

**Stichting
Pensioenfonds
Forbo**

Stichting Pensioenfonds Forbo
Industrieweg 12, 1566 JP Assendelft
Postbus 13, 1560 AA Krommenie
Telefoon: 075 - 647 72 17
www.pensioenfondsforbo.nl

Ingeschreven in het Handelsregister van
de Kamer van Koophandel onder nummer 41231178

**Verslag over het boekjaar
1-1-2016 t/m 31-12-2016**

Inhoud

	Pagina
Bestuur en organisatie	5
Voorwoord	
Algemeen	7
Beleggingsadviescommissie	7
Communicatiecommissie	7
Meerjarenoverzicht	9
Verslag van het bestuur	
Het pensioenfonds	11
Missie, visie en strategie	12
Financiële positie van Pensioenfonds Forbo	14
Pensioenregeling 2016	18
Communicatie	19
Beleggingen	22
Actuariële analyse resultaat	27
Uitvoeringskosten	27
Governance	29
Uitbestedingsbeleid	32
Risicomanagement	35
Verslag van de visitatiecommissie	
Samenvatting voor het jaarverslag	49
Reactie van het bestuur	51
Verslag van het verantwoordingsorgaan	
Verslag van het Verantwoordingsorgaan over 2016	53
Reactie van het bestuur	54
Verslag van de Compliance officer	
Inleiding	55
Rapportage 2016	55
Reactie van het bestuur	56
Vooruitblik 2017	57

Pagina**Jaarrekening**

Balans per 31 december	60
Staat van baten en lasten	62
Kasstroomoverzicht	64
Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling	65
Toelichting op de balans per 31 december	70
Toelichting op de staat van baten en lasten	77
Resultaatbestemming	82
Risicoparagraaf	83

Overige gegevens

Statutair bepalingen omtrent de resultaatbestemming	95
Actuariële verklaring	95
Controleverklaring van de onafhankelijke accountant	97

Bijlagen

Overzicht belegd vermogen	103
Begrippenlijst	105

Bestuur en organisatie

Bestuur

<i>Benoemd door de werkgever</i>	<i>Functie</i>	<i>Lid vanaf</i>	<i>Einde zittingsduur</i>
H. Mak	voorzitter	01-01-2015	Onbepaald
Mw. D. Uitvlugt-Manné	secretaris	07-02-2012	Onbepaald
M.A. Bults	bestuurslid	01-03-2009	Onbepaald
G.T.J. Evers	bestuurslid	01-01-2016	Onbepaald

Benoemd uit de pensioengerechtigden en de werknemers

G.B.J. Soppe	bestuurslid	26-03-2002	26-03-2017
G.J.F. Mol	vicevoorzitter/penningmeester	18-04-2003	18-04-2019
A.D. Keetlaer	bestuurslid	01-01-2007	01-01-2020
A.J. Verbakel	bestuurslid vanaf	06-12-2011	tot 22-03-2016
G.J.C. Pieterse	aspirant-bestuurslid	vanaf 01-09-2016	

Dagelijks bestuur

H. Mak	voorzitter
A.D. Keetlaer	lid
G.J.F. Mol	lid
Mw. D. Uitvlugt-Manné	lid

Belegingsadviescommissie

A.D. Keetlaer	voorzitter
M.A. Bults	lid
H. Mak	lid

Communicatiecommissie

Mw. D. Uitvlugt-Manné	voorzitter
G.T.J. Evers	lid
G.B.J. Soppe	lid

Visitatiecommissie

H.J.J. Debrauwer	voorzitter
Mw. C.R. Boekkooi	lid
R.M.J.M. de Greef	lid

Verantwoordingsorgaan

F.A. Heil	voorzitter (namens de werkgever)
Ph. de Boer	secretaris (namens deelnemers)
E. van der Weide	lid (namens deelnemers)
B. Venema	lid (namens deelnemers)
G.J.C. Pieterse	lid (namens pensioengerechtigden tot 01-09-2016)
Mw. A. Pijnacker-Huiberts	aspirant lid
T.W. Breeuwer	aspirant lid
H. Ellens	aspirant lid

Compliance officer

J.A.M. Dirkx

Aangesloten ondernemingen

Forbo Flooring BV
Forbo-Novilon BV
Forbo Eurocol Nederland BV

Organisatie

Waarmerkend actuaris	Sprenkels & Verschuren, F. Verschuren
Adviserend actuaris	Willis Towers Watson, R.T. Schilder
Accountant	EY Accountants, S.B. Spiessens
Administrateur	AZL
Vermogensbeheer	Mn
Advisering vermogensbeheer	Mn
Internetsite	www.pensioenfondsforbo.nl

Voorwoord

Voor u ligt het verslag over het boekjaar 2016 (hierna: het verslagjaar) van Stichting Pensioenfonds Forbo (hierna Pensioenfonds Forbo). De belangrijkste zaken in 2016 voor Pensioenfonds Forbo waren:

Algemeen

- Gevolgen van de financiële situatie (lage rente) voor het pensioenfonds
- Bestuursbezetting
- Managementevaluatie en toekomstvisie
- Wetswijzigingen en gevolgen voor ons fonds
- Conversie regeling naar pensioenleeftijd 67
- NFK en risicobereidheidsonderzoek deelnemers

Beleggingsadviescommissie

- Duurzaam beleggen
- Project selectie fiduciair manager
- Portefeuille Onderhandse Leningen

Communicatiecommissie

- Wet Pensioencommunicatie
- Ontwikkeling Pensioenschets

In het vervolg van dit bestuursverslag leest u hier meer over.

Meerjarenoverzicht

	2016	2015	2014	2013	2012
Aantallen					
Actieve deelnemers	1.029	999	1.008	1.015	1.061
Gewezen deelnemers	631	627	616	638	603
Pensioengerechtigden	839	864	869	857	866
Totaal	2.499	2.490	2.493	2.510	2.530
Financiële gegevens (in duizenden euro)					
Beleggingen voor risico pensioenfonds					
Belegd vermogen ¹⁾	395.747	350.466	362.027	276.794	279.774
Beleggingsopbrengsten	41.838	1.319	65.291	579	31.080
Rendement op basis van total return	12,2%	0,2%	23,9%	0,2%	13,6%
Vermogen inclusief bestemmingsreserve	399.125	354.760	351.119	285.533	283.128
Vermogen exclusief bestemmingsreserve	394.272	349.907	347.119	281.533	279.128
Technische voorzieningen	383.247	345.568	320.119	266.466	274.503
Reserves					
Algemene reserve	11.025	4.339	27.000	15.067	4.625
Bestemmingsreserve	4.853	4.853	4.000	4.000	4.000
Voorzieningen					
Totaal technische voorzieningen	375.292	337.914	312.547	259.224	267.454
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen	134	167	190	185	199
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	7.821	7.487	7.382	7.057	6.850
Totaal voorzieningen	383.247	345.568	320.119	266.466	274.503
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	9.345	9.175	9.296	9.339	26.063
Pensioenuitkeringen	6.980	7.156	7.206	7.144	7.277

1) Exclusief lopende interest en inclusief saldo depotbanken.

	2016	2015	2014	2013	2012
Dekkingsgraad					
Aanwezige dekkingsgraad	102,9%	101,3%	108,4%	105,7%	101,7%
Beleidsdekkingsgraad	98,5%	104,2%	–	–	–
Vereiste FTK dekkingsgraad (o.b.v. de feitelijke beleggingsmix)	120,2%	120,9%	112,6%	113,4%	112,3%
Vereiste FTK dekkingsgraad (o.b.v. de strategische beleggingsmix)	119,1%	120,3%	112,7%	112,5%	112,4%
Minimaal vereist eigen vermogen	104,1%	104,1%	104,1%	104,1%	104,1%

Verslag van het bestuur

Het pensioenfonds

Inleiding

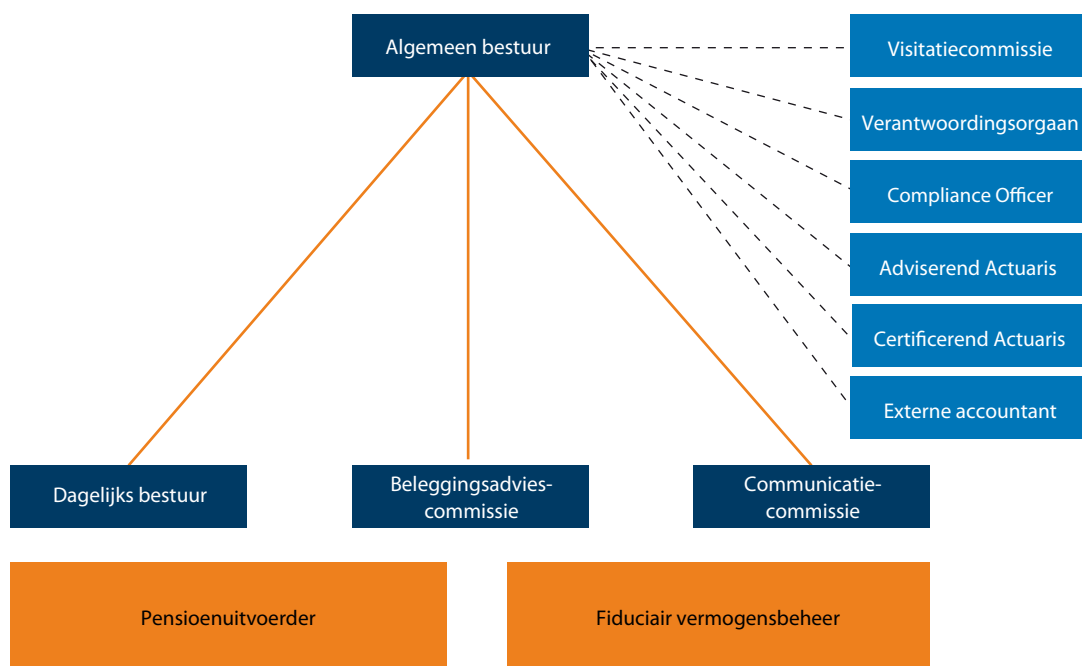
Pensioenfonds Forbo is een ondernemingspensioenfonds en is aangesloten bij de Pensioenfederatie. Het fonds heeft de stichting als rechtsvorm en is opgericht per notariële akte op 31 december 1964. Pensioenfonds Forbo is statutair gevestigd in Zaanstad. Dit verslag wordt uitgebracht in overeenstemming met de statuten van het fonds. De in het verslag vermelde bedragen zijn op basis van duizenden euro opgenomen, tenzij anders staat vermeld.

Statutaire doelstelling

Pensioenfonds Forbo stelt zich ten doel: conform pensioenreglement en statuten de pensioenregeling uit te voeren die geldt voor werkgevers, werknemers, gewezen werknemers en hun nabestaanden. De pensioenaanspraken worden gefinancierd met bijdragen van werkgevers en werknemers. De pensioenregeling voorziet voor deelnemers in een ouderdomspensioen, een partnerpensioen en een nabestaandenpensioen.

Het bestuur heeft de doelstellingen en beleidsuitgangspunten, zoals bedoeld in artikel 102a van de Pensioenwet vastgesteld en vastgelegd in de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN). Bij de toetsing van de opdrachtaanvaarding voor de uitvoering van de pensioenregeling zijn deze door het bestuur als uitgangspunt genomen.

Organogram Pensioenfonds Forbo

Missie, visie en strategie

Missie

Pensioenfonds Forbo heeft als missie om haar (gewezen) deelnemers met een goed gevoel met pensioen te laten gaan en onze pensioengerechtigden met een goed gevoel met pensioen te laten zijn. Het doel van het pensioenfonds is het uitvoeren van de pensioenregeling, zoals overeengekomen met sociale partners. Hiertoe zal het pensioenfonds de ingelegde gelden beheren als goed huisvader met een zo hoog mogelijk rendement tegen een verantwoord risico. Heldere en transparante communicatie naar de (gewezen) deelnemers vormt hierbij een integraal onderdeel.

Visie

Pensioenfonds Forbo voert de afgesloten pensioenovereenkomsten in letter en geest uit op correcte en transparante wijze, en wel zodanig dat de toegezegde pensioenen tijdig worden uitgekeerd. Behoud van koopkracht wordt hierbij nagestreefd.

De visie van het pensioenfonds is dat zij de komende 3 tot 5 jaar nog op eigen kracht zal bestaan. Daarnaast zal het bestuur de ontwikkelingen op het gebied van pensioenuitvoering met interesse volgen.

Strategie

Pensioenfonds Forbo stelt de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden centraal. Dit komt vooral tot uitdrukking in de aandacht voor communicatie, de mate van transparantie en de reële verwachtingen die het pensioenfonds bij deelnemers probeert te wekken.

De communicatie naar de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden moet zorgen voor betrokkenheid bij het pensioenfonds en de kennis vergroten over pensioenen en de pensioenregeling.

De voornaamste (financiële) doelstellingen van het Pensioenfonds zijn:

- het waarborgen van de opbouw van de pensioenaanspraken overeenkomstig de in het reglement vastgelegde bepalingen en passend bij de risicohouding zoals in samenwerking met sociale partners is overeengekomen;
- het minimaliseren van de kansen op een dekkings- en reservetekort, alsmede van de mate van dekkings- en reservetekort;
- het op verantwoorde en prudente wijze streven naar beleggingsrendement passend bij de risicohouding;
- zorgen voor betrokkenheid bij het pensioenfonds en de kennis van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden vergroten over de pensioenregeling en pensioenen middels de communicatie.

Gevolgen van de financiële situatie (lage rente) voor het pensioenfonds

Pensioenfonds Forbo heeft in 2016 te maken gehad met de gevolgen van lage rente. De ontwikkeling van de dekkingsgraad en daarmee de beleidsdekkingsgraad bleef achter op het herstelplan. Uiteindelijk is de beleidsdekkingsgraad aan het eind van 2016 uitgekomen op 98,5%. Door deze lage beleidsdekkingsgraad kon het bestuur helaas geen indexatie van de pensioenen toekennen.

Bestuursbezetting

In het afgelopen jaar is Ton Keetlaer herbenoemd als bestuurder namens de medewerkers van Forbo Flooring BV voor een nieuwe periode van vier jaar. Per 22 maart 2016 heeft Jan Verbakel op eigen initiatief zijn bestuurdersrol neergelegd. Hierdoor is een vacature ontstaan in het bestuur namens de pensioengerechtigden. Momenteel is Gerard Pieterse als aspirant bestuurder namens de pensioengerechtigden bij het bestuur aangesloten. Gerard had eerder zitting in het verantwoordingsorgaan namens dezelfde kiesgroep.

Managementevaluatie

Eind 2015 en eind 2016 heeft het bestuur een managementevaluatie en zelfreflectie uitgevoerd. In deze evaluatie heeft het bestuur stilgestaan bij de huidige bestuursvorm en gang van zaken binnen het bestuur. Het bestuur heeft samen enkele verbeterpunten vastgesteld. Een van deze verbeterpunten was het instellen van zowel telefonische- als fysieke vergaderingen. Door deze extra vergaderingen ontstond meer tijd voor beleidsmatige thema's in het bestuur.

Toekomstvisie

Naast de managementevaluatie heeft het bestuur stilgestaan bij de toekomst van het fonds. Het bestuur constateert diverse bewegingen in de pensioenwereld. De komst van een Algemeen Pensioenfonds creëert nieuwe mogelijkheden naar de toekomst toe. Daarnaast verwachten beleidsmakers wijzigingen in de pensioeninrichting in Nederland. Pensioenfonds Forbo volgt de wijzigingen met grote interesse maar verwacht de komende 3 tot 5 jaar als OPF door te gaan.

Wetswijzigingen en gevolgen voor ons fonds

In 2016 hebben zich een aantal wijzigingen in de Pensioenwet en aanverwante regelgeving voorgedaan en zijn wetswijzigingen verder doorgevoerd. De belangrijkste wijzigingen voor ons fonds waren de verschuiving van de AOW-leeftijd en daarmee de pensioenleeftijd en de gefaseerde inwerkingtreding van de Wet Variabele Pensioencommunicatie. Daarnaast houdt het bestuur nauw contact met sociale partners met betrekking tot de intreding van de Wet Verbeterde Premiereregeling.

Conversie regeling naar pensioenleeftijd 67

In gevolg op de verschuiving van de AOW-leeftijd en de wijziging van de pensioenleeftijd naar 67 heeft het bestuur in overleg met AZL de opgebouwde pensioenrechten van alle deelnemers geconverteerd naar de nieuwe pensioenleeftijd van 67 jaar. Deelnemers zijn hierover geïnformeerd via de nieuwsbrief en bij de pensioenbijeenkomsten. Deze conversie is in 2016 volledig doorgevoerd en alle deelnemers hebben een UPO ontvangen met de nieuwe pensioenleeftijd. Het blijft binnen de regeling nog steeds mogelijk om de pensioenleeftijd te vervroegen of met deeltijd-pensioen te gaan.

NFTK en risicobereidheidsonderzoek deelnemers

Sociale partners hebben in nauwe samenwerking met het bestuur de impact van het NFTK en de gevolgen hiervan voor de pensioenregeling in kaart gebracht. Daarnaast had het bestuur in 2015 een risicobereidheidsonderzoek gedaan onder de deelnemers en pensioengerechtigden van het fonds. Sociale partners hebben nieuwe afspraken gemaakt en de te hanteren parameters voor het bestuur vastgesteld. Het bestuur heeft, met kennis van de uitkomsten van het risicobereidheidsonderzoek, vastgesteld dat de te hanteren parameters en de afgesproken regeling in lijn zijn met de missie en visie van het fonds. In 2016 zijn de wijzigingen in de regeling doorgevoerd in de administratie en beleidsdocumentatie.

Beleggingsadviescommissie**Maatschappelijk verantwoord ondernemen**

Pensioenfonds Forbo hecht grote waarde aan maatschappelijk verantwoord ondernemen. Daar hoort uiteraard ook een duurzaam beleggingsbeleid bij. De beleggingsadviescommissie heeft het bestuur meegenomen in het ESG- en uitsluitingenbeleid van de vermogensbeheerder middels een uitgebreide kennissessie. Het bestuur heeft hierop vastgesteld dat het beleid van de vermogensbeheerder in lijn is met de wensen en veronderstellingen van het bestuur ten aanzien van maatschappelijk verantwoord ondernemen.

Als extra beweging richting maatschappelijk verantwoord ondernemen heeft het bestuur, na gedegen onderzoek, besloten om een deel van de cashpositie op de lopende rekening aan te houden op rekening bij ASN-bank. ASN-bank is naar voren gekomen als een zeer duurzame bank die het beste past bij Pensioenfonds Forbo.

Project fiduciair vermogensbeheer

Als een van de actiepunten van 2016 had het bestuur het opstarten van een tendertraject met betrekking tot onze fiduciair vermogensbeheerder. Onder begeleiding van een externe partij heeft het bestuur haar wensen en eisen geformaliseerd en hieruit een lijst vastgesteld voor een brede selectie van fiduciair vermogensbeheerders. Uit deze brede selectie zijn vier partijen gekozen om nader te onderzoeken als mogelijke fiduciair vermogensbeheerder voor Pensioenfonds Forbo. Naast de beoordeling op papier zijn er ook site-visits gedaan bij de betreffende partijen. Uit deze site-visits en beoordeling op papier zijn twee partijen als mogelijke kandidaten

overgebleven. Het bestuur heeft gesprekken gevoerd met deze partijen. In het eerste kwartaal van 2017 heeft het bestuur gekozen om Mn opnieuw te selecteren als fiduciair vermogensbeheerder van Pensioenfonds Forbo.

Portefeuille Onderhandse Leningen

Pensioenfonds Forbo beheert al vele jaren onderhandse leningen. Deze portefeuille is grotendeels opgebouwd in de jaren 90 en eerder is bewust gekozen deze posities aan te houden tenzij er een financieel interessante optie is om de posities af te bouwen. In 2016 deed zich de mogelijkheid voor om twee achtergestelde posities terug te verkopen aan de geldnemer. Na het raadplegen van meerdere experts is weloverwogen besloten om deze twee posities te verkopen. Met de verkoop van deze twee posities bouwde de Onderhandse Leningen portefeuille af met 8,1 miljoen (23,3%).

Communicatiecommissie

Wet Pensioencommunicatie

Voor de communicatiecommissie stond vooral de inwerkingtreding van de Wet Pensioencommunicatie centraal in 2016. In nauw overleg met de pensioenuitvoerder, die zowel de website beheert als veel standaard communicatie met onze deelnemers en pensioengerechtigden verzorgt, zijn alle te nemen acties en wijzigingen in kaart gebracht. De commissie heeft lopende het jaar bewaakt dat alle noodzakelijke veranderingen in onze communicatie tijdig en correct zijn doorgevoerd. Resultanten hiervan zijn onder andere de geheel vernieuwde website met aparte lamel voor het pensioen 1-2-3, de digitale nieuwsbrieven en email-alerts en de aangepaste correspondentie. Begin 2017 zal Pensioenfonds Forbo een effectiviteitsmeting onder de deelnemers houden met betrekking tot al onze communicatiemiddelen.

Ontwikkeling Pensioenschets

Naast de wettelijk noodzakelijke veranderingen door de inwerkingtreding van de Wet Pensioencommunicatie is de communicatiecommissie ook aan de slag gegaan met het vereiste om onze deelnemers meer inzicht en handelingsperspectief te bieden. Hierop is een rekentool ontwikkeld waarbij de deelnemer op eenvoudige wijze al zijn/haar uitgaven naast de toekomstige inkomsten op pensioenleeftijd kan zetten. Door dit te doen krijgt de deelnemer inzicht in zijn/haar financiële situatie in de toekomst. Met dit inzicht kan de deelnemer voor zichzelf bepalen of extra maatregelen nodig zijn om meer financiële armslag te hebben na pensioneren.

Financiële positie van Pensioenfonds Forbo

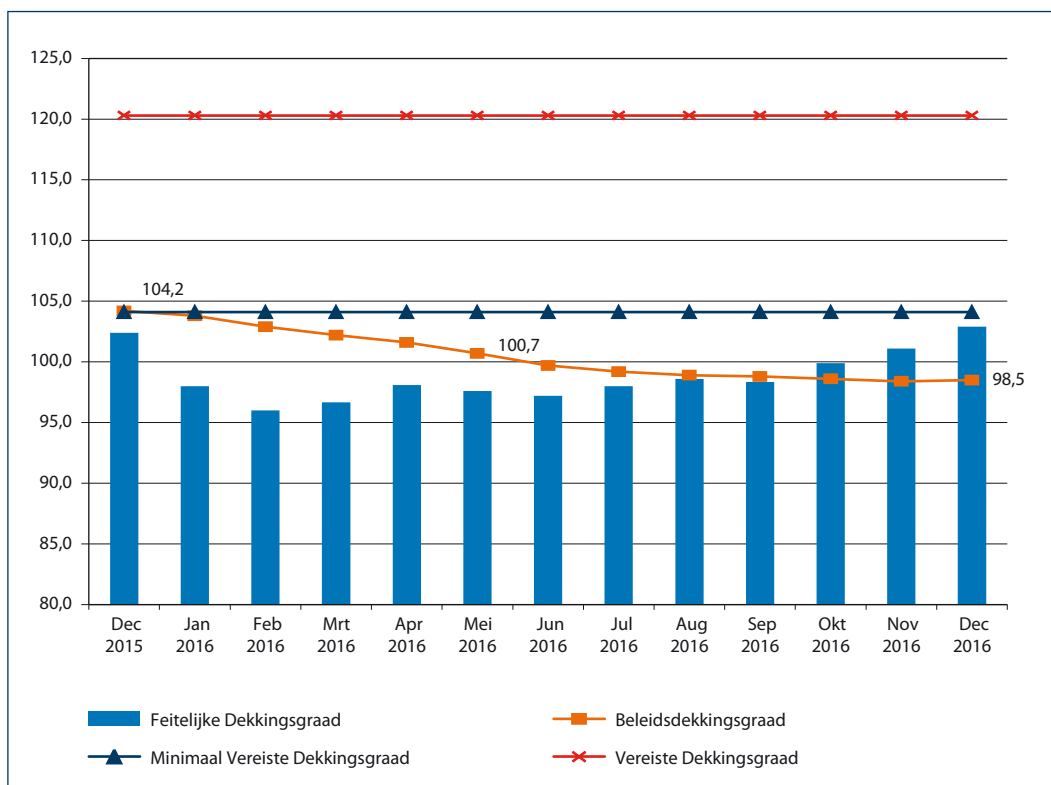
(Beleids)dekkingsgraad

Met de invoering van het NFTK is de beleidsdekkingsgraad leidend voor alle beleidsmaatregelen. De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de feitelijke dekkingsgraden van de afgelopen 12 maanden en is daarmee minder afhankelijk van dagkoersen. Alle beleidsmaatregelen moeten gebaseerd zijn op deze beleidsdekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad van Pensioenfonds Forbo bedroeg ultimo 2016 98,5% (ultimo 2015 was dit 104,2%).

Verloop feitelijke dekkingsgraad

	Feitelijke dekkings- graad 2016
Primo 2016	101,3
Premie	-0,3%
Uitkering	0,0%
Indexering	0,0%
Renteverandering	-9,3%
Overrendement	12,4%
Wijziging grondslagen	0,0%
Kortingsbesluit	0,0%
Overig	-1,2%
Ultimo 2016	102,9%

Door de positieve beleggingsopbrengsten, mede als gevolg van de afdekking van het renterisico, is het pensioenvermogen in het boekjaar toegenomen. Hierdoor is de dekkingsgraad gestegen met 12,4%-punt. Naar schatting (uitgaande van een strategische afdekking van 68% van het risico op basis van de DNB UFR rentetermijnstructuur) komt 6,3%-punt van deze stijging voor rekening van de afdekking van het renterisico.

Reële dekkingsgraad

Naast de beleidsdekkingsgraad is de reële dekkingsgraad een belangrijke graadmeter voor de financiële positie van het pensioenfonds. De reële dekkingsgraad is de beleidsdekkingsgraad gedeeld door de dekkingsgraad waarbij volledige prijsindexatie is toegestaan. Ultimo 2016 bedroeg de reële dekkingsgraad 80,5% (ultimo 2015 was dit 84,5%). Ultimo 2016 bedroeg de marktwaardedekking (de waarde van de beleggingen en de waarde van de verplichtingen worden beide berekend met behulp van de markttrente) 98,1% (ultimo 2015: 97,7%).

Vereiste dekkingsgraad en herstelplan

De vereiste dekkingsgraad bedroeg per 31 december 2016 119,1%. Hiermee ligt de beleidsdekkingsgraad van Pensioenfonds Forbo (98,5%) onder de vereiste dekkingsgraad en onder de minimaal vereiste dekkingsgraad (104,1%). Hierdoor is er sprake van zowel een reservetekort als van een dekkingstekort.

Pensioenfonds Forbo heeft een herstelplan waarin is vastgelegd welke maatregelen worden ingezet om binnen elf jaar het vereist eigen vermogen te behalen.

Het bestuur van Pensioenfonds Forbo heeft de maatregelen die in het herstelplan genomen kunnen worden om te voorkomen dat de dekkingsgraad wegzakt onder de kritieke grens geprioriteerd.

1. Indien de dekkingsgraad zich bevindt boven de vereiste dekkingsgraad, kunnen de ALM-stuurmaatregelen Indexatie en Beleggingsbeleid veranderen.
 - Deze maatregel is niet ingezet in 2016
2. De premie wordt door sociale partners vastgesteld en vervolgens na afloop van de cao overeenkomst voor de toekomstige pensioenopbouw aangepast en uitgedrukt als een vast percentage van de pensioengrondslagsom en de som van de voor dat jaar van toepassing zijnde ploegentoeslagen. Wel dient de kostendekkende premie te voldoen aan de eis dat zij bijdraagt aan herstel.
 - De premie is niet als maatregel ingezet in 2016
3. Indien de dekkingsgraad zich begeeft onder de grens van de vereist dekkingsgraad, maar zich bevindt boven de minimaal vereiste dekkingsgraad kan het bestuur op basis van een herstelplan wederom de ALM-stuurmaatregelen in zetten om de dekkingsgraad mogelijkerwijs bij te sturen. In het herstelplan werkt Pensioenfonds Forbo uit hoe het binnen de maximale resterende duur van het herstelplan weer voldoet aan het strategisch vereiste dekkingsgraad op basis van beleidsdekkingsgraad.
 - De maximale hersteltermijn is gehandhaafd. Uit het herstelplan is gebleken dat Pensioenfonds Forbo zonder inzet van de overige maatregelen binnen de maximale hersteltermijn zal herstellen uit het dekkings- en reservetekort.
4. Indien de dekkingsgraad wegzakt onder de kritieke grens, dan heeft het bestuur als uiterste maatregel het korten van de rechten. Het bestuur hanteert hierbij als uitgangspunt dat er niet meer gekort wordt dan strikt noodzakelijk.
 - Deze maatregel is niet ingezet in 2016
5. Indien Pensioenfonds Forbo langer dan 5 meetmomenten in een dekkingstekort verkeert worden de aanspraken ineens en dusdanig onvoorwaardelijk gekort dat de niet-gemiddelde dekkingsgraad direct het niveau van de minimale vereiste dekkingsgraad bereikt. Deze korting mag gespreid worden geeffectueerd over de maximale resterende duur van het herstelplan zodat deze pas geleidelijk tot uiting komt in de pensioenuitkeringen.
 - Deze maatregel is niet ingezet in 2016

6. Indien Pensioenfonds Forbo in reservetekort verkeert en naar verwachting niet binnen de maximale resterende duur van het herstelplan kan herstellen tot de vereiste dekkingsgraad zal er een korting ter grootte van 1/10e van het verschil tussen de vereiste dekkingsgraad en de aan het einde van het herstelplan verwachte beleidsdekkingsgraad worden doorgevoerd.
- Deze maatregel is niet ingezet in 2016

Het volledige herstelplan kunt u vinden op de website van Pensioenfonds Forbo.
In het eerste kwartaal van 2017 heeft er een update plaatsgevonden van het herstelplan.

Haalbaarheidstoets

(Aanvangs)Haalbaarheidstoets

De haalbaarheidstoets bestaat uit de aanvangshaalbaarheidstoets en de jaarlijkse haalbaarheidstoets en wordt uitgevoerd op basis van de door DNB voorgeschreven economische scenario's. De haalbaarheidstoets toetst de financiële opzet van het fonds op de lange termijn van 60 jaar en toetst of het verwachte pensioenresultaat voldoet aan de door het fonds zelf gestelde normen onder meerdere scenario's. Blijkt uit de haalbaarheidstoets dat het verwachte pensioenresultaat niet voldoet aan deze norm, dan treedt het fonds in overleg met sociale partners. Indien nodig zal het fonds maatregelen treffen om de financiële opzet van het fonds te verbeteren. Daarnaast wordt door middel van de aanvangshaalbaarheidstoets eveneens getoetst of het premiebeleid over de berekeningshorizon van 60 jaar realistisch en haalbaar is.

De aanvangshaalbaarheidstoets is in 2015 voor het eerst uitgevoerd en vastgesteld naar aanleiding van invoering van het nieuwe FTK per 1 januari 2015. De aanvangshaalbaarheidstoets zal opnieuw worden uitgevoerd en vastgesteld als het fonds besluit een nieuwe pensioenregeling uit te voeren of als er sprake is van significante wijzigingen in het premiebeleid, toeslagbeleid, beleggingsbeleid of de te gebruiken scenario's. De rapportagedatum is 1 januari van het boekjaar waarin de nieuwe regeling wordt ingevoerd of de wijziging van de huidige plaatsvindt. De resultaten worden bij DNB ingediend maximaal één maand nadat het fonds heeft besloten tot invoering van de nieuwe regeling of als er sprake is van significante wijzigingen in het premiebeleid, toeslagbeleid, beleggingsbeleid of de te gebruiken scenario's.

De haalbaarheidstoets wordt jaarlijks uitgevoerd en vastgesteld en heeft eveneens als rapportagedatum 1 januari. De jaarlijkse haalbaarheidstoets wordt uitgevoerd op basis van de gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarstaten en wordt tegelijkertijd met die jaarstaten ingediend bij DNB. De ondergrenzen gehanteerd in de aanvangshaalbaarheidstoets van 2015 zijn vastgesteld in overleg met sociale partners. Bij eventueel toekomstig uit te voeren aanvangshaalbaarheidstoetsen zullen deze ondergrenzen opnieuw worden vastgesteld in overleg met sociale partners. Indien uit de jaarlijkse haalbaarheidstoets blijkt dat de ondergrenzen worden overschreden treedt het bestuur in overleg met sociale partners.

De uitkomsten van de jaarlijkse haalbaarheidstoets voor 2016 zien er als volgt uit:

	Grens	Uitkomst	Score
Mediaan pensioenresultaat vanuit feitelijke situatie	ondergrens 80,0%	88,3%	Voldoende
Maximale relatieve afwijking ten opzichte van mediaan in geval van slecht weer scenario	bovengrens 35,0%	25,5%	Voldoende

Pensioenregeling 2016

De pensioenregeling van Pensioenfonds Forbo zag er op 31 december 2016 op hoofdlijnen als volgt uit:

Regeling voor werknemers geboren op of na 1 januari 1950 en nieuwe toetreders vanaf 2006

Pensioenreglement 2015	Forbo Flooring en Forbo-Novilon	Forbo Eurocol Nederland
Pensioensysteem	Voorwaardelijk Geïndexeerd middelloon vast salaris c.q. ploegentoeslag	Voorwaardelijk Geïndexeerd middelloon vast salaris
Pensioenrichtleeftijd	67 jaar	67 jaar
Pensioengevend salaris	13,5 x maandsalaris	14,04 x maandsalaris
Pensioengrondslag	Pensioengevend salaris minus franchise	Pensioengevend salaris minus franchise
Vakantietoeslag	Inbegrepen in pensioengevend salaris	Inbegrepen in pensioengevend salaris
Opbouw % ouderdomspensioen vast salaris	1,875%	1,875%
Opbouw % ouderdomspensioen ploegentoeslag	1,875%	n.v.t.
Opbouw % nabestaandenpensioen	70%	70%
Nabestaandenpensioen	opbouwbasis	opbouwbasis
Franchise	€12.953	€12.953
Maximum pensioengrondslag	€101.519	€101.519
Eigen bijdrage	9,7% van de pensioengrondslag	9,7% van de pensioengrondslag
Vaste bijdrage werkgever	14% van som pensioengevende salarissen en ploegentoeslagen	14% van som pensioengevende salarissen

Naast voorgaande regeling voert het fonds een regeling voor deelnemers geboren voor 1 januari 1950 en de regeling 1974. In deze regelingen komen geen actieve deelnemers meer voor.

Voor de actuele pensioenreglementen wordt verwezen naar de website van het fonds: www.pensioenfondsforbo.nl

Witteveenkader en pensioenregeling 2016

Per 1 januari 2016 is de pensioenleeftijd in de regeling verhoogd naar 67 jaar. Met deze verhoging zijn de opgebouwde aanspraken met pensioenleeftijd 65 geconverteerd naar de nieuwe pensioenleeftijd.

Premiebeleid

De kostendekkendheid van de ontvangen premie wordt getoetst op basis van een gedempte premie op basis van verwachte rendementen conform de maximaal toegestane parameters. De feitelijke premie wordt vastgesteld op basis van een vaste premie methodiek (CDC). In geval de ontvangen premie niet kostendekkend is, kan een opbouwkorting worden toegepast. Voordat wordt overgegaan tot opbouwkorting, worden echter eerst eventuele beschikbare middelen uit het premiedepot aangewend. Indien de benodigde premie lager uitkomt dan de feitelijke premie, komt het verschil ten goede aan de algemene middelen.

Kostendekkende, gedempte en ontvangen premie

Artikel 129 van de Pensioenwet schrijft voor dat de pensioenpremie die het fonds ontvangt minstens gelijk moet zijn aan de kostendekkende premie zoals berekend conform de Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN), tenzij aan de voorwaarden ten aanzien van de hoogte van beleidsdekkingsgraad, indexatie en ongedaan making van kortingen is voldaan.

Overzicht van de opbouw van de feitelijke premie, de gedempte kostendekkende premie en de zuivere kostendekkende premie van Pensioenfonds Forbo in 2016:

- De feitelijke premie bedraagt conform afspraak 21% van de salarissommen. In 2016 zijn 9.265 aan bijdragen ontvangen.

- De zuivere kostendekkende premie bestaat uit de kosten voor de opbouw van de pensioenaanspraken inclusief risico-onderdelen en excasso, evenals een solvabiliteitsopslag voor het in stand houden van het vereist eigen vermogen en een opslag voor de uitvoeringskosten van het fonds. In 2016 bedraagt de ex-post zuiver kostendekkende premie 12.378.
- De zuivere kostendekkende premie wordt berekend op basis van de actuele rentetermijnstructuur. Daarentegen wordt de gedempte kostendekkende premie vastgesteld op basis van verwacht rendement. Bovendien wordt bij het vaststellen van de gedempte kostendekkende premie een extra opslag meegenomen voor financiering van toekomstige voorwaardelijke toeslagverlening. Voor 2016 komt de ex-post gedempte kostendekkende premie uit op 8.834.

De feitelijke premie was in 2016 hoger dan de gedempte kostendekkende premie. Hiermee is de premie in 2016 kostendekkend geweest. De opbouw van de diverse premies wordt in de toelichting op de staat van baten en lasten [13] verder toegelicht.

Toeslagbeleid en toeslagverlening

Het bestuur beslist elk jaar of en in hoeverre de pensioenen en de aanspraken kunnen worden verhoogd. De voorwaardelijke verhoging (toeslagverlening) wordt betaald uit extra rendement op de beleggingen. De pensioenpremie bevat geen opslag voor toeslagverlening.

Pensioenfonds Forbo heeft de ambitie om de pensioenaanspraken en rechten van actieve en gewezen deelnemers en pensioengerechtigden elk jaar te verhogen met de stijging van de 'consumentenprijzen afgeleid' zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) die meet.

Het bestuur heeft conform het toeslagbeleid zoals vastgelegd in de ABTN en de regels van toekomstbestendig indexeren besloten om de pensioenen van de (gewezen) deelnemers en pensioengerechtigden per 1 januari 2017 niet te verhogen.

De maximaal toe te kennen toeslag is gebonden aan de regels van toekomstbestendig indexeren. Hiervoor is de beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds bepalend. De beleidsdekkingsgraad per 31 oktober 2016 bedroeg 98,6%.

De prijzen (afgeleide consumentenprijsindexcijfer voor alle huishoudens) stegen volgens het CBS in de periode oktober 2015 tot en met september 2016 met 0,4%.

Premiedepot

Om het risico te beperken dat de pensioenopbouw verlaagd moet worden, heeft de werkgever in 2012 een eenmalige storting gedaan ter vorming van een premiedepot. Dit depot kan worden gebruikt om eventuele premietekorten te financieren. Als de feitelijke premie lager is dan de gedempte kostendekkende premie wordt vanaf 2016 het verschil, voor zover mogelijk, onttrokken aan het premiedepot. Hierdoor wordt een verlaging van de pensioenopbouw voorkomen dan wel beperkt.

Het premiedepot is een bestemde reserve en wordt bij de bepaling van de dekkingsgraad buiten het eigen vermogen gehouden.

Communicatie

Communicatiebeleidsplan

In 2016 is het communicatiebeleidsplan geactualiseerd in lijn met de vereisten uit de Wet Pensioencommunicatie. Begin 2017 voert Pensioenfonds Forbo een effectiviteitsmeting uit voor de communicatie. Naar aanleiding van de uitkomsten van deze meting zal het communicatiebeleidsplan weer opnieuw worden beoordeeld en waar nodig aangepast. Het verantwoordingsorgaan heeft ingestemd met het communicatie- en voorlichtingsbeleid.

Communicatie deelnemers, pensioengerechtigden en slapers

Begin 2016 is de nieuwe website van Pensioenfonds Forbo live gegaan. De site is niet alleen fris van uiterlijk maar ook beter toegankelijk voor deelnemers en overzichtelijker. Via de website hebben de deelnemers ook toegang tot het deelnemersportaal waar persoonlijke informatie en pensioeninformatie te vinden is.

Met de komst van de vernieuwde website is Pensioenfonds Forbo ook gestart met digitale communicatie. De deelnemers en pensioengerechtigden krijgen regelmatig email-alerts met belangrijke of interessante ontwikkelingen op pensioengebied. Daarnaast komt twee maal per jaar een digitale nieuwsbrief uit waarbij dieper op diverse onderwerpen wordt ingegaan.

Naast deze digitale communicatie ontvangen deelnemers de reguliere informatie zoals UPO of andere correspondentie nog steeds via de post.

Nieuw is de medio 2016 ontwikkelde 'Pensioenschets'. Met de Pensioenschets kan de deelnemer op een eenvoudige wijze inzicht krijgen in zijn/haar financiële toekomst. Met dit inzicht kan de deelnemer voor zichzelf bepalen of extra aanvullende financiële maatregelen nodig zijn om straks met een goed gevoel met pensioen te kunnen gaan.

De jaarlijkse informatiebijeenkomsten van Pensioenfonds Forbo op de drie fabriekslocaties zijn weer goed bezocht in 2016. Naast de financiële situatie van het fonds zijn ook het herstelplan en de verwachting voor de toekomst besproken en toegelicht. Om de deelnemers meer te betrekken bij hun eigen pensioen is de Pensioenschets gedemonstreerd.

Werkgeverscommunicatie

In 2016 zijn de werkgevers schriftelijk en mondeling geïnformeerd over lopende zaken en actuele ontwikkelingen binnen het fonds. Via de werkgever informeert het bestuur ook indirect de sociale partners zodat zij te allen tijde op de hoogte zijn van zaken die voor de pensioenregeling van belang zijn.

Pensioen 1-2-3 en Pensioenvergelijker ingevoerd

Pensioen 1-2-3 is een nieuw digitaal communicatiemiddel dat iedere pensioenuitvoerder op grond van de Wet pensioencommunicatie vanaf 1 juli 2016 moet gebruiken. Dit document bestaat uit drie lagen. De deelnemer krijgt gelaagde informatie over zijn/haar pensioenregeling. Laag 1 bevat een beknopte weergave van de pensioenregeling. Deze laag vervangt de huidige startbrief. In laag 2 worden de onderdelen uit laag 1 uitgebreider beschreven. Laag 3 bestaat uit documenten die bij de regeling horen, bijvoorbeeld het pensioenreglement. De Pensioen 1-2-3 van Pensioenfonds Forbo is op de website te vinden.

Ook is vanaf 1 juli 2016 voor deelnemers de Pensioenvergelijker beschikbaar. De Pensioenvergelijker is een checklist die de deelnemer helpt om twee regelingen met elkaar te vergelijken. Hoewel het niet wettelijk verplicht is, heeft Pensioenfonds Forbo de pensioenvergelijker al gevuld met informatie over de eigen pensioenregeling. Deze is terug te vinden op de website van het pensioenfonds.

Vanaf 2016 moeten pensioenuitvoerders vaker gegevens aanleveren bij het Pensioenregister, mijnpensioenoverzicht.nl. Binnen vier maanden moet een collectieve wijziging zichtbaar zijn in het Pensioenregister.

Verzekerdenbestand

	Actieve deelnemers	Gewezen deelnemers	Pensioen- gerechtigden	Totaal
Stand per 31 december 2015	999	627	864	2.490
Mutaties door:				
Nieuwe toetredingen	58	0	0	58
Ontslag met premievrije aanspraak	-20	20	0	0
Waardeoverdracht	0	-1	0	-1
Ingang pensioen	-7	-10	37	20
Overlijden	-2	-2	-54	-58
Afkoop	0	-2	-3	-5
Andere oorzaken	1	-1	-5	-5
Mutaties per saldo	30	4	-25	9
Stand per 31 december 2016	1.029¹⁾	631	839	2.499

1) Waarvan 48 deelnemers met (gedeeltelijke) vrijstelling van premiebetaling

Specificatie pensioengerechtigden

	2016	2015
Ouderdompensioen	492	501
Nabestaandenpensioen	318	330
Wezenpensioen	29	33
Totaal	839	864

Beleggingen

Terugblik op 2016

De financiële markten kenden in 2016 de slechtste jaarstart sinds vele decennia. Zij lieten de eerste maanden van het jaar een scherpe correctie zien naar aanleiding van dalende grondstoffenprijzen, zorgen over de mondiale economische groei en angst voor deflatie. Zo nam de speculatie weer toe dat de Chinese economie een 'harde' landing zou laten zien en/of de Chinese munt fors in waarde zou dalen. Dit zou immers de trend van deflatie in de wereld nog eens versterken. De zorgen over het economische herstel en dalende inflatieverwachtingen maakten dat rentes verder daalden.

In reactie op deze ontwikkelingen verruimde onder andere de centrale banken van de vier grootste economieën hun beleid. Het meest in het oog springend was het omvangrijke pakket van maatregelen dat de Europese Centrale Bank (ECB) in maart aankondigde. De ECB verlaagde de rentes, verhoogde de omvang van haar maandelijkse obligatieaankopen en kondigde een uitbreiding van haar aankoopprogramma naar bedrijfsobligaties aan.

In het begin van het tweede kwartaal namen de zorgen omtrent het herstel van de mondiale economische groei enigszins af. De lage grondstoffenprijzen –die een belangrijke achterliggende drijfveer waren voor de negatieve stemming op de financiële markten in het eerste kwartaal– waren inmiddels enigszins opgelopen vanaf hun dieptepunt, mede vanwege een afnemend aanbod.

Tegelijkertijd werd met spanning naar het EU referendum in het Verenigd Koninkrijk uitgekeken. Kort voor het referendum leek een 'remain' uitslag het meest waarschijnlijk. De financiële markten reageerden dan ook fors toen op 24 juni duidelijk werd dat een meerderheid van de Britse bevolking toch voor een beëindiging van het lidmaatschap van de Europese Unie had gestemd, oftewel een Brexit. Deze uitslag bracht veel onzekerheid met zich mee. Bovendien leek het risico dat ook in andere EU landen de discussie over EU lidmaatschap zou oplaaien hierdoor toegenomen, hetgeen in het meest negatieve geval zou kunnen leiden tot (zorgen omtrent) het uiteenvallen van de EU.

Hoewel de politieke onrust in het Verenigd Koninkrijk nog aanhield, herstelden na de eerste schok de economische data zich al snel, zowel in het Verenigd Koninkrijk als in de rest van Europa.

Deze combinatie van het uitblijven van de gevreesde economische terugval met het ruime(re) beleid van centrale banken zorgde tevens voor een spoedig herstel van de meeste risicovolle beleggingscategorieën. De koersdalingen na het Britse EU-referendum werden daarmee in de loop van het derde kwartaal weggewerkt. Het (verwachte) ruime beleid van centrale banken hield de rentes echter op extreem lage niveaus en voor een groeiend deel van het staatsobligatie universum zelfs negatief. De lage rentes en de vlakke rentecurves droegen vervolgens bij aan een moeilijke omgeving voor –met name Europese– banken zoals bij Italiaanse banken en de Duitse gigant Deutsche Bank. Deze episodes bleken evenwel steeds van vrij korte duur en de financiële markten herstelden zich snel.

In november werden de financiële markten verrast door de verkiezing van Donald Trump tot de volgende president van de Verenigde Staten. De initiële schrik in de financiële markten was van zeer korte duur en sloeg razendsnel om in een meer positieve interpretatie van de mogelijke Trump impact. Ook de inflatieverwachtingen in de financiële markten liepen op.

In het algemeen kan worden gesteld dat gedurende de laatste maanden van 2016 enige verschuiving heeft plaatsgevonden in de consensusverwachting onder economen en beleggers ten aanzien van de mondiale groeivoorzichten. Waar de laatste jaren de angst voor een langdurige stagnerende economie de boventoon voerde, zag men plotseling weer wat licht aan het einde van de tunnel. Dit heeft, naast de positieve verwachtingen omtrent het beleid van Trump, een aantal oorzaken. Een negatieve economische impact van de Britse keuze om de EU te willen verlaten, is tot op heden nauwelijks waarneembaar. De tegenwind van de eerdere scherpe daling van de olie- en grondstoffenprijzen is geleidelijk afgenomen, zeker na de belangrijke OPEC deal in december om de productiecapaciteit terug te dringen. Tot slot lijken de Chinese autoriteiten hun economie nu beter onder controle te hebben.

Aandelen Indices 2016

MSCI World	11,4%
S&P Composite	15,3%
Nasdaq	12,1%
DJ Europe Stoxx 50	1,3%
AEX	13,6%
Topix (Japan)	6,6%
MSCI Emerging Markets	14,9%

Ontwikkeling portefeuille

Onderstaande tabel geeft inzicht in de behaalde rendementen in 2016. Eind van 2016 was 45,0% belegd in vastrentende waarden (exclusief rentederivaten), 31,3% in aandelen, 19,9% in hoogrentende waarden en 0,5% in liquide middelen.

Omdat de vastrentende waarden portefeuille qua looptijd geënt is op de langlopende verplichtingen van het fonds en de rente in 2016 daalde, werd op deze portefeuille een positief rendement behaald (8,98%). De aandelenportefeuille liet een rendement van 11,07% zien. Alle aandelenregio's (Noord-Amerika, Europa, Verre Oosten en Opkomende landen) noteerden een positief rendement. Op de hoogrentende waarden portefeuille werd een rendement van 11,13% behaald.

Het totale portefeuillerendement kwam uit op 12,18% na alle vermogensbeheerkosten, wat een underperformance van 0,17% ten opzichte van het benchmarkrendement (zonder vermogensbeheerkosten) betekent. Ultimo 2016 werd het renterisico versus de verplichtingen voor 65,6% (op UFR basis) afgedekt. Het valutarisico op de Amerikaanse dollar bedroeg 50% per eind 2016. Het valutarisico op de Britse pond en Japanse yen werd voor 90% afgedekt.

	Portefeuille- rendement	Benchmark- rendement	Vershil
Totale portefeuille	12,18% ¹⁾	12,35%	-0,17%
Vastrentende waarden	8,98%	8,95%	0,03%
Hoogrentende waarden	11,13%	11,60%	-0,47%
Aandelen	11,07%	10,47%	0,61%

1) Na vermogensbeheerkosten van 0,35%.

Tabel: Portefeuille- en benchmarkrendement 2016

Het jaar 2016 kan wat betreft bewegingen op de rentemarkt worden opgedeeld in drie fasen. Het jaar begon met tegenvallende economische data, en een negatief sentiment op de financiële markten. In deze periode viel de Duitse 10-jaars rente van een niveau van ongeveer 60 basispunten terug tot een niveau van net boven nul, waar deze voorlopig stabiliseerde. De daling van de rente ging gepaard met dalingen in aandelen- en olieprijsen. De volgende fase werd ingeluid door het referendum in het Verenigd Koninkrijk. Aangezien de uitkomst nogal onverwacht was, leidde dit tot een heftige reactie op de rentemarkt. De Duitse 10-jaars rente brak definitief door de nulgrens heen en stabiliseerde uiteindelijk rond een niveau van -20 basispunten. De gehele zomer was er weinig beweging in de rente. In de herfst begon de rente op te lopen door signalen dat in de Verenigde Staten de rente mogelijk verhoogd zou worden. De overwinning van Donald Trump van de Amerikaanse presidentsverkiezingen resulteerde per saldo tot hogere rente- en inflatieverwachtingen.

De markt voor Amerikaanse hoogrentende bedrijfsobligaties was bijzonder sterk vanaf medio februari. Beleggers bleken bereid meer risico te nemen in hun zoektocht naar rendement waardoor de koersen van deze beleggingen stegen. Het prominente thema in 2016 was de stabilisatie van de prijzen voor grondstoffen. Met name de hoogrentende beleggingen in de aan grondstoffen gerelateerde sectoren stegen sterk in waarde. Ook voor de Europese hoogrentende bedrijfsobligaties was de stabilisatie van de prijzen voor grondstoffen een belangrijk thema. De vermogenscategorie profiteerde van alleszins redelijke economische- en bedrijfscijfers. Het opkoopbeleid van de ECB gaf Europese hoogrentende bedrijfsobligaties een extra impuls. Ook in de markt voor obligaties van opkomende landen was per saldo sprake van een goed jaar. Dit ging wel gepaard met de nodige volatiliteit, vooral in het laatste kwartaal vanwege de Amerikaanse presidentsverkiezingen en stijgende rentes.

De aandelenportefeuille kent ultimo 2016 de volgende regionale verdeling: 31,6% Noord-Amerika, 34,3% Europa, 8,0% Verre Oosten (inclusief Japan) en 26,1% Opkomende landen. Na een slechte start van het jaar, mede als gevolg van de lage olieprijs dat een dieptepunt bereikte in het eerste kwartaal van 2016, zat het herstel van het beursjaar in de staart. Na de bekendwording in november dat Donald Trump de nieuwe president van de Verenigde Staten zou worden nam de risicobereidheid van beleggers wereldwijd toe door de verwachting dat er nieuwe fiscale maatregelen genomen zouden worden en het fiscale systeem hervormd zou gaan worden. Het optimisme onder beleggers hield stand ondanks een renteverhoging in de Verenigde Staten in december en de neerwaartse aanpassing van het aankoopprogramma van de ECB.

De aandelen categorie Opkomende landen wist een goed jaarrendement te realiseren na een moeizame start. Het goede jaarrendement kan mede toegeschreven worden aan een stabilisatie van de economische groei in China, stijgende grondstofprijzen en wat grotere risicobereidheid bij beleggers. De grondstof gerelateerde sectoren behaalden het hoogste rendement terwijl de meer defensieve sectoren zoals duurzame consumptiegoederen en gezondheidszorg achterbleven bij de benchmark.

Portefeuillebeheer

Mn beheert de vastrentende waarden portefeuille van Pensioenfonds Forbo. De vastrentende waarden portefeuille heeft bij Pensioenfonds Forbo vooral het doel om de verplichtingen af te dekken. Hiermee vermindert Pensioenfonds Forbo het renterisico. Daarnaast is het secundaire doel om een hoger rendement te behalen dan de waardetoename van de pensioenverplichtingen. Mn belegt voor Pensioenfonds Forbo de aandelenportefeuille. Van de aandelenportefeuille wordt ongeveer 74,1% belegd in ontwikkelde gebieden en 25,9% in Emerging Markets. Op de fondsen voor de ontwikkelde markten is een maatschappelijk verantwoord beleggen filter van toepassing, die uitsluiting van onder andere kinderarbeid en controversiële wapens waarborgt. De vermogensbeheerders hebben de principes voor verantwoord beleggen van de UNPRI ondertekend. De aandelenportefeuille wordt, waar mogelijk, passief belegd. De vastrentende waarden portefeuilles wordt passief belegd.

Strategisch beleggingsbeleid

De strategische vermogensverdeling is, in afwachting van de uitkomst van het tendertraject fiduciair vermogensbeheerder, in 2016 niet gewijzigd.

De beleggingscommissie beoordeelt tevens aan de hand van de rapportages of wijzigingen van de portefeuille noodzakelijk zijn (bij posities buiten de bandbreedte) om de portefeuille in lijn te brengen met de normportefeuille. De portefeuille heeft zich in 2016 binnen de bandbreedte bewogen. Het strategisch beleggingsbeleid wordt met gebruik van een ALM-studie periodiek vastgesteld.

Normportefeuille

De strategische vermogensverdeling is in 2016 niet gewijzigd.

De portefeuille op 31 december 2016

	Strategische normen	band-breedte	Benchmark
Matchingportefeuille	50%	45-55%	
Vastrentende waarden			
Euro staatsobligaties	25%		Portefeuille
Euro Investment Grade bedrijfsobligaties	25%		Markt iBoxx EUR Senior Corporate Investment Grade Factor Weighted Index
Onderhandse leningen			Portefeuille
Matching Overlay			Portefeuille
liquide middelen		1,5%-5%	Euro OverNight Index Average +/- 5 basispunten
Returnportefeuille	50%	45-55%	
Hoogrentende beleggingen	20%		
Bank Loans			Credit Suisse Institutional Western European Leveraged Loan Index (non US\$ - hedged to Euro)
EU High Yield			BoA Merrill Lynch BB-B Euro Currency Non-Financial High Yield Constrained Index (unhedged)
US High Yield			BoA Merrill Lynch BB-B US Non-Financial High Yield Constrained Index (unhedged)
Opkomende landen			50% Customized JP Morgan Emerging Market Bond Index Global Diversified (EMBI) (unhedged)
Aandelen	25%		
Noord Amerika			Customized MSCI North America Gross Total Return Index (unhedged)
Europa			Customized MSCI Europe Net Total Return Index (unhedged)
Verre Oosten			Customized MSCI Pacific Net Total Return Index (unhedged)
Opkomende landen			MSCI Daily Net Total Return Emerging Markets Index (unhedged)
Beursgenoteerd onroerend goed	5%		Customized GPR General Quoted Europe Net Total Return Index (unhedged)
Totaal	100%		

Maatschappelijk Verantwoord Beleggen (MVB)

Pensioenfonds Forbo wil rekening houden met de invloed van haar beleggingen op de maatschappij. Pensioenfonds Forbo is ervan overtuigd dat mens, milieu en ondernemingsbestuur op de lange termijn de risico/rendementsverhouding van beleggingen beïnvloeden. Deze factoren staan ook wel bekend onder de term ESG (environmental, social en governance). Uitvoerder Mn is ondertekenaar van de Principles for Responsible Investment (Principes voor Verantwoord Beleggen), een organisatie ondersteund door de Verenigde Naties en ontwikkelaar van een wereldwijde standaard voor verantwoord beleggen. Dit verantwoord beleggingsbeleid is op deze principes gebaseerd en komt tot uitdrukking in de pijlers: Uitsluiting, ESG-integratie, Actief Aandeelhouderschap en Klimaat.

Het uitsluitingsbeleid bepaalt welke ondernemingen en landen van mogelijke investeringen worden uitgesloten wegens betrokkenheid bij respectievelijk controversiële producten óf naar aanleiding van sancties uitgevaardigd door de Verenigde Naties of de Europese Unie. In 2016 is het bestaande beleid ongewijzigd gebleven. Wel hebben zich een paar veranderingen op de uitsluitingslijst voorgedaan.

ESG-integratie betekent het systematisch meewegen van de mogelijke invloeden van mens, milieu en ondernemingsbestuur in de beleggingsbeslissingen. Op deze manier is het mogelijk om beursgenoteerde bedrijven op basis van hun ESG-prestaties een score te geven. Een zwakke score kan leiden tot uitsluiting (ook wel 'negative screening' genoemd), sterke scores tot insluiting ('positive screening'). Pensioenfondsen Forbo gebruikt met name de 'negative screening' door middel van het aangescherpte uitsluitingenbeleid en zet zich in voor actief aandeelhouderschap. In 2016 is het aantal ondertekenaars van de Principes voor Verantwoord Beleggen (PRI) onder externe vermogensbeheerders waarmee wij via onze uitvoerder zaken doen opnieuw gestegen.

Het actief aandeelhouderschap bestaat uit het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen en het uitvoeren van een constructieve dialoog met ondernemingen waarin wij beleggen. Onze uitvoerder voert namens ons met een zorgvuldige selectie van ondernemingen een constructieve dialoog om een positieve verandering te bewerkstelligen. Deze gesprekken hebben als doel het belang van beleggers te behartigen en de verduurzaming van industrieën te versnellen.

In aansluiting op maatschappelijke ontwikkelingen zoals het klimaatakkoord van Parijs in 2015 zijn onder andere de volgende acties genomen: het jaarlijks meten van de CO₂-voetafdruk van de aandelenportefeuilles en binnen de aandelenportefeuilles de tien bedrijven met de grootste CO₂-uitstoot via Mn aanspreken op hun verantwoordelijk en hen motiveren deze uitstoot terug te brengen.

Vooruitzichten 2017

De mondiale economie heeft de laatste periode enige verbetering laten zien. Met name de Amerikaanse economie is duidelijk sneller gaan groeien na de eerdere groeiverzwakking van begin 2016. Maar ook de groei in de rest van de wereld laat per saldo een wat positiever beeld zien. Bovendien heeft de inflatie in ontwikkelde economieën de laatste maanden geleidelijk afstand genomen van de 'deflatiezone', vooral als gevolg van het herstel van de grondstoffenprijzen. Ook de vooruitkijkende indicatoren voor de groei en inflatie wijzen op aanhoudende verbetering. Er is daarmee sprake van een positieve trend ten opzichte van de negatieve consensus onder economen van enkele maanden geleden. De mondiale economie kruipt uit het dal, maar van een scherpe versnelling van de mondiale groei is vooralsnog geen sprake. Vandaar dat centrale banken nog voorzichtig zijn met het afbouwen van hun crisisbeleid. De rente in de Verenigde Staten is in december verhoogd, deze staat nog altijd op een historisch laag niveau. De ECB heeft haar maandelijks aankopen verlaagd, maar heeft tegelijkertijd de duur van dit programma verlengd tot eind van 2017. Zij zijn dus nog niet zeker van een duurzaam herstel en een definitieve overwinning op deflatie, temeer daar nog sprake is van aanzienlijke –voornamelijk politieke– risico's. Voor de wat langere termijn wordt per saldo een normalisering van het centrale bank beleid verwacht, op basis van een aanhoudend economisch herstel en een geleidelijk stijgende inflatie.

Actuariële analyse resultaat

Technische voorzieningen

Ultimo 2016 bedragen de technische voorzieningen (TV) voor risico fonds 375.426. De TV voor risico deelnemers zijn gelijk aan 7.821. De totale TV zijn gelijk aan 383.247.

Premie

De gedempte kostendekkende premie in het boekjaar bedroeg 8.834. De feitelijke premie bedroeg 9.265. Daarmee was de feitelijke premie dus hoger dan de kostendekkende premie. Het overschot wordt toegevoegd aan het eigen vermogen van het pensioenfonds.

Vermogenspositie

Het minimaal vereist vermogen (MVEV) van het pensioenfonds bedraagt 15.669, ofwel 4,1% van de TV en het vereist eigen vermogen (VEV) bedraagt 73.321 ofwel 19,1% van de TV. De actuele dekkingsgraad ultimo 2016 is 102,9% en de beleidsdekkingsgraad 98,5%. Daarmee is het eigen vermogen lager dan minimaal vereist.

Dekkingsgraden

De actuele dekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2016 is 102,9%. De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds per 31 december 2016 is 98,5%. In verband daarmee is –op grond van door De Nederlandsche Bank (DNB) vastgestelde definitie– einde 2016 sprake van een dekkingstekort. De beleidsdekkingsgraad is vastgesteld als het gemiddelde van de actuele maandeinde-dekkingsgraden in de afgelopen twaalf maanden.

Voor de vaststelling van de dekkingsgraden is een proces ingericht. De reële dekkingsgraad –volgens de definitie in de Regeling Pensioenwet– van het pensioenfonds per 31 december 2016 is 80,5%.

Uitvoeringskosten

Aanbevelingen Uitvoeringskosten Pensioenfederatie

In de Aanbevelingen uitvoeringskosten roept de Pensioenfederatie de pensioenfondsen op om de kosten van pensioenbeheer, vermogensbeheer en transacties te publiceren. Deze kosten moeten volgens de Pensioenfederatie volledig bekend zijn binnen het pensioenfonds en beschikbaar zijn voor deelnemers. De aanbevelingen luiden:

- Rapporteer de kosten van pensioenbeheer in euro's per deelnemer.
- Rapporteer de kosten van het vermogensbeheer in % van het gemiddeld belegd vermogen.
- Rapporteer separaat (eventueel geschatte) transactiekosten in % van het gemiddeld belegd vermogen.

Pensioenfonds Forbo deelt de mening van de Pensioenfederatie en wil volledig transparant zijn over deze kosten. Dit gaat dus over meer dan alleen de kosten die direct in de jaarrekening verantwoord worden. Het transparant maken van alle kosten en deze mogelijk afzetten tegen een benchmark helpt ook om de kosten verder te beheersen. Met het kostenoverzicht volgt Pensioenfonds Forbo de aanbevelingen van de Pensioenfederatie.

Kostenoverzicht (in hele euro's)	2016		2015	
	€	%	€	%
Totale pensioenuitvoerings- en administratiekosten	589.632		617.988	
Totaal aantal deelnemers	1.868		1.863	
Kosten per deelnemer ¹⁾	316		332	
Beheerkosten beleggingen ²⁾				
– Aandelen	242.764		236.709	
– Vastrentende waarden	709.713		668.082	
– Derivaten	2.854		8.020	
– Fiduciair beheer	298.826		269.942	
	1.254.157	0,33	1.182.753	0,34
Kosten bewaarloon	81.940	0,02	86.064	0,02
Overige kosten	0	0,00	0	0,00
Kosten vermogensbeheer ³⁾	1.336.097	0,35	1.268.817	0,36
Transactiekosten ⁴⁾	312.338	0,08	388.013	0,11
Totaal	1.648.435	0,43	1.656.830	0,47

De vermelde bedragen sluiten aan op de bedragen die zijn vermeld in de jaarrekening.

Kosten pensioenbeheer

De pensioenuitvoeringskosten zijn in 2016 gedaald ten opzichte van 2015. Dit wordt veroorzaakt een lichte stijging van het aantal deelnemers en een daling van de pensioenuitvoerings- en administratiekosten in 2016.

1) Kosten van het pensioenbeheer bestaan uit de kosten van uitbesteding, bestuurskosten en de kosten van toezicht. Om de kosten per deelnemer te berekenen is conform de aanbeveling van de Pensioenfederatie het aantal deelnemers gedefinieerd als de som van het aantal actieve deelnemers en pensioengerechtigden. Gewezen deelnemers tellen dus niet mee.

2) De beheerkosten van de beleggingen bestaan in 2016 uit € 1.251.000 (2015: € 1.117.000) conform jaarrekening + beheerkosten in NAV € 3.157 (2015: € 48.711). De beheerkosten zijn als percentage van het gemiddeld belegd vermogen licht gedaald.

3) De kosten van vermogensbeheer en de transactiekosten worden weergegeven in % van het gemiddeld belegd vermogen. De Kosten vermogensbeheer zijn inzichtelijk gemaakt conform de aanbevelingen van de Pensioenfederatie. Er is rekening gehouden met de zogenoemde 'verborgen' kosten zoals transactiekosten en beheerkosten. Er is bij de berekening van een aantal kostenposten gebruik gemaakt van aannames en veronderstellingen inzake percentages en berekeningsmethodieken.

4) De algemene uitgangspunten en berekeningsmethodieken zijn niet gewijzigd ten opzichte van de kostenrapportage over 2015. De totale transactiekosten zijn gedaald ten opzichte van 2015. De transactiekosten zijn gebaseerd op basis van een schatting waarbij ook de transactiekosten binnen de fondsen zijn meegenomen.

Kosten vermogensbeheer

Kosten van het vermogensbeheer kunnen in twee categorieën worden onderscheiden:

- De eerste categorie betreft de kosten zoals die in de jaarrekening zijn verwerkt, waaronder de beheervergoeding van de vermogensbeheerder(s), het bewaarloon, kosten van ondersteuning bij het vermogensbeheer, kosten accountant betreffende het vermogensbeheer en kosten met betrekking tot de beleggingsadministratie. Deze kosten bedragen € 1.167 (zie [11] toelichting staat van baten en lasten).
- De tweede categorie betreft kosten die rechtstreeks ten laste van het beleggingsrendement zijn gebracht. Deze kosten zijn dus niet inbegrepen in de kosten van de vermogensbeheerder(s) zoals opgenomen in de jaarrekening. Deze kosten bedragen € 481. Dit leidt tot een totaal van € 1.648.

Daarnaast worden er nog transactiekosten en aan- en verkoopkosten gemaakt.

De totale kosten vermogensbeheer zijn ten opzichte van vorig verslagjaar gedaald met 0,04%-punt. Dit komt met name door een stijging van het gemiddeld belegd vermogen.

Governance

Bestuur

Het bestuur heeft in 2016 13 maal vergaderd. Het bestuur heeft 2 keer met de visitatiecommissie en 3 keer met het verantwoordingsorgaan overlegd.

De belangrijkste onderwerpen, die in de bestuursvergaderingen aan de orde kwamen, waren onder andere:

- de missie, visie en strategie;
- de financiële positie van het fonds;
- actuele ontwikkelingen in de pensioensector;
- portefeuille onderhandse leningen;
- project tender fiduciair vermogensbeheer;
- het pensioenbeleid (waaronder premie- en toeslagbeleid);
- het beleggingsbeleid, MVB;
- het governancebeleid (waaronder het integriteits- en beloningsbeleid);
- het communicatiebeleid;
- het uitbestedingsbeleid en risicomangement;
- de wijziging van fondsdocumenten, zoals de ABTN, de pensioenreglementen en de uitvoeringsovereenkomst.

Fondsdocumenten

In het verslagjaar zijn de volgende fondsdocumenten gewijzigd:

Statuten

De laatste notariële akte dateert van 1 januari 2017.

ABTN

De Actuariële en Bedrijfstechnische Nota (ABTN) wordt jaarlijks door het bestuur geactualiseerd. In de bestuursvergadering van 15 december is de ABTN vastgesteld, waarbij de besluitvorming uit het verslagjaar 2015/2016 is verwerkt.

Pensioenreglementen

De belangrijkste wijziging in het verslagjaar van het pensioenreglement had betrekking op de aanpassing van de pensioenregeling per 1 januari 2016 waarbij de pensioenrichtleeftijd naar 67 is gegaan. Het meest actuele pensioenreglement is beschikbaar op de website van Pensioenfonds Forbo.

Uitvoeringsovereenkomst

De uitvoeringsovereenkomst is in 2016 gewijzigd. De voornaamste wijziging heeft betrekking op het doorvertalen van de afspraken met betrekking tot de regelgeving van het NFKT zoals beschrijving van dekkingsgraad, beleidsdekkingsgraad en herstelplan. Daarnaast is het prepensioenreglement uit de uitvoeringsovereenkomst verwijderd, en is de toedeling van de premie aangepast. Een eventueel overschot op de ontvangen premie gaat niet meer naar het premiedepot maar naar de algemene middelen. Ook is de toetsing door het bestuur op uitvoerbaarheid van de door sociale partners overeengekomen pensioenafspraken opgenomen en de beoordeling of deze afspraken passen bij de missie, visie en strategie van het fonds.

Geschiktheid en evaluatie

Het geschiktheidsbeleid en het opleidingsplan zijn vastgelegd in een geschiktheidsplan dat is opgenomen in de ABTN.

In 2016 zijn door het bestuur de volgende opleidingen gevolgd:

- 11-02-2016 Module Niveau B Governance, Uitvoering en Uitbesteding – WTW
- 19-04-2016 Competenties en soft skills – in-house deel 1
- 02-07-2016 Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen kennissessie – Mn
- 05-07-2016 Competenties en soft skills – in-house deel 2
- 29-09-2016 Module Niveau B Communicatie – WTW
- 01-11-2016 Risicoscenario's kennissessie – Mn
- 17-11-2016 Module Niveau B Pensioenbeleid – WTW

Op 8 november 2016 heeft het bestuur een zelfevaluatie uitgevoerd onder begeleiding van een externe partij. In deze zelfevaluatie is teruggekeken op het afgelopen jaar en zijn mogelijke verbeterpunten besproken. Dezelfde dag heeft het bestuur in de middag haar toekomstvisie vormgegeven en vastgelegd.

Diversiteit

Samenstelling bestuur

<i>Naam</i>	<i>Geslacht</i>	<i>Leeftijd in verslagjaar 2016</i>
H. Mak	M	40
D. Uitvlugt-Manné	V	42
A.D. Keetlaer	M	64
G.B.J. Soppe	M	58
G.J.F. Mol	M	58
M.A. Bults	M	54
A.J. Verbakel	M	73 (zitting tot 22-03-2016)
G.T.J. Evers	M	49
G.J.C. Pieterse (aspirant lid)	M	67 (vanaf 01-09-2016)

Samenstelling Verantwoordingsorgaan:

<i>Naam</i>	<i>Geslacht</i>	<i>Leeftijd in verslagjaar 2016</i>
F.A. Heil	M	50
Ph. de Boer	M	43
E. van der Weide	M	45
B. Venema	M	61
T.W. Breeuwer (aspirant lid)	M	57
A. Pijnacker-Huiberts (aspirant lid)	V	36
H. Ellens (aspirant lid)	M	66

Het verantwoordingsorgaan heeft zich extra ingespannen om meer diversiteit te waarborgen. Met het aantrekken van drie aspirant leden die begin 2017 benoemd zullen worden als lid van het verantwoordingsorgaan voldoet het VO aan de richtlijnen met betrekking tot diversiteit van de Code.

Gedragcode / Compliance Officer

Het bestuur hanteert een gedragscode. Jaarlijks bevestigen de leden van het bestuur en verantwoordingsorgaan dat zij de gedragscode hebben nageleefd. De gedragscode is in het verslagjaar niet gewijzigd.

Joost Dirx is aangesteld als compliance officer. De compliance officer is onder meer belast met de controle op de naleving van de gedragscode. Over 2016 heeft de compliance officer geen bijzonderheden geconstateerd. Het verslag van de compliance officer is opgenomen in dit jaarverslag. Per 31 december 2016 heeft Joost Dirx zijn functie als Compliance Officer van Pensioenfonds Forbo neergelegd. Matthijs Erwich is de nieuwe Compliance Officer van het fonds per 1 januari 2017.

Wet- en regelgeving

In 2016 zijn aan Pensioenfonds Forbo geen dwangsommen of boetes opgelegd. Er zijn door de toezichhouders De Nederlandsche Bank N.V. en/of de Stichting Autoriteit Financiële Markten geen aanwijzingen aan het fonds gegeven, noch is een bewindvoerder aangesteld of is bevoegdheidsuitoefening van organen van het fonds gebonden aan toestemming van de toezichthouder.

Code pensioenfonds

Bij verantwoording over de naleving van de Code pensioenfonds verantwoording geldt het principe 'pas toe of leg uit'. Afwijking van de norm is mogelijk als daar een goede reden voor is.

De Code pensioenfonds is per 1 maart 2016 gewijzigd. In norm 41 is de Ombudsman Pensioenen als alternatief opgenomen voor de interne klachten- en geschillenprocedure. Hiermee wordt in beginsel geregeld dat alle deelnemers, gewezen deelnemers, nabestaanden en gepensioneerden een klacht of geschil over de uitvoering van de pensioenregeling bij een pensioenfonds kunnen voorleggen aan de Ombudsman Pensioenen. Deze wijziging heeft geen gevolgen, omdat Pensioenfonds Forbo de Ombudsman al had opgenomen in de klachtenprocedure van het pensioenfonds.

Hieronder worden de normen toegelicht die (nog) niet volledig worden nageleefd:

normnr	Inhoud norm	Toelichting op afwijking
60	De zittingsduur van een bestuurslid is maximaal vier jaar. Een bestuurslid kan maximaal twee keer worden herbenoemd	Voor de gekozen bestuursleden wordt het gestelde in norm 60 van de code gevolgd. Voor de bestuursleden die aangewezen zijn door de ondernemingen is gekozen voor benoeming voor een onbepaalde termijn om continuïteit in het bestuur te waarborgen en te voorkomen dat de ondernemingen met enige regelmaat op zoek moet naar een nieuwe bestuurder terwijl deze goed functioneert binnen het bestuur en de belangen van de onderneming goed behartigt.
67	In het bestuur en het VO zitten ten minste één man en één vrouw.	Het bestuur voldoet aan deze norm, echter de huidige samenstelling van het VO nog niet. In 2016 heeft het VO een vrouwelijk aspirant lid geworven. Zij heeft haar opleidingstraject afgerond en zal begin 2017 benoemd worden als lid.
68	In het bestuur en het VO zitten ten minste één lid boven en één lid onder de veertig jaar.	In het jaar 2016 is het bestuurslid dat aan deze norm voldeed veertig jaar geworden. Bij een volgende vacature zal het bestuur actief werven in de doelgroepen onder de veertig jaar. In 2016 heeft het VO een aspirant lid geworven van jonger dan 40 jaar. Zij heeft haar opleidingstraject afgerond en zal begin 2017 benoemd worden als lid.

Klachten en geschillen

Een deelnemer kan een klacht indienen als deze van mening is dat bij de uitvoering van de pensioenreglementen zijn rechten zijn geschaad. In 2016 zijn twee klachten ingediend bij het pensioenfonds. Een klacht betrof een pensioentoezegging welke berekend was op basis van onjuiste factoren. Door deze berekening had de deelnemer een keuze gemaakt die hij, wanneer de juiste factoren gebruikt waren, niet gemaakt zou hebben. De deelnemer heeft een nieuwe berekening ontvangen en mocht zijn pensioenkeuze wijzigen. De andere klacht betrof het niet correct verwerkt zijn van verevening van pensioen bij scheiding. De klachten zijn naar tevredenheid van de betreffende deelnemers afgehandeld. Het pensioenfonds is door AZL schadeloos gesteld voor de schade die was opgetreden door de foutief gemaakte berekening en de niet correct verwerkte verevening.

Uitbestedingsbeleid

In de uitvoering van haar kernactiviteiten, het administreren, beheren en uitbetalen van de pensioenen en het vermogensbeheer, staan zowel vertrouwelijkheid als maximale kwaliteit van dienstverlening voorop. Hiertoe heeft Pensioenfonds Forbo (hierna 'het fonds') een uitbestedingsbeleid opgesteld. De belangen van (gewezen) deelnemers, pensioengerechtigden en overige belanghebbenden mogen geen gevaar lopen doordat het fonds delen van haar werkzaamheden heeft uitbesteed aan derden. Ook is van belang dat de derde aan wie het fonds werkzaamheden heeft uitbesteed het integriteitsbeleid (waaronder beleid ten aanzien van belangenverstrengeling) onderschrijft of een eigen integriteitsbeleid hanteert dat passend is bij het beleid van het fonds, zodat een integriteitsrisico bij uitbesteding kan worden beheerst.

Doelstelling van het uitbestedingsbeleid is het waarborgen van continuïteit en constante kwaliteit van de dienstverlening tegen beheersbare en te-verantwoorden kosten. Hiermee blijven de reputatie en integriteit van het pensioenfonds gewaarborgd. Het uitbestedingsbeleid is van toepassing op alle uitbestede, bedrijfskritische activiteiten en processen van het pensioenfonds. Het

uitbestedingsbeleid is van toepassing op alle bestaande en/of nieuwe uitbestedingsovereenkomsten gedurende de gehele looptijd van deze overeenkomsten. Elke uitbestedingsovereenkomst zal één maal per drie jaren binnen de markt worden herijkt en jaarlijks worden geëvalueerd met de betreffende partij.

Aan uitbesteding is voor het fonds een aantal risico's verbonden. Het bestuur heeft daarom beleid vastgesteld voor de beheersing van risico's die samenhangen met uitbesteding van (delen van) bedrijfsprocessen.

Uitbesteding

Het bestuur van Pensioenfonds Forbo heeft op basis van haar verantwoordelijkheid voor het beheer van het fonds, de vereiste professionalisering en de noodzakelijke risicobeheersing gekozen voor uitbesteding van de volgende werkzaamheden aan externe partijen:

- administratief beheer van het pensioenfonds;
- vermogensbeheer.

Het bestuur van het fonds besteedt in ieder geval niet uit:

- taken en werkzaamheden van personen die het dagelijks beleid van het pensioenfonds bepalen;
- werkzaamheden waarvan uitbesteding de verantwoordelijkheid van het bestuur voor de organisatie en beheersing van bedrijfsprocessen en het toezicht daarop kan ondermijnen;
- indien de uitbesteding een belemmering kan vormen voor een adequaat toezicht op de naleving van wet- en regelgeving.

Risicoanalyse en uitbestedingsproces

Alvorens activiteiten of processen worden uitbesteed voert het bestuur van het fonds een risicoanalyse uit waarin is opgenomen:

- Een kosten-baten analyse van de uitbesteding van die activiteiten of processen.
- De te verwachten impact van uitbesteding van de activiteiten of processen.
- Een analyse van de financiële, operationele en reputatie gerelateerde risico's en de vereiste toezichtsmaatregelen.
- De afspraken over de wijze waarop de uit te besteden activiteiten of processen worden uitgevoerd.

Het bestuur kan besluiten zich bij het uitbestedingsproces te laten begeleiden door één of meerdere externe partijen, welke bij een dergelijk proces een toegevoegde waarde vanuit marktkennis of anderszins kunnen hebben.

Governance van de uitbestedingsrelatie

Rollen en verantwoordelijkheden

Het bestuur is te allen tijde eindverantwoordelijk voor alle werkzaamheden van het fonds, en dus ook voor de uitbestede werkzaamheden. Taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden van het bestuur en de uitbestedingspartner worden omschreven. Tussen partijen worden daarover schriftelijk afspraken gemaakt. De taken, bevoegdheden en verantwoordelijkheden mogen elkaar niet overlappen.

Deskundigheid en geschiktheid

Het bestuur draagt zorg voor zijn eigen deskundigheid en geschiktheid zodat het voldoende 'countervailing power' heeft ten opzichte van de uitbestedingspartner. Dit is onderdeel van het geschiktheidsplan dat het bestuur heeft opgesteld.

Uitbestedingsovereenkomst

Naast een zorgvuldige selectie van de uitbestedingspartner die voldoet aan de door het bestuur opgestelde eisen, dienen de uitbestede werkzaamheden gedurende de periode van uitbesteding, te worden gecontroleerd, zodat kwaliteit en continuïteit zijn gewaarborgd.

De afspraken met de uitbestedingspartner worden vastgelegd in een uitbestedingsovereenkomst die voldoet aan de eisen op grond van artikel 13 van het Besluit uitvoering Pensioenwet. Waarborging van de kwaliteit van de werkzaamheden vindt plaats door het gelijktijdig met het afsluiten van de uitbestedingsovereenkomst opstellen van een service level agreement (SLA) met de uitbestedingspartner, waarin specifieke taken, bemensing, op te leveren producten, kwaliteits- en serviceniveau, tijdsafspraken en boetebedingen zijn beschreven. Iedere drie jaar wordt de uitbestedingsovereenkomst herijkt.

Daarnaast evalueert het bestuur jaarlijks de dienstverlening met de desbetreffende uitbestedingspartner.

In deze SLA welke altijd schriftelijk dient te worden vastgelegd, worden onder meer waar mogelijk onderstaande voorwaarden opgenomen:

- vertrouwelijke gegevens, waaronder persoonsgegevens, worden conform wettelijke voorschriften gewaarborgd;
- informatieverstrekking naar verschillende opdrachtgevers vindt gescheiden plaats;
- gegevens en bestanden van het fonds worden beveiligd en toegangsrechten en autorisaties worden op adequate wijze aan betrokken medewerkers verstrekt;
- de inrichting van de systemen is zodanig dat de continuïteit van de dienstverlening niet in gevaar komt en dat bij onvoorziene omstandigheden een adequaat noodstelsel in werking treedt;
- indien de overeenkomst niet nagekomen wordt door één van de partijen treedt een procedure voor de niet-nakoming van de overeenkomst in werking, zoals in het contract of de SLA is vastgelegd;
- de omstandigheden waaronder de overeenkomst beëindigd kan worden en de financiële en uitvoeringstechnische waarborgen van die beëindiging.

Uitbesteding Administratie

Het bestuur heeft het administratieve beheer van het pensioenfonds uitbesteed aan een externe administrateur. Het administratieve beheer betreft:

- Het voeren van de boekhouding, met betrekking tot activa, passiva, en de exploitatie van het fonds;
- Het uitvoeren van de uitkeringen van het fonds;
- Het ondersteunen, registreren en uitvoeren van waardeoverdrachten;
- Het registreren en controleren van het deelnemersbestand;
aan de hand van de door het dagelijks bestuur aangegeven mutatie van actieve deelnemers;
aan de hand van bevolkingsgegevens inzake overlijden, woonplaats en andere relevante uitkeringsgegevens;
- De management rapportage;
- Het opstellen en voorbereiden van de jaarlijkse financiële verantwoording.

Alle taken, verantwoordelijkheden en bevoegdheden van de administrateur zijn vastgelegd in een functiebeschrijving, contract en service level overeenkomst. Daarnaast kent de administrateur een ISAE-3402 type 2 en een ISAE-3000 type 1 rapportage die jaarlijks door het bestuur worden beoordeeld.

Tevens is de administrateur bevoegd tot procuratie bij het pensioenfonds voor een door het bestuur vastgesteld overzicht van correspondentie, evenals het uitvoeren van de maandelijks uitkeringen tot een maximum van € 550.000 per maand, met als uitzondering de maand mei waarvoor een maximum van € 900.000 geldt.

Uitbesteding Vermogensbeheer

Het vermogensbeheer is uitbesteed aan een fiduciair vermogensbeheerder die tevens de beleggingsadministratie voert.

Het vermogensbeheer wordt gevoerd in overeenstemming met fiduciaire beginselen, waarbij de externe beheerder fondsen onderbrengt bij geselecteerde gespecialiseerde fondsbeheerders en binnen de door het bestuur vastgestelde tracking errors en fondsen.

Maandelijks rapporteert de vermogensbeheerder de stand van zaken middels de maandrapportage. Elk kwartaal volgt de kwartaalrapportage waarin een uitgebreide toelichting op resultaten en verwachtingen wordt gegeven. Daarnaast kent de vermogensbeheerder een ISAE-3402 rapportage.

Ook kan de vermogensbeheerder het bestuur en/of beleggingsadviescommissie adviseren. Rapportages worden door de beleggingsadviescommissie geanalyseerd en het bestuur wordt middels een voorlegger hierover geïnformeerd.

Monitoring van de uitbestedingsrelatie

Het bestuur toetst regelmatig of de manier waarop de uitbestede activiteiten of processen worden uitgevoerd in overeenstemming is met de gemaakte afspraken. Het bestuur doet dit door middel van:

- het monitoren van de uitbestedingspartners via het laten uitvoeren van periodieke audits bij de uitbestedingspartner of het laten rapporteren over de stand van zaken m.b.t. de aanbevolen verbeteringen in de ISAE 3402 verklaring type 2 of een daarmee vergelijkbare verklaring;
- het bestuderen en bespreken van maand- en kwartaalrapportages van de uitbestedingspartners, waarin naast de gebruikelijke informatie ook wordt gerapporteerd over klachten, incidenten en uitzonderingen;
- jaarlijks overleg en evaluatie met de uitbestedingspartners over de uitvoering van de (bijgestelde) processen.

Bovengenoemde rapportages en verslagen dienen aan te sluiten op het door het fonds vastgelegde beleid en de gemaakte afspraken en worden ter toelichting aan en bespreking door het bestuur overgelegd.

Risicomanagement

Aanwezige risico's

De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioentoezeggingen en het nastreven van de ambitie van de pensioenregeling. Bij het beheer en de financiering van de pensioenverplichtingen loopt het fonds risico's. De risico's kunnen ingedeeld worden in financiële en niet-financiële risico's. Onderstaande tabel geeft meer uitleg rondom de risico's die het fonds loopt. Verdere kwalitatieve en kwantitatieve uitleg rondom de financiële risico's wordt gegeven in de risicoparagraaf bij de toelichting op de jaarrekening.

Financiële risico's	Definitie
Renterisico (S1)	Het fonds is gevoelig voor wijzigingen in de rente omdat de rentegevoeligheid van de beleggingen en de rentegevoeligheid van de verplichtingen niet gelijk zijn (de zogenaamde duration mismatch).
Marktrisico (S2, S4)	Het fonds loopt het risico dat door de ontwikkeling van marktprijzen waardewijzigingen plaatsvinden.

Financiële risico's	Definitie
Valutarisico (S3)	Het fonds belegt in buitenlandse waardepapieren, waardoor het fonds gevoelig is voor koersschommelingen van de betreffende valuta ten opzichte van de euro.
Kredietrisico (S5)	Het fonds loopt het risico van financiële verliezen als gevolg van faillissementen, betalingsonmacht of kredietverslechtering van tegenpartijen.
Beleggingsrisico (S10)	De risico's die het fonds loopt binnen haar aandelenportefeuille.
Verzekeringstechnisch risico (S6)	Het risico dat het fonds loopt met haar deelnemers op het gebied van sterfte en arbeidsongeschiktheid. Pensioenfonds Forbo is niet verzekerd tegen arbeidsongeschiktheid.
Liquiditeitsrisico	Het risico voor het fonds dat er onvoldoende liquide middelen beschikbaar zijn om op korte termijn aan de verplichtingen te kunnen voldoen en/ of het verlies dat beleggingen niet snel verkocht kunnen worden.

Niet-financiële risico's	Definitie
Uitbestedingsrisico	Het uitbestedingsrisico is het risico voor het fonds dat de continuïteit/kwaliteit van de aan derden uitbestede werkzaamheden wordt geschaad.
Operationele risico's	Het risico dat optreedt voor het fonds bij de uitvoering van de pensioen- en beleggingsactiviteiten, als gevolg van niet-afdoende of falende interne processen, menselijk gedrag en systemen of als gevolg van externe gebeurtenissen.
Compliance risico	Het compliance risico omvat het risico voor het fonds dat niet of niet tijdig de consequenties van mogelijke belangenverstremming of integriteitsconflicten worden onderkend of er niet in lijn met de gedragscode wordt gehandeld.
Reputatierisico	Onder reputatierisico wordt het risico verstaan dat het fonds door het handelen reputatieschade lijdt bij belanghebbenden.

Risicoafdekking

Inleiding

Het fonds wordt bij het beheer van de pensioenverplichtingen en de financiering daarvan geconfronteerd met risico's. De belangrijkste doelstelling van het fonds is het nakomen van de pensioenverplichtingen. Voor het realiseren van deze doelstelling wordt gestreefd naar een toereikende solvabiliteit op basis van de marktwaarde van de pensioenverplichtingen.

In deze paragraaf wordt ingegaan op het beleid van Pensioenfonds Forbo en de risico's die het pensioenfonds bij de uitvoering van haar taken loopt. Voor de wijze waarop deze risico's zijn afgedekt en een kwantificering van deze risico's wordt verwezen naar de paragraaf 'Financiële risico's' in de jaarrekening.

Risicohouding

De risicohouding van Pensioenfonds Forbo is de mate waarin het pensioenfonds, na uitvraag en overleg met de deelnemers en na overleg met het verantwoordingsorgaan, sociale partners en bestuur van het pensioenfonds, bereid is risico's te lopen om de missie van Pensioenfonds Forbo te realiseren en de mate waarin het pensioenfonds risico's kan lopen gegeven de kenmerken van ons fonds.

In overleg met sociale partners zijn de volgende beleidsuitgangspunten geformuleerd die ten grondslag liggen aan de risicohouding:

- Het meeste belang wordt gehecht aan het vermijden van situaties van dekkingstekort en het vermijden van situaties van grote rechtenkortingen.
- Daarnaast is het realiseren van de toeslagambitie belangrijk.
- Korte termijn risico's zijn acceptabel om lange termijn doelstelling te halen.

- Het risico van kleine kortingen wordt geaccepteerd.
- Maximale rechtenkorting in enig jaar van 5%.
- Maximale opbouw­korting in enig jaar 10%.

De risicohouding wordt geconcretiseerd door de vaststelling van risicogrenzen (het Vereist Eigen Vermogen en de grenzen van de haalbaarheidstoets). Risicogrenzen maken het mogelijk om op een vooraf vastgelegde en objectieve manier te beoordelen of het risico hoger of lager is dan vooraf is toegestaan. Echter, bij overschrijding van risicogrenzen zal geen automatische aanpassing van beleid plaatsvinden, maar een kwalitatieve discussie, rekening houdend met de situatie en inzichten van dat moment.

Het risico op korte termijn is uitgedrukt in de wettelijk vereiste solvabiliteitsbuffer. Deze bedraagt voor het beleggingsprofiel van het pensioenfonds rond 20%. Hierbij wordt door partijen een bandbreedte toegestaan van 5%-punt hoger en lager.

Het bestuur heeft de volgende risicohouding (lange termijn) vastgesteld met betrekking tot het pensioenresultaat:

- Ondergrens 1: Vanuit de situatie waarbij beleidsdekkingsgraad gelijk is aan Vereist Eigen Vermogen dient de mediaan van het pensioenresultaat ten minste gelijk te zijn aan 85%.
- Ondergrens 2: Vanuit de feitelijke beleidsdekkingsgraad dient de mediaan van het pensioenresultaat ten minste gelijk te zijn aan 80%.
- Ondergrens 3: Vanuit de feitelijke beleidsdekkingsgraad dient de maximale afwijking ten opzichte van de mediaan in het geval van een 'slechtweerscenario' (lees: 5e percentiel) 35% te bedragen.

Beleid en risicobeheer

Het bestuur heeft een Handboek Risicomanagement opgesteld, dat onderdeel is van de ABTN. Het risicomanagement raamwerk is gebaseerd op het COSO model voor interne beheersing. Het risicomanagementbeleid van Pensioenfonds Forbo heeft de volgende doelstellingen:

Strategische doelstellingen

1. Pensioenfonds Forbo wil 'in control' zijn over de eigen en de uitbestede processen waaronder het adequaat beheersen van de beleggingsrisico's.
2. Het risicomanagement en de interne beheersing moeten aansluiten op de complexiteit van de beleggingsportefeuille en vice versa.
3. De governance van risicomanagement moet effectief en volledig transparant zijn. Dit houdt in dat de beheersingsmaatregelen effectief zijn en dat het helder is waar taken en verantwoordelijkheden zijn belegd.
4. Pensioenfonds Forbo wil volledig 'in control' zijn van alle activiteiten die uit hoofde van het risicomanagement zijn uitbesteed aan derden.

Operationele doelstellingen

1. Financiële- (o.a. beleggingsrisico's) en niet financiële risico's (o.a. integriteit en belangenverstrengeling) moeten worden beheerst door een effectief risicomanagementproces (identificatie, meting, monitoring en controle).
2. De opzet, het bestaan en de werking van het risicomanagement raamwerk, inclusief de taken die zijn belegd bij de vermogensbeheerder, pensioenuitvoerder en compliance officer, worden periodiek onafhankelijk geëvalueerd.
3. Risicomanagementtechnieken sluiten goed aan op de omvang en de aard van de risico's en worden effectief ingezet.

Rapportage doelstellingen

1. De financiële- (o.a. beleggingsrisico's) en niet financiële risico's (o.a. integriteit en belangenverstrengeling) moeten inzichtelijk zijn.
2. De rapportagestructuur dient zodanig opgezet te zijn zodat het bestuur in staat is om tijdig en adequaat in te kunnen grijpen waar nodig.

Om te toetsen of het beleid op lange termijn tot de gewenste ontwikkeling leidt, voert het pensioenfonds jaarlijks een risicomanagementworkshop uit. Daarnaast heeft het fonds in het jaar 2015 de aanvangshaalbaarheidstoets laten uitvoeren door Willis Towers Watson. Het risicomodel van DNB kent voor een aantal risicocategorieën vastgestelde scenario's ('schokken').

De hoofdletter 'S', aangevuld met een nummer achter een aantal risicocategorieën vertegenwoordigt de code die DNB in het risicomodel voor de desbetreffende risicocategorie hanteert. Bij de berekening van het vereist eigen vermogen (buffers) past het pensioenfonds de standaardmethode toe op basis van de zogenaamde wortelformule (S1 t/m S6). Kwantitatieve en kwalitatieve toelichtingen van deze risico's zijn opgenomen in de 'risicoparagraaf' in de jaarrekening.

Het vereist vermogen wordt berekend op basis van zowel de feitelijke als de strategische beleggingsmix. Voorheen werd de hoogste van beide gehanteerd als zijnde het vereist eigen vermogen.

Onder het nieuwe FTK zijn de voorschriften voor de berekening van het vereist eigen vermogen aangescherpt en wordt getoetst op basis van het vereist eigen vermogen gebaseerd op de strategische verdeling.

Financiële risico's

Solvabiliteitsrisico

Het belangrijkste risico voor het fonds betreft het solvabiliteitsrisico, ofwel het risico dat het fonds niet beschikt over voldoende vermogen ter dekking van de pensioenverplichtingen.

De solvabiliteit wordt gemeten zowel op basis van algemeen geldende normen als ook naar de specifieke normen welke door de toezichthouder worden opgelegd. Indien de solvabiliteit van het fonds zich negatief ontwikkelt, bestaat het risico dat er geen ruimte beschikbaar is voor eventuele toeslagverlening over de opgebouwde aanspraken en ingegane pensioenen. In het uiterste geval kan het noodzakelijk zijn dat het fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten moet verminderen.

Het solvabiliteitsrisico bestaat uit de volgende risicocategorieën:

- Renterisico;
- Zakelijke waarden risico;
- Valuta risico;
- Grondstoffenrisico;
- Kredietrisico;
- Verzekeringstechnisch risico.

Renterisico

Pensioenfondsen kennen doorgaans een langere looptijd voor hun verplichtingen dan voor hun bezittingen. Vanwege deze mismatch ondervindt een fonds renterisico. Immers bij een rentedaling zullen de verplichtingen sterker toenemen in waarde dan de bezittingen. Het standaardmodel van DNB bevat voorgeschreven rentescenario's (verschuiving actuele renteterminstructuur via voorgeschreven rentefactoren) om het vereist eigen vermogen voor dit risico te bepalen.

Om de aanwezige mismatch te beperken, dekt het fonds middels renteswaps het renterisico gedeeltelijk af.

Het strategische rente afdekkingspercentage is op basis van de UFR rente.

Op basis van deze UFR-rente is een normpercentage van 68% vastgesteld met een bandbreedte van 10%.

De mate van rente-afdekking wordt maandelijks gemeten en via de reguliere vermogensbeheerrapportage gerapporteerd.

Het bestuur geeft aan dat dit bewust wat ruimer is. De bandbreedte geeft het bestuur wat ruimte om af te wijken van het strategische normpercentage. Mn is niet toegestaan om tactisch beleid te voeren.

Wat betreft de afdekking over de curve heen (curverisico) heeft het bestuur besloten op het korte eind relatief meer af te dekken dan op het lange eind. Het bestuur staat nog steeds achter dit beleid. De ontwikkeling van de rente-afdekking wordt maandelijks blijvend gemonitord, wanneer er veranderingen nodig zijn worden deze doorgevoerd.

Zakelijke waarden risico

De waarden van aandelen en onroerend goed zijn onderhevig aan marktfluctuaties. Fondsen die een deel van hun vermogen in dergelijke zakelijke waarden hebben belegd, lopen hierdoor risico. Om deze risico's te mitigeren, heeft het bestuur de volgende randvoorwaarden opgesteld voor haar beleggingsportefeuille.

Randvoorwaarden Matching portefeuille

De matching portefeuille is opgebouwd uit een combinatie van langlopende (Europese) staatsobligaties, kredietwaardige bedrijfsobligaties, onderhandse leningen en rente swaps. De stukken (inclusief de rente swaps) worden beheerd door de vermogensbeheerder met als doelstelling op termijn een vergelijkbaar rendement te behalen als de waardeontwikkeling van de (nominale) verplichtingen. Daarnaast wordt belegd in een portefeuille met onderhandse leningen. Deze portefeuille wordt passief beheerd, bij aflossing worden de vrijkomende liquiditeiten herbelegd in de matching portefeuille. De benchmarkrendementen van deze portefeuille onderdelen worden gelijkgesteld aan de feitelijke rendementen. Het totaal rendement van de matching portefeuille wordt periodiek vergeleken met de waardeontwikkeling van de verplichtingen. Monitoring hiervan wordt gedaan op basis van de kwartaalrapportages van de vermogensbeheerder.

Randvoorwaarden Return portefeuille

De aandelen zijn wereldwijd belegd waarbij de portefeuille is opgebouwd uit participaties in de aandelenfondsen van Stichting Mn Services Europa, Noord-Amerika, Verre Oosten en opkomende landen. Ook is een deel van de return portefeuille belegd in vastrentende waarden met een hoger risicoprofiel, zijnde US High Yield en Europees High Yield.

De tracking errors zijn als volgt:

	Beleid	Ex-ante tracking error
US High Yield	Actief	5,0%
Aandelen Europa Passief	Nvt	
Aandelen Noord Amerika Passief	Nvt	
Aandelen Verre Oosten Passief	Nvt	
Aandelen Opkomende landen	Actief	4,0% ¹⁾
Europees High Yield	Actief	5,0%

Het marktrisico van de portefeuille wordt bepaald door de strategische asset allocatiemix, die is vastgesteld op basis van de ALM-studie uit 2015. Met name spreiding op basis van landen, producten en sectoren vormen de basis. Analyse en monitoring van en advisering over het marktrisico wordt met name door de fiduciair manager uitgevoerd.

Het zakelijke waarden risico, wordt bewust genomen door het pensioenfonds om (over)rendement te kunnen maken. Het risico wordt maandelijks gemonitord. Verandering van het de risicobeheersmaatregelen zijn momenteel niet aan de orde.

1) Dit geldt voor het actieve gedeelte, sinds medio 2016 wordt een gedeelte van de portefeuille (25%) passief beheerd.

Valutarisico

Valutarisico betreft het risico dat de waarde van de beleggingen in vreemde valuta verslechtert als gevolg van veranderingen van vreemde valutakoersen. De kans dat de wisselkoers van vreemde valuta verslechtert ten opzichte van de euro betekent een risico voor een pensioenfonds omdat verplichtingen veelal in euro luiden en bezittingen (deels) in vreemde valuta. Dit risico is van belang voor zowel directe posities in een valuta, als voor beleggingen die gewaardeerd zijn in een andere valuta.

Het valutarisico op de Amerikaanse dollar werd in 2016 langzaam afgebouwd door een toename van de afdekking van 62% naar 75% per eind juni 2016. Echter, op basis van een (dreigend) euro crisis scenario is per begin juli het niveau van de USD valuta afdekking teruggebracht naar 50% hetgeen onder dit (dreigende) scenario de doelstelling is. Het valutarisico op de Britse pond en Japanse yen werd voor 90% afgedekt. Dit is conform het beleid.

De afdekking van de vreemde valuta en de gevolgen hiervan worden maandelijks gemonitord. Verandering van de beheersing van het valutarisico is momenteel niet aan de orde.

Grondstoffenrisico

Fondsen die beleggen in grondstoffen (commodities) lopen het risico dat de waarde van deze beleggingen daalt. Pensioenfonds Forbo belegt niet in grondstoffen.

Kredietrisico

Bij het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de tegenpartij tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze spread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid, risicovrij, tot uitkering zal komen.

De matching portefeuille bestaat deels uit onderhandse leningen. Deze bestaan voor meer dan 80% uit leningen aan Nederlandse financiële instellingen. Gelet op de beperkte verhandelbaarheid van deze leningen wordt het kredietrisico hiervan geaccepteerd. Er wordt eveneens in liquide bedrijfsobligaties belegd.

In de return portefeuille wordt belegd in hoogrentende obligaties. Gezien de beperkte omvang worden verder geen restricties opgelegd wat betreft creditratings en dergelijke.

Het risicobeleid inzake kredietrisico komt onder meer tot uiting in het vaststellen van de toegestane allocatie naar vastrentende waarden categorieën in het beleggingsplan en het stellen van minimale eisen aan de kredietwaardigheid van vastrentende waarden.

Een belangrijk deel van het kredietrisico wordt bepaald door de onderhandse leningenportefeuille. Er is binnen de organisatie van de fiduciair beheerder een eigen risicomanager aangesteld voor dit deel van de portefeuille.

Het bestuur geeft aan dat de (netto) impact van het huidige kredietrisico in de portefeuille wat hoger ligt dan dat men bereid is te nemen. Er is gekozen voor passieve afbouw van de onderhandse leningen portefeuille. Passief, om zo min mogelijk afwaardering op de stukken te hebben.

Verzekeringstechnisch risico

Naast de financiële risico's staat het fonds bloot aan verzekeringstechnische risico's. Binnen het verzekeringstechnische risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevensrisico).

De sterftetrend zelf dient te worden meegenomen bij de bepaling van de voorziening voor risico fonds.

Door de gehanteerde overlevingstafel periodiek te evalueren en aan te passen, waarbij ook een fondsspecifieke sterftetabel wordt gehanteerd, wordt dit risico voldoende beheerst.

Additionele risico's

Tegenpartijrisico derivaten

Binnen het tegenpartijrisicobeleid zijn onder meer eisen gesteld aan de minimale kredietwaardigheid van tegenpartijen en is de maximale omvang van exposure per tegenpartij vastgelegd. Er vindt onderpanduitwisseling plaats door de fiduciair beheerder en de kredietwaardigheid van tegenpartijen wordt gemonitord.

EMIR regelgeving heeft de aandacht van het bestuur en wordt besproken met de fiduciair vermogensbeheerder.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het fonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen. Waar de overige risicocomponenten vooral de langere termijn betreffen (solvabiliteit), gaat het hierbij om de kortere termijn. Dit risico kan worden beheerst door in het strategische en tactische beleggingsbeleid voldoende ruimte aan te houden voor de liquiditeitsposities.

Het liquiditeitsrisico wordt beperkt door onder andere het aanhouden van een cashpositie van 0 tot 2% in de beleggingsmix en het storten van onderpand in stukken in plaats van cash.

Het bestuur geeft aan dat het pensioenfonds een goede balans heeft tussen de ontvangen premies en uitkeringen in een jaar. Lopende betalingen van SPF worden uit de premies gedaan.

Het bestuur geeft aan dat bewust (deels) in beleggingsfondsen wordt belegd bij de fiduciair beheerder (in tegenstelling tot discretionaire mandaten), omdat deze vaak meer liquide zijn in het geval het pensioenfonds stukken dient te verkopen uit het oogpunt van liquiditeit.

Wat betreft het liquiditeitsrisico in het scenario dat de rente stijgt en er onderpand gestort dient te worden bij tegenpartijen, zijn er reeds maatregelen genomen. Ten eerste wordt onderpand zoveel als mogelijk in stukken geleverd (non-cash). Ten tweede zijn repurchasing agreements (repo's) toegestaan, waardoor stukken eventueel snel in cash zijn om te zetten. Tevens wordt er door de fiduciair manager gerapporteerd over het liquiditeitsrisico in het geval van een rentestijging.

Er wordt met de fiduciair vermogensbeheerder gesproken over de gevolgen van EMIR voor het liquiditeitsrisico van het pensioenfonds.

Concentratierisico

Grote posten zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd. In het algemeen geldt dat concentratierisico kan optreden als een adequate spreiding van activa en passiva ontbreekt. Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen. Een portefeuille van leningen die sterk sectorgebonden is, kan door deze sectorconcentratie een verhoogd risico lopen. Indien aandelen in dezelfde sector worden aangehouden is sprake van een cumulatief concentratierisico.

Concentratierisico wordt binnen de beleggingsportefeuille beperkt door het vastleggen van beleggingsrichtlijnen en de monitoring daarvan. Er zijn geen aanvullende maatregelen afgesproken.

Inflatierisico

Pensioenfonds Forbo kent een voorwaardelijk toeslagenbeleid en communiceert dit beleid, conform wettelijke voorgeschreven formuleringen, naar alle deelnemers, slapers en gepensioneerden. Door die communicatie is de kans zeer gering dat onjuiste verwachtingen worden gewekt en juridische claims moeten worden gehonoreerd. Aangetoond is dat het toeslagenbeleid, ook in financieel mindere tijden, consequent wordt uitgevoerd.

Dit betreft enerzijds de impact van een hogere inflatie op het behalen van de doelstellingen van het pensioenfonds. Indien er langdurig sprake is van inflatie en de pensioenen kunnen niet worden geïndexeerd, dan neemt de koopkracht van deelnemers aan het pensioenfonds af. Anderzijds heeft inflatie ook impact op de beleggingen van het pensioenfonds.

Door de fiduciair vermogensbeheerder wordt reeds in de reguliere rapportage gerapporteerd over het indexatierisico ('indexatiecapaciteit') van het pensioenfonds. Er worden geen aanvullende maatregelen genomen.

Niet financiële risico's

Sponsorrisico

Pensioenfonds Forbo heeft een directe economische en contractuele band met de werkgever als sponsor van het pensioenfonds. Deze afhankelijkheid vertaalt zich in risico's voor het pensioenfonds, de zogenaamde sponsorrisico's. Voorbeelden van sponsorrisico's zijn onder meer: faillissementsrisico, betalingsonmacht van de sponsor veroorzaakt door negatieve ontwikkelingen bij de sponsor, financieringsrisico, beëindiging van de relatie met de sponsor en belangenverstremming tussen het pensioenfonds en de sponsor. Deze risico's zijn in kaart gebracht en worden blijvend gemonitord. Er worden geen aanvullende maatregelen genomen.

Omgevingsrisico

Hieronder worden risico's verstaan als gevolg van externe veranderingen. Gedacht kan worden aan de snelle veranderingen in de wetgeving.

Het bestuur volgt de veranderende wetgeving en ontwikkelingen op pensioengebied nauwgezet. Impact van veranderingen op Pensioenfonds Forbo worden gemeten en beoordeeld, zo nodig worden er maatregelen genomen.

Operationeel risico

Het operationeel risico is het risico op verlies als resultaat van inadequate of foutieve interne processen, mensen en systemen of als gevolg van externe gebeurtenissen. Operationele risico's hebben een negatieve impact op een goede uitvoering van de pensioenregeling. Voor deze operationele risico's geldt wel dat een verregaande reductie onevenredig veel inspanning en kosten met zich mee kan brengen. De operationele uitvoering geschiedt door AZL N.V., het vermogensbeheer geschiedt door Mn. Deze partijen hebben een ISAE 3402-rapportage (type II). Door het overleggen van deze rapportage tonen AZL N.V. en Mn aan het pensioenfonds én aan de accountant van het pensioenfonds aan, dat de uitvoering 'in control' is. Het overleggen van de ISAE 3402-rapportage komt tevens tegemoet aan de Beleidsregel 'Uitbesteding Pensioenfondsen' waarin DNB heeft vastgesteld dat een pensioenfonds dat zijn administratie uitbesteedt aan een uitvoerder verantwoordelijk is en blijft voor een juiste administratie.

Het bestuur beoordeelt de ISAE-3402 rapportages op detailniveau en volgt de bevindingen op bij de betreffende partij. Er worden geen aanvullende maatregelen genomen wanneer er geen issues zijn.

Uitbestedingsrisico's

Het bestuur heeft onder behoud van zijn verantwoordelijkheden een aantal werkzaamheden structureel uitbesteed. De uitbesteding van werkzaamheden aan een derde partij heeft tot gevolg dat het bestuur geen directe gezagsverhouding heeft met de personen die bij de derde partij feitelijk en dagelijks zijn belast met de uitvoering van die werkzaamheden. Het bestuur heeft voorts geen rechtstreeks zicht op en voert geen directe controle uit op administratieve processen, zoals uitbetaling van pensioenen, pensioenberekeningen e.d. Daardoor ontbreekt eveneens zicht op de werkelijke uitvoeringskosten.

Het bestuur erkent voorts dat aan de uitbesteding het risico is verbonden van discontinuïteit van de dienstverlening door AZL N.V. en Mn. Bij alle uitbestedingsactiviteiten conformeert het fonds zich volledig aan de regelgeving van DNB op het gebied van uitbesteding.

Het fonds beschikt voor iedere extern uit te voeren activiteit over een uitbestedingsovereenkomst die voldoet aan het bij of krachtens artikel 34 van de PW bepaalde. In voorkomende gevallen worden met de uitvoerende organisatie nadere afspraken omtrent

procedures, processen, informatieverschaffing en te leveren diensten vastgelegd in een Service Level Agreement (SLA). In een SLA worden tenminste ook afspraken vastgelegd over de administratieve organisatie, de autorisatie en procuratiesystemen en de interne controle van de uitvoerende organisatie.

Voor wat betreft de uitbestedingsrisico's kan worden opgemerkt dat het bestuur overleg heeft gevoerd met AZL N.V. en Mn over de dienstverlening inclusief de SLA. Om aan de behoefte van het bestuur aan zekerheid en daarmee aan kwaliteitsgaranties tegemoet te komen, hebben AZL N.V. en Mn ervoor gekozen om gecertificeerd te worden volgens de richtlijnen van ISAE 3402.

Voor de meeste relevante processen is een beschrijving van de AO/IC opgesteld, die heeft geleid tot een beschrijving van de beheersingsmaatregelen voor de betreffende processen.

Voorts wordt het bestuur door middel van periodieke rapportages van zowel de uitvoeringsorganisatie alsmede van externe adviseurs in staat gesteld de risico's en fondssituatie goed te monitoren.

SPF heeft een uitgebreid uitbestedingsbeleid vastgesteld. Mede op basis van dat document wordt de dienstverlening van de fiduciair vermogensbeheerder en de uitvoerder periodiek gemonitord.

IT risico

De informatietechnologie is een belangrijke risicocategorie voor pensioenfonds. Omdat het merendeel van de fondsen de IT hebben uitbesteed, is dit risico tot een uitbestedingsrisico verworden. Dit geldt ook voor Pensioenfonds Forbo. Het IT-beleid en beleid ter voorkoming van onder andere datalekken wordt bij de partijen waaraan werkzaamheden zijn uitbesteed gemonitord.

Er worden geen aanvullende maatregelen genomen.

Integriteitsrisico

DNB verstaat hieronder het risico dat de integriteit van Pensioenfonds Forbo dan wel het financiële stelsel wordt beïnvloed als gevolg van niet integere, onethische gedragingen van de organisatie, medewerkers dan wel van de leiding, een en ander in het kader van wet- en regelgeving en maatschappelijke en door het fonds opgestelde normen. Bij de beheersing van dit risico kan gedacht worden aan onder meer gedragscodes en procesmatige waarborgen.

Pensioenfonds Forbo heeft een gedragscode, integriteitsbeleid, klokkenluidersregeling, incidentenbeleid en een compliancebeleid.

Allen zijn een wettelijke verplichting en DNB ziet actief toe op naleving. DNB toets voorts nieuwe bestuursleden.

Alle integriteitsrisico's zijn in november 2015 besproken en gemeten. In deze risicometing zijn van de benoemde integriteitsrisico's de beheersingsmaatregelen besproken en voldoende bevonden.

Juridische risico's

Een pensioenfonds loopt het risico in rechte aangesproken te worden. Ten einde dit risico te beperken kan het fonds maatregelen treffen. Eén risico is dat de fondsstukken niet voldoen aan de wettelijke bepalingen. Een ander risico is dat men als fondsbestuurder in persoon kan worden aangesproken. Een derde risico betreft het niet in voldoende mate vorm geven aan consistent beleid, dit maakt het fonds kwetsbaar indien het hierop wordt aangesproken. Een vierde risico betreft het niet of onduidelijk communiceren naar partijen. Een vijfde risico betreft aansprakelijkheid door het niet of niet goed uitvoeren door partijen die het fonds heeft ingehuurd.

Met betrekking tot bovengenoemde risico's heeft het bestuur de volgende maatregelen genomen:

1. Het fonds ziet erop toe dat besluitvorming consistent en goed gedocumenteerd plaatsvindt. Deze documentatie zorgt ervoor dat ook derden de inhoud en werking van dit beleid kunnen volgen.

2. Het fonds werkt volgens een communicatieplan. Dit plan bewaakt de wettelijk verplichte communicatiemomenten. Naast deze vereisten heeft het fonds eigenstandige communicatiedoelstellingen.
3. Met alle ingehuurde partijen zijn contractuele afspraken gemaakt. Partijen dienen regelmatig te rapporteren over het wel of niet voldoen aan de gemaakte afspraken. Daar waar mogelijk heeft Pensioenfonds Forbo activiteiten gescheiden ondergebracht, waardoor er een mechanisme ontstaat van controle van de ene door de andere partij.
4. Jaarlijks vinden er controles plaats door actuaire en accountant op de uitvoering door het fonds. Materiële onvolkomenheden worden door hen gerapporteerd. In het algemeen, draagt het bestuur er zorg voor dat zij voldoende kennis en kunde bezit om haar verantwoordelijkheid te kunnen dragen.

De hierboven genoemde risico's zijn niet limitatief maar de juiste afdekking van deze genoemde risico's geven wel een indicatie over de juridische weerbaarheid van Pensioenfonds Forbo.

Beleidsinstrumenten

Als maatstaf voor de draagkracht van het fonds wordt de beleidsdekkingsgraad gehanteerd. De ontwikkeling van de beleidsdekkingsgraad kan nadelig beïnvloed worden door voornoemde risico's. Om de risico's te beheersen en de ontwikkeling van de beleidsdekkingsgraad te beïnvloeden heeft het fonds een aantal beleidsinstrumenten tot haar beschikking:

- Beleggingsbeleid
- Premiebeleid
- Toeslagbeleid

De uitgangspunten rondom deze beleidsinstrumenten zijn gebaseerd op de risicobereidheid van het fonds welke in 2015 via een risicoanalyse en risicobereidheidsonderzoek onder deelnemers en pensioengerechtigden door het bestuur is onderzocht. De beleidsuitgangspunten die ten grondslag liggen aan de risicohouding zijn in overleg met sociale partners geformuleerd.

- Het meeste belang wordt gehecht aan het vermijden van situaties van dekkingstekort en het vermijden van situaties van grote rechtenkortingen.
- Daarnaast is het realiseren van de toeslagambitie belangrijk.
- Korte termijn risico's zijn acceptabel om lange termijn doelstelling te halen.
- Het risico van kleine kortingen wordt geaccepteerd:
 - maximale rechtenkorting in enig jaar van 5%;
 - maximale opbouwreductie in enige jaar 10% of lager.

Er is sprake van een vaste premiesystematiek. Er geldt geen bijstortingsverplichting. De pensioenpremie wordt zodoende niet gezien als een sturingsmiddel.

Periodiek, maar minimaal eens in de drie jaar, zal aan de hand van een ALM-studie het beschreven beleid worden getoetst. Aan de hand van de uitkomsten zal onder meer worden beoordeeld of de risico's zich nog binnen aanvaardbare grenzen bevinden, de sturingsmiddelen nog voldoende kracht hebben en de ambitie van het fonds met betrekking tot het voorwaardelijke toeslagbeleid nog realiseerbaar is. Indien de uitkomsten van de ALM-studie daartoe aanleiding geven zal het beleid worden aangepast.

Een verdere concretisering van de beleidsuitgangspunten is gebaseerd op de in 2015 uitgevoerde ALM studie. In deze ALM studie is de samenhang tussen de beleidsuitgangspunten rondom de premie, toeslag en de te voeren beleggingsstrategie getoetst. Dit heeft op hoofdlijnen geleid tot het volgende beleid.

Beleidsdekkingsgraad (BDG)	Niveau (2016)	Premie als percentage salarissom	Voorwaardelijke Toeslagverlening actieven, pensioengerechtigden en slapers (CPI afgeleid)	Beleggingen
Boven de indexatie DG/ Strategisch vereiste dekkingsgraad (hoogste is leidend)	BDG ≥ 120,3%	Vaste premie van 21% van de salarissom	Volledige toeslagverlening, inclusief herstel van kortingen cumulatief tot vijf jaar terug, daarna inhaaltoeslag. Inhaaltoeslag gelijk aan 1/5e deel van surplus. Inhaaltoeslag cumulatief tot 5 jaar terug.	Beleggingsplan 2016: Matching portefeuille 50% Return portefeuille 50% Renteafdekking 68% Valuta afdekking: USD voor 50%, GBP en YEN voor 90% ¹⁾
Boven de toeslagdrempel, maar onder de indexatieDG	BDG ≥ 110% BDG < 120,3%		Gedeeltelijke toeslag (lineair oplopend)	
Boven de ondergrens, maar onder de toeslagdrempel	BDG ≥ 104,1% BDG < 110%		Geen toeslag Herstelplan tot Vereist Vermogen van maximaal 10 jaar	
Onder de ondergrens	BDG < 104,1%		(kortingen tijdsevenredig)	

Er wordt opgemerkt dat onder het nieuwe Financiële Toetsingskader (NFTK) het toeslagbeleid en het verlenen van mogelijke inhaaltoeslagen met name ingekaderd wordt door de hoogte van de beleidsdekkingsgraad en de strategisch vereiste dekkingsgraad. Bovenstaand overzicht biedt duidelijke richtlijnen.

Beleidsmatige toelichting op de aanwezige risico's

Het resulterende beleggingsbeleid kent, in overeenstemming met de uitgevoerde risicoanalyse/ kwalitatieve risicohouding en het premiebeleid en toeslagbeleid, een relatief gemiddeld risicoprofiel. Met behulp van het beleggingsbeleid kan een verdere beleidsmatige toelichting gegeven worden over hoe het fonds met de belangrijkste financiële risico's omgaat. Volledigheidshalve wordt ook vermeld welk beleid het fonds voert rondom de niet-financiële risico's.

Financiële risico's	Beleid
Renterisico (S1)	Het fonds dekt het grootste gedeelte van het renterisico van de verplichtingen voor 68% af.
Marktrisico (S2, S4)	Onderdeel van de investment beliefs van het pensioenfonds is het spreiden van risico's. Door deze diversificatie wordt het marktrisico verminderd.
Valutarisico (S3)	Het fonds heeft besloten om dit risico tegen te gaan en de US Dollar, Pond en Yen af te dekken voor resp. 50%, 90% en 90%.
Kredietrisico (S5)	Alvorens investeringen aangegaan worden in kredietgevoelige beleggingen wordt de belegging gecontroleerd op haar rating. Het fonds belegt niet in kredietgevoelige beleggingen met een slechte rating (below investment grade).
Beleggingsrisico (S10)	Conform het marktrisico wordt dit risico grotendeels tegengegaan door de goede spreiding binnen de portefeuille van het fonds.

1) Op basis van het beleggingsplan is dit echter 75%. In de vergadering van de beleggingscommissie van 4 juli is vervolgens vastgelegd om de renteafdekking te verlagen naar 50%. Dit is nog niet vastgelegd in het beleggingsplan.

Financiële risico's	Beleid
Verzekeringstechnisch risico (S6)	Het pensioenfonds wil niet het risico dragen voor levenslang partnerpensioen en ANW-hiaatpensioen. Deze risico's zijn derhalve herverzekerd.
Liquiditeitsrisico	Het pensioenfonds belegt in illiquide beleggingen. Dit betreft momenteel de onderhandse leningen portefeuille die 7,7% van de totale portefeuille bedraagt.

Niet-financiële risico's	Beleid
Uitbestedingsrisico	Het fonds heeft de uitbesteding van de pensioenadministratieactiviteiten uitbesteed aan AZL N.V. De vermogensbeheeractiviteiten zijn uitbesteed aan Mn.
Operationele risico's	Het fonds beheert dit risico mede door de ISAE 3402 rapporten die het fonds van de uitvoerders ontvangt kritisch te beoordelen.
Compliance risico	Het fonds heeft gedetailleerde SLA's afgesproken met haar uitvoerders. Daarnaast heeft het fonds een compliance officer aangesteld die toeziet op de gedragscode en naleving van het beleid omtrent integriteit en belangenverstrengeling door het bestuur van het fonds.
Reputatierisico	Om dit risico te beperken heeft het fonds een integriteitsbeleid vastgesteld evenals een communicatiebeleid waarin transparante communicatie naar haar belanghebbenden voorop staat.

De financiële risico's die het fonds loopt in combinatie met het door het fonds gekozen beleid om deze risico's tegen te gaan zijn objectief meetbaar aan de hand van de hoogte van de vereiste dekkinggraad. Onderstaande VEV risicometer toont aan dat het beleggingsbeleid van het pensioenfonds een relatief laag risico kent met een strategisch vereiste dekkinggraad van 119,1%.

Controle op het gevoerde beleid

Op grond van het NFK moet continu gemonitord en aan de deelnemers gecommuniceerd worden of het gevoerde beleid resulteert in de verwachte doelstellingen. Deze wettelijke verplichting komt tot uitdrukking in de zogeheten 'risicohouding'. De risicohouding van het fonds is de mate waarin het fonds, na overleg met sociale partners en het verantwoordingsorgaan bereid is beleggingsrisico's te lopen om de doelstellingen van het fonds te realiseren en de mate waarin het fonds beleggingsrisico's kan lopen gegeven de kenmerken van het fonds. De risicohouding wordt verder onderverdeeld in een korte termijn risicohouding en een lange termijn risicohouding.

Korte termijn risicohouding

De korte termijn risicohouding wordt gemeten aan de hand van de vereiste dekkinggraad met bijbehorende bandbreedtes. Indien op enig moment de daadwerkelijke vereiste dekkinggraad zich buiten deze bandbreedtes bevindt, is dit een eerste indicatie dat het gevoerde beleid niet in lijn is met de doelstellingen van het fonds. Het fonds heeft de risicohouding voor de korte termijn vastgesteld op een vereiste dekkinggraad van 120% waarbij een bandbreedte is toegestaan van 5%-punt hoger of lager. Gedurende 2016 is de daadwerkelijke vereiste dekkinggraad binnen deze bandbreedtes gebleven en heeft het fonds haar beleid niet hoeven aanpassen. Eind 2016 bedraagt de feitelijk vereiste dekkinggraad 120,2%.

Lange termijn risicohouding

De lange termijn risicohouding komt tot uitdrukking in de jaarlijks terugkerende haalbaarheidstoets. De belangrijkste uitkomst waarnaar in de haalbaarheidstoets gekeken wordt, is het pensioenresultaat. Het pensioenresultaat is een maatstaf voor koopkrachtbehoud. Conform de risicobereidheid van het fonds heeft het bestuur een pensioenresultaat en ondergrenzen vanuit

verschillende scenario's gedefinieerd die aansluiten op de lange termijn risicohouding van het fonds. Het pensioenresultaat en ondergrenzen zijn door het bestuur vastgesteld en vastgelegd in de ABTN vanuit de volgende drie situaties:

- mediaan pensioenresultaat vanuit feitelijke situatie (ondergrens 80%);
- maximale relatieve afwijking ten opzichte van mediaan in geval van slecht weer scenario (maximaal 35%);
- mediaan pensioenresultaat vanuit evenwichtssituatie (ondergrens 85%).

In 2015 heeft het fonds aan deze wettelijke verplichting voldaan via de aanvangshaalbaarheidstoets. Dit heeft geleid tot een pensioenresultaat van 85% vanuit de situatie 'mediaan pensioenresultaat vanuit evenwichtssituatie'. Tevens is met behulp van de aanvangshaalbaarheidstoets getoetst dat het premiebeleid realistisch en haalbaar is. In 2016 is uit de jaarlijkse haalbaarheidstoets gebleken dat de resulterende pensioenresultaten voldoen aan de in de risicohouding vastgestelde ondergrens en maximale afwijking.

Verslag van de visitatiecommissie

Samenvatting voor het jaarverslag

Deze rapportage bevat de bevindingen van de visitatiecommissie (hierna: VC) naar aanleiding van haar onderzoek naar het functioneren van het bestuur van de Stichting Pensioenfonds Forbo (hierna: het fonds) over het jaar 2016. De taak van VC bestaat uit het toezicht houden op het beleid van het bestuur van het fonds, op de algemene gang van zaken in het fonds en het toezien op adequate risicobeheersing en evenwichtige belangenafweging door het bestuur. De VC volgt bij het uitvoeren van haar rol de toezichtcode van de Vereniging Intern Toezichthouders Pensioensector (hierna: VITP).

De belangrijkste waarnemingen en aanbevelingen

Functioneren van het bestuur en het VO

Op grond van de gesprekken met het bestuur en de gelezen stukken is de VC van oordeel dat het bestuur zich professioneel en volwassen opstelt. De bestuursleden gaan open en respectvol met elkaar om en dagen elkaar voldoende uit. Het bestuur beheerst de materie en overziet de ontwikkelingen. Het bestuur heeft meerdere kennissessies gevolgd waardoor de deskundigheid van de bestuursleden op peil wordt gehouden. Echter de geschiktheid van het bestuur is in 2016 niet getoetst. Het beleid van een fonds moet worden bepaald door personen die hiervoor geschikt zijn. De enige wijze om de geschiktheid aan te tonen en eventueel bij te sturen, is door dit periodiek te toetsen.

Het beeld dat bij de VC is ontstaan ten aanzien van het functioneren van de governance is dat het VO door het bestuur voldoende betrokken is bij de belangrijkste zaken die hebben gespeeld in 2016. Wel vindt de VC dat het VO nog een stap moet maken in het vastleggen van zijn overwegingen in notulen. Deze zijn nu soms wat te summier.

Het VO gaat op een open, respectvolle en kritische constructieve manier met elkaar om en neemt een voldoende kritische houding aan richting het bestuur.

Beleid

Het beleid is grotendeels vastgelegd en wordt gemonitord en verantwoord. De missie, visie en strategie van het pensioenfonds behoeven wel verdere uitwerking. Echter aangezien de uitkomsten van het onderzoek naar de toekomst van het fonds nog niet zijn vastgelegd, kan de VC zich voorstellen dat het uitwerken van de missie, visie en strategie eventueel op een later moment zal plaatsvinden. Bij het opstellen van belangrijke beleidsdocumenten (zie ESG-beleid) is niet altijd het fonds 'in the lead'.

Vele processen zijn uitbesteed en met de management- en controle rapportages kan het bestuur alle processen volgen en waar nodig bijsturen. De VC is van mening dat het bestuur in 'in control' is. Aandachtspunten zijn en blijven het verder versterken van de rapportages en het voldoende kritisch volgen en ondervragen van de dienstverleners.

Adequate risicobeheersing

De opzet van het risicomanagement beoordeelt de VC positief. In de feitelijke uitvoering en risk awareness kunnen naar het oordeel van de VC nog steeds stappen worden gezet. Een aantal eerdere aanbevelingen van de VC is nog altijd niet (volledig) geïmplementeerd.

Het betreft:

- Het met betrekking tot de financiële risico's meer countervailing power organiseren, bijvoorbeeld door een bestuurslid expliciet tot 'risicomanager' te benoemen dan wel een vaste externe adviseur aan de beleggingsadviescommissie toe te voegen.
- Voortgang boeken in de implementatie van de compliance functie.

Evenwichtige belangenafweging

De VC is van oordeel dat de belangen van de verschillende belangengroepen evenwichtig worden behartigd door het bestuur en dat bij de besluitvorming de belangen evenwichtig worden afgewogen. Echter in het kader van het afleggen van verantwoording van het bestuur aan het VO, zou dit toch elk jaar aan bod moeten komen.

Communicatie

De VC is van oordeel dat het fonds op een correcte en duidelijke manier communiceert, middels de website en verstuurd brieven. De Pensioen 1-2-3 (op de website) moet naar het oordeel van de VC nog wel aangepast worden om te voldoen als volledige informatiebron. Het is de bedoeling van gelaagde informatie dat in laag 1 kan worden doorgelinkt naar de volgende laag. Momenteel is er geen mogelijkheid om door te klikken naar de uitgebreidere informatie.

Naleving Code Pensioenfondsen

De VC heeft vastgesteld dat het bestuur de afwijking van zowel norm 67 als norm 68 voldoende heeft gemotiveerd. De afwijking van norm 60 vindt de VC echter onvoldoende, zoals reeds in paragraaf 4.1 is gebleken. Aan de ene kant is afwijking van norm 60 begrijpelijk vanuit de continuïteitsgedachte, aan de andere kant ontstaat het risico dat de overige bestuursleden een minder groot tegenwicht kunnen vormen vanwege een achterstand in ervaring en historische kennis over het fonds, hetgeen de evenwichtigheid van de besluitvorming niet ten goede zou kunnen komen. Bovendien is dit beleid in strijd met de Code.

Cultuur en gedrag

Het bestuur maakt een gedreven indruk en opereert als een team. Ervaring en (mede daardoor opgedane deskundigheid zorgen ervoor dat het bestuur behoorlijk in balans is. De voorzittersrol wordt goed ingevuld.

Opvolging van eerdere aanbevelingen van het interne toezicht

Het bestuur heeft de aanbevelingen van de VC serieus opgepakt via een bevindingendocument. De VC is echter van oordeel dat de uitvoerende taken van de compliancefunctie een hogere prioriteit verdiende. Daarnaast is ook aan het organiseren van voldoende countervailing power bij financiële risico's en evaluatie-criteria uitbestedingsrelaties onvoldoende aandacht aan besteed. Het bestuur heeft over de aanbevelingen van de VC aan het VO en in het jaarverslag 2015 verantwoording afgelegd.

Tot slot

De VC heeft vertrouwen in de opvolging door het bestuur van de aanbevelingen en ziet uit naar verdere samenwerking met het bestuur. De VC zal gedurende het lopend jaar de voortgang van de opvolging van de aanbevelingen monitoren en periodiek daarover met het bestuur overleggen.

De visitatiecommissie:

Dhr. drs. H.J.J.H. Debrauwer (voorzitter)

Mw. mr. drs. C.R. Boekkooi

Dhr. mr. dr. R.M.J.M. de Greef

16 maart 2017

Reactie van het bestuur

Het bestuur heeft het rapport van de visitatiecommissie (VC) besproken tijdens een bijeenkomst met een delegatie van het verantwoordingsorgaan en de leden van de visitatiecommissie. De bevindingen van de VC zijn besproken en toegelicht. Het bestuur reageert als volgt op de belangrijkste bevindingen:

Functioneren van het bestuur en het VO

De toetsing van deskundigheid van het bestuur zal in de jaarlijkse managementevaluatie opgenomen worden als vast onderdeel. Op deze wijze denkt het bestuur een goede invulling te geven aan de opmerking van de VC.

Beleid

De VC maakt de opmerking dat het bestuur niet altijd in de 'lead' is bij het opstellen van het ESG-beleid. Het bestuur is zich hiervan bewust maar heeft niet altijd de mogelijkheid om in de 'lead' te zijn. Het bestuur zal wel haar uiterste best doen om te bewaken dat beleidsuitgangspunten van derden passen bij de uitgangspunten van het pensioenfonds.

Adequate risicobeheersing.

De aanbevelingen met betrekking tot de risk awareness en de invulling van de functie van risicomanager, neemt het bestuur ter harte. Per 1 januari 2017 is de nieuwe compliance officer gestart in zijn functie en de beleggingsadviescommissie is reeds een selectietraject gestart voor invulling van de externe advisering.

Communicatie

De VC constateert dat de pensioen 1-2-3 op de website aanpassing behoeft om te kunnen dienen als volledige informatiebron. De communicatiecommissie is in gesprek met de beheerder hoe hier de site aangepast kan worden, zodat doorklikken naar uitgebreidere informatie mogelijk is.

Naleving Code Pensioenfondsen

Het bestuur begrijpt de aanbeveling van de VC met betrekking tot norm 60, en zal in het komende jaar bezien hoe hier op andere wijze invulling aan gegeven zou kunnen worden.

Het bestuur dankt de visitatiecommissie voor de gedegen rapportage over het afgelopen jaar. De bevindingen zullen worden behandeld en zoveel mogelijk worden opgevolgd. Medio 2017 zal de voortgang van de opvolging van de bevindingen met de voorzitter van de VC worden geëvalueerd. Wanneer opvolging niet (geheel) mogelijk is, zal het bestuur motiveren waarom er is afgeweken van de bevindingen.

Verslag van het verantwoordingsorgaan

Verslag van het Verantwoordingsorgaan over 2016

Algemeen

Het VO bestaat ultimo 2016 uit de heer F. Heil (Voorzitter) namens de werkgever, de heren P. de Boer (Secretaris), B. Venema, E. van der Weide namens de actieven. Daarnaast zijn de nieuwe aspirant-leden mevrouw A. Pijnacker namens actieven Assendelft, de heer T. Breeuwer namens actieven Eurocol en de heer H. Ellens namens gepensioneerden Assendelft opgenomen in het VO. Daarmee vertegenwoordigt het VO de verschillende deelnemersgroepen beter en is er een dame en een jongere (<40) opgenomen in het VO zoals gesteld in de Code Pensioenfondsen en eerder aanbevolen door de Visitatie Commissie.

De heer G. Pieterse is uit het VO doorgestroomd naar het bestuur als aspirant lid namens de pensioengerechtigden.

Het VO Reglement is op basis van het eerdere VC advies aangepast ten aanzien van de gewenste samenstelling; er wordt gestreefd naar 7 vaste leden die ieder een doelgroep vertegenwoordigen plus maximaal 3 aspirant-leden om de continuïteit van het VO en eventuele doorstroming naar het bestuur te waarborgen. De statuten van het fonds zijn hier eveneens op aangepast.

De aspirant leden mevrouw A. Pijnacker en de heer T. Breeuwer hebben in 2016 de opleiding Deskundigheidsniveau A gevolgd en zijn daarvoor geslaagd. Zij zullen in de eerste VO vergadering in 2017 benoemd worden als lid. Aspirant-lid de heer H. Ellens zal in 2017 de opleiding tot Deskundigheidsniveau A volgen.

Er zijn diverse congressen bijgewoond over pensioenonderwerpen.

Zaken waar het bestuur de VO om inbreng heeft gevraagd:

- Communicatie sessies
- Projectgroep Review Fiduciair Management & vermogensbeheer
- Premiebesluit 2017
- Samenstelling Visitatie Commissie 2017
- Selectie nieuwe Compliance Officer

Adviezen die het VO heeft uitgebracht aan het SPF bestuur:

- Advies SPF Jaarverslag 2015
- Advies rapport Adviserend Actuaris over 2015
- Advies rapport Certificerend Actuaris over 2015
- Advies Visitatie over 2016
- Advies Premievaststelling 2017
- Advies Communicatieplan 2017

Tijdens de VO vergaderingen zijn in 2016 steeds bestuursleden uitgenodigd om een specifiek onderwerp toe te lichten. In 2016 betrof dit de onderwerpen Communicatieplan, Beleggingsplan, Onderhandse leningen, Brexit en Toekomstvisie. Dit bevalt het VO goed en zal in 2017 zeker worden voortgezet.

Bevindingen en Conclusies

Het VO oordeelt positief over het handelen van het bestuur SPF, het door hen uitgevoerde beleid, en de gemaakte keuzes voor de toekomst van SPF. De belangen van actieven, inactieven en pensioengerechtigden zijn op evenwichtige wijze behartigd.

Punt van kritiek op het bestuur is de behandeling van de Jaarstukken over 2015 die zeer laat binnenkwamen (zelfs tot in de vergadering waarin de stukken besproken werden). Daarom is later in 2016 een evaluatiesessie gehouden waar ook het VO bij vertegenwoordigd was. Verbeteringen zijn besproken zodat we naar verwachting in 2017 weer goed voorbereid de stukken kunnen bespreken.

Per eind 2016 is de Compliance Officer van SPF bij Forbo vertrokken. Het bestuur heeft snel geschakeld om een geschikte opvolger te vinden en deze is begin 2017 aangesteld. Het VO is hierbij betrokken geweest.

De rente is eind 2016 eindelijk weer gestegen, waardoor de dekkingsgraad gelukkig ook weer wat herstelde. Die zit echter nog wel op een kritisch niveau. Het zal niet meevallen om de gedempte kostendekkende premie op het vereiste niveau te houden, laat staan weer opbouw en indexatie mogelijk te maken. Het VO volgt de ontwikkelingen op een constructieve manier.

Assendelft, Maart 2017.

Het Verantwoordingsorgaan.

Reactie van het bestuur

Het bestuur dankt het Verantwoordingsorgaan (VO) voor haar positieve bevindingen. Het bestuur is van mening dat het VO goed functioneert als sparringpartner. De verbeterpunten die het VO noemt onderschrijft het bestuur en er zijn inmiddels stappen gemaakt om deze vorm te geven.

De toevoeging van extra leden geeft het VO een betere verdeling van de te vertegenwoordigen groepen en bredere kennis om op terug te vallen. Daarmee ontwikkelt het VO zichzelf tot een gedegen en betrokken verantwoordingsorgaan waar het bestuur met vertrouwen mee samenwerkt.

Het bestuur

Verslag van de Compliance officer

Inleiding

De Compliance Officer houdt toezicht op de deugdelijkheid en effectiviteit van de interne regels en procedures ten aanzien van integriteit, belangenverstrengeling en compliance. De bepalingen in de Gedragscode van Stichting Pensioenfonds Forbo zijn daarbij leidend.

Jaarlijks rapporteert de Compliance Officer aan het bestuur over de uitgevoerde activiteiten en de ontvangen meldingen en bespreekt dit vervolgens met het (dagelijks) bestuur.

De Compliance Officer beoordeelt of er conflicten zijn ten aanzien van:

- Relatiegeschenken e.d., nevenfuncties, het deelnemen in andere instellingen, zakelijke relaties en pensioenfondseigendommen;
- Meldingen van (potentiële) belangenconflicten;
- Koersgevoelige informatie;
- Toezicht op privé beleggingstransacties van betrokkenen;
- Melding van privé effectentransacties en andere privé beleggingstransacties van insiders.

Rapportage 2016

In 2015 is een actieplan opgesteld voor de Compliance Officer om de omslag te maken van passief toezicht naar het actief toezien op, en uitdragen van, de gedragscode, integriteitsbeleid en compliance reglement. Dit actieplan liep door in 2016. Onderdeel daarvan was het actief uitvragen bij betrokkenen van het pensioenfonds naar de in het integriteitsbeleid benoemde onderwerpen waarbij de nadruk ligt op belangenverstrengeling, inclusief het uitvragen van privé effecten en beleggingstransacties van insiders.

Alle bestuursleden en leden van het verantwoordingsorgaan zijn conform bovenstaande actief benaderd en hebben verslag uitgebracht aan de Compliance Officer. De door het bestuur ontvangen relatiegeschenken voldeden allemaal aan de bepalingen zoals gesteld in de gedragscode. Ook de gemelde privé beleggingen van bestuursleden conflicteren niet met het gestelde in de gedragscode.

Het bestuur heeft de Compliance Officer in 2016 actief betrokken bij de risico- en integriteitsanalyse van een eventuele onderhandse aankoop. De Compliance Officer heeft daarover separaat verslag uitgebracht aan het bestuur en dit ook met het dagelijks bestuur besproken.

Tevens is met het dagelijks bestuur gesproken over de invulling van de lijst met verbonden personen die als insider zijn aangemerkt en over de nevenfuncties van de bestuursleden.

Er zijn zowel van betrokkenen als van insiders geen meldingen bij de Compliance Officer gedaan die zouden kunnen wijzen op conflicten ten aanzien van belangenverstrengeling of een ander integriteitsrisico. Door de Compliance Officer zijn verder ook geen zaken geconstateerd die zouden kunnen wijzen op een dergelijk risico.

Conclusie van de Compliance Officer is dan ook dat in het afgelopen jaar 2016 er geen conflicten met de gedragscode en integriteitsbeleid zijn geconstateerd.

Hoogachtend,

J.A.M. Dirkx
Compliance Officer

Reactie van het bestuur

De Compliance Officer heeft, door zijn vertrek, de rapportage met een delegatie van het bestuur kunnen bespreken. De voorzitter heeft de rapportage in de bestuursvergadering verder toegelicht aan het gehele bestuur.

Het bestuur is van mening dat er in 2016 goede voortgang is gemaakt met de verdere vormgeving van de compliance functie. De nadruk lag in 2016 met name bij belangenverstrengeling, integriteit en nevenfuncties. De Compliance Officer heeft hierbij geen conflicten geconstateerd.

Het bestuur dankt de Compliance Officer voor de rapportage over het afgelopen jaar. Per 1 januari 2017 is de nieuwe Compliance Officer in zijn functie getreden. Het bestuur kijkt uit naar de verdere uitwerking van de compliance functie en de goede samenwerking met de nieuwe Compliance Officer.

Vooruitblik 2017

2017 zal met name in het teken staan van de uitkomsten van de Nederlandse verkiezingen en de gevolgen daarvan in de nieuw te vormen coalitie. Alle partijen hebben pensioenen in het programma opgenomen maar deze zijn niet uniform. Het bestuur zal de binnenlandse maar zeker ook de Europese ontwikkelingen met grote interesse volgen.

Daarnaast zal begin 2017 het selectietraject van de fiduciair manager afgerond zijn. Na een lange periode van selectie, gesprekken en kritische beoordeling van voorwaarden zal het bestuur een keuze maken voor de invulling van het vermogensbeheer voor de komende jaren. Daarnaast heeft het bestuur besloten de beleggingsadviescommissie uit te breiden met een externe deskundige als lid van de commissie. In deze besluitvorming worden de belangen van alle deelnemers, actief, gepensioneerd en pensioengerechtigd, meegewogen. Kosten worden kritisch tegenover de baten gesteld zodat we goede duurzame afspraken voor de toekomst kunnen maken.

De bestuursbezetting zal in 2017 ook gaan wijzigen. Na jarenlange deelname in het bestuur zal Ben Soppe afscheid gaan nemen. Het bestuur is inmiddels het selectietraject voor een opvolger gestart en wij hopen binnenkort een aspirant-bestuurder namens de actieven van Forbo-Novilon en Forbo Eurocol Nederland te kunnen verwelkomen.

In 2017 is de beleidsdekkingsgraad ten opzichte van de stand eind 2016 gestegen naar 101,3% op 30 april 2017.

Het verslag van het bestuur is vastgesteld te Assendelft d.d. 18 mei 2017

H. Mak
Voorzitter

Mw. D. Uitvlugt-Manné
Secretaris

G.J.F. Mol
Vicevoorzitter/penningmeester

M.A. Bults
Lid

G.B.J. Soppe
Lid

G.T.J. Evers
Lid

A.D. Keetlaer
Lid

G.J.C. Pieterse
Aspirant-lid

Jaarrekening

Balans per 31 december

(na bestemming saldo; in duizenden euro)

Activa	2016	2015
Beleggingen voor risico pensioenfondsen [1]		
Zakelijke waarden	121.612	106.735
Vastrentende waarden	256.182	225.666
Derivaten	13.363	7.714
	391.157	340.115
Beleggingen voor risico deelnemers [2]	7.821	7.487
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen [3]	134	167
Vorderingen en overlopende activa [4]	3.285	10.512
Liquide middelen [5]	10.031	6.969
Totaal activa	412.428	365.250

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Passiva	2016	2015
Stichtingskapitaal en reserves [6]	15.878	9.192
Technische voorzieningen		
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds [7]	375.292	337.914
Herverzekeringsdeel technische voorzieningen [8]	134	167
	375.426	338.081
Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers [9]	7.821	7.487
Kortlopende schulden en overlopende passiva [10]	13.303	10.490
Totaal passiva	412.428	365.250

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de balans, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

	2016	2015
Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen [11]		
Directe beleggingsopbrengsten	11.221	9.350
Indirecte beleggingsopbrengsten	31.868	-6.914
Kosten van vermogensbeheer	-1.251	-1.117
	41.838	1.319
Beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers [12]	448	283
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers [13]	9.345	9.175
Premiebijdragen voor risico deelnemers [14]	0	0
Saldo van overdrachten van rechten [15]	35	797
Pensioenuitkeringen [16]	-6.980	-7.156
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfondsen [17]		
Correctie beginstand	0	99
Benodigde interest	202	-564
Opbouw	-8.853	-7.572
Overlevingskansen	-229	322
Vrijval excassokosten	158	141
Uitkeringen	6.833	6.998
Waardeoverdrachten	-7	-1.140
Afkoop	24	32
Mutatie voorziening toekomstige ziektegevallen	-301	-60
Wijziging marktrente	-34.961	4.226
Wijziging UFR-methodiek	0	-9.709
Wijziging excasso-opslag	0	-986
Prognosetafel en ervaringssterfte	-112	0
Conversie verhoging pensioenleeftijd	20	-473
Wegvallen 3-maandsmiddeling in rentetermijnstructuur	0	-16.110
Mutatie ANW Hiaat	62	78
Reserve toeslagen actieve deelnemers	-5	11
Overige correcties	-209	-660
	-37.378	-25.367

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

	2016	2015
Onttrekkingen beleggingen voor risico deelnemers [18]	-114	-178
Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemer [19]	-334	-105
Herverzekering [20]	393	-44
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten [21]	-590	-618
Overige baten en lasten [22]	23	86
Saldo van baten en lasten	6.686	-21.808
Bestemming van het saldo		
Algemene reserve	6.686	-22.661
Bestemmingsreserve	0	853
	6.686	-21.808

[..] De tussen haken vermelde nummers verwijzen naar corresponderende nummers in de toelichting op de staat van baten en lasten, die een integraal onderdeel uitmaakt van de jaarrekening.

Kasstroomoverzicht

(in duizenden euro)

	2016	2015
Pensioenactiviteiten		
Ontvangsten		
Premiebijdragen van werkgevers en werknemers	9.691	8.500
Uitkeringen uit herverzekering	858	48
Winstdeling uit herverzekering	0	31
Overgenomen pensioenverplichtingen	181	1.052
Overige	24	7
	10.754	9.638
Uitgaven		
Uitgekeerde pensioenen	-6.980	-7.168
Overgedragen pensioenverplichtingen	-146	-255
Premies herverzekering	-381	0
Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-629	-585
Overige	-11	0
	-8.147	-8.008
Beleggingsactiviteiten		
Ontvangsten		
Directe beleggingsopbrengsten	11.223	8.293
Verkopen en aflossingen beleggingen	261.343	277.829
Overige	0	460
	272.566	286.518
Uitgaven		
Aankopen beleggingen	-270.513	-268.937
Kosten van vermogensbeheer	-1.251	-1.117
Overige	-347	-13.400
	-272.111	-283.454
Mutatie beschikbare liquiditeiten	3.063	4.694
Saldo liquide middelen per 1 januari	6.969	2.275
Saldo liquide middelen per 31 december	10.031	6.969

Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling

Algemeen

Toepassing richtlijnen voor de jaarverslaggeving

Pensioenfonds Forbo heeft bij de samenstelling van dit jaarverslag de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving en BW2 Titel 9 toegepast.

Alle activa en passiva worden gewaardeerd tegen nominale waarde, tenzij anders vermeld. Baten en lasten worden toegerekend aan het boekjaar waarop deze betrekking hebben. Indien noodzakelijk voor vergelijkingsdoeleinden is de rubricering van de vergelijkende cijfers aangepast. Dit heeft echter geen invloed op het vermogen en/of resultaat.

Schattingen en veronderstellingen

De opstelling van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW vereist dat het bestuur oordelen vormt, schattingen maakt en veronderstellingen doet die van invloed zijn op de toepassing van grondslagen en de gerapporteerde waarde van activa en verplichtingen, en van baten en lasten. De schattingen en hiermee verbonden veronderstellingen zijn gebaseerd op ervaringen uit het verleden en verschillende andere factoren die gegeven de omstandigheden als redelijk worden beschouwd. De uitkomsten hiervan vormen de basis voor het oordeel over de boekwaarde van activa en verplichtingen die niet op eenvoudige wijze uit andere bronnen blijkt. De daadwerkelijke uitkomsten kunnen afwijken van deze schattingen.

Schattingswijzigingen

In 2016 heeft de Commissie Overlevingstafels van het AG een nieuwe prognosetafel gepubliceerd, zijnde de Prognosetafel AG2016, en heeft het fonds besloten over te gaan op deze nieuwe overlevingstafel. Tevens is er een aanpassing geweest in de ervaringssterfte. Deze zijn in 2016 verantwoord als een schattingswijziging.

Als gevolg van de wijziging van de prognosetafel zijn de technische voorzieningen gestegen met € 1,0 miljoen (0,2%).

Als gevolg van de wijziging van de ervaringssterfte zijn de technische voorzieningen gedaald met € 0,9 miljoen (0,2%).

Deze effecten op de technische voorziening zijn als mutatie in het resultaat verwerkt.

Opname en verwijdering van een actief en/of een verplichting

Een actief wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de toekomstige economische voordelen naar het pensioenfonds zullen toevloeien en de waarde daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Een verplichting wordt in de balans opgenomen wanneer het waarschijnlijk is dat de afwikkeling daarvan gepaard zal gaan met een uitstroom van middelen en de omvang van het bedrag daarvan betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Baten worden in de rekening van baten en lasten opgenomen wanneer een vermeerdering van het economische potentieel, samenhangend met een vermeerdering van een actief of een vermindering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld. Lasten worden verwerkt wanneer een vermindering van het economisch potentieel, samenhangend met een vermindering van een actief of een vermeerdering van een verplichting, heeft plaatsgevonden, waarvan de omvang betrouwbaar kan worden vastgesteld.

Indien een transactie ertoe leidt dat alle of nagenoeg alle toekomstige economische voordelen en alle of nagenoeg alle risico's met betrekking tot een actief of een verplichting aan een derde zijn overgedragen, wordt het actief of de verplichting niet langer in de balans opgenomen.

Verder worden activa en verplichtingen niet meer in de balans opgenomen vanaf het tijdstip waarop niet meer wordt voldaan aan de voorwaarden van waarschijnlijkheid van de toekomstige economische voordelen en betrouwbaarheid van de bepaling van de waarde. Dit betekent dat transacties worden verwerkt op handelsdatum en niet op afwikkelingsdatum.

Als gevolg hiervan kan sprake zijn van een post 'nog af te wikkelen transacties'. Deze post kan zowel een actief als een passief zijn.

Saldering van een actief en een verplichting

Een financieel actief en een financiële verplichting worden gesaldeerd als nettobedrag in de balans opgenomen indien sprake is van een wettelijke of contractuele bevoegdheid om het actief en de verplichting gesaldeerd en gelijktijdig af te wikkelen en bovendien de intentie bestaat om de posten op deze wijze af te wikkelen. De met de gesaldeerd opgenomen financiële activa en financiële verplichtingen samenhangende rentebaten en rentelasten worden eveneens gesaldeerd opgenomen.

Verwerking van waardeveranderingen van beleggingen

Alle waardeveranderingen van beleggingen, inclusief valutakoersverschillen, worden als beleggingsopbrengsten in de staat van baten en lasten opgenomen.

Vreemde valuta

Activa en verplichtingen in vreemde valuta worden omgerekend naar euro tegen de koers per balansdatum. Deze waardering is onderdeel van de waardering tegen reële waarde. Baten en lasten voortvloeiende uit transacties in vreemde valuta worden omgerekend tegen de koers per transactiedatum.

Kasstroomoverzicht

Het kasstroomoverzicht is opgesteld volgens de directe methode.

Waardering Beleggingen

Vastgoedbeleggingen

Onder vastgoedbeleggingen zijn participaties in beursgenoteerde vastgoedmaatschappijen of niet beursgenoteerde vastgoedbeleggingsinstellingen opgenomen. Participaties in beursgenoteerde vastgoedmaatschappijen worden gewaardeerd tegen reële waarde, gebaseerd op de beurskoers per balansdatum.

De waardering van belangen in niet-beursgenoteerde vastgoedbeleggingsinstellingen vindt plaats tegen de netto vermogenswaarde.

Aandelen

Ter beurze genoteerde aandelen zijn gewaardeerd tegen de slotkoers op balansdatum.

Niet aan een beurs genoteerde aandelenfondsen zijn gewaardeerd tegen de actuele waarde op basis van de door de vermogensbeheerder van het fonds laatste afgegeven intrinsieke waarde, zijnde een benadering van de reële waarde.

Vastrentende waarden

Beursgenoteerde obligaties zijn gewaardeerd tegen de biedkoers op balansdatum inclusief de opgelopen interest ultimo jaar. Niet aan een beurs genoteerde fondsen zijn gewaardeerd tegen de actuele waarde op basis van de door de vermogensbeheerder van het fonds laatste afgegeven intrinsieke waarde, zijnde een benadering van de reële waarde. Leningen zijn gewaardeerd tegen actuele waarde op basis van de contante waarde van toekomstige kasstromen.

De deposito's zijn gewaardeerd tegen reële waarde op de balansdatum.

Derivaten

Derivaten zijn gewaardeerd tegen reële waarde. Dit is de waarde waarvoor het contract nu kan worden afgewikkeld. De waarde wordt bepaald met behulp van marktconforme en toetsbare waarderingmodellen.

De ultimo jaar bestaande rechten en verplichtingen worden per derivatencontract gesaldeerd. Positieve posities (na saldering) uit hoofde van derivaten ultimo verslagjaar worden gepresenteerd onder derivaten. Negatieve posities (na saldering) uit hoofde van

derivatencontracten ultimo verslagjaar worden gepresenteerd onder verplichtingen uit hoofde van de beleggingen. Onder deze laatste post zijn ook creditposities uit hoofde van credit support annexen (CSA) verantwoord.

De CSA-contracten hebben betrekking op derivatencontracten. De openstaande vorderingen en verplichtingen van de derivatencontracten worden maandelijks per tegenpartij gesaldeerd. Bij een saldo boven de contractueel vastgestelde grens wordt er onderpand gestort c.q. ontvangen van de tegenpartij.

Beleggingen voor risico deelnemers

Beleggingen voor rekening en risico deelnemers zijn middelen die aangehouden worden op rekeningen ten behoeve van deelnemers die zelf het beleggingsrisico dragen in het kader van de beschikbare premieregeling. De grondslagen voor de waardering van de beleggingen voor risico deelnemers zijn gelijk aan die voor de beleggingen die voor rekening van het pensioenfonds worden aangehouden.

Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen en overlopende activa worden bij de eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na de eerste verwerking worden vorderingen gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten) onder aftrek van eventuele bijzondere waardeverminderingen, indien sprake is van oninbaarheid.

Liquide middelen

Onder liquide middelen worden de banktegoeden opgenomen welke onmiddellijk opeisbaar zijn. Liquide middelen worden gewaardeerd tegen nominale waarde.

Vanwege de hoge liquiditeit van kortlopende geldmarktproducten die tot en met 2015 als deposito's (onderdeel van vastrentende waarden) waren geïnclassificeerd, is een reclassificatie van deze geldmarktproducten doorgevoerd naar liquide middelen.

Kortlopende schulden en overlopende passiva

Overige schulden en overlopende passiva worden bij de eerste verwerking gewaardeerd op reële waarde. Na de eerste verwerking worden schulden gewaardeerd op geamortiseerde kostprijs (gelijk aan de nominale waarde indien geen sprake is van transactiekosten).

Algemene reserve

Het jaarlijkse resultaat volgens de rekening van baten en lasten wordt voor een deel toegevoegd aan de reserve algemene risico's en het restant wordt toegevoegd aan de algemene reserve.

Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds

De voorziening pensioenverplichtingen is vastgesteld als de contante waarde van de tijdsevenredig opgebouwde pensioenaanspraken. Voor de arbeidsongeschikte deelnemers is de voorziening pensioenverplichtingen gebaseerd op de te bereiken aanspraken.

De voorziening is gebaseerd op de volgende actuariële grondslagen:

Sterfte

Prognosetafel AG2016. Deze tafel wordt toegepast rekening houdend met het verschil in overlevingskansen tussen de werkende en de totale bevolking door toepassing van de Willis Towers Watson 2016 ervaringssterfte.

Rentevoet

Conform de rentetermijnstructuur van de nominale marktrente per 31 december 2016 zoals gepubliceerd door DNB.

Rentetoevoeging

Onder nFTK is de benodigde rente gelijk aan de 1 jaars rente. Op basis van de DNB rentetermijnstructuur primo 2016 is deze gelijk aan 0,060%.

Kosten

Ter dekking van de toekomstige kosten is een opslag van 2,3% opgenomen op de voorziening.

Gehuwdheid

Zolang nog geen pensioenuitkering is ingegaan, wordt voor de berekening van de voorziening voor partnerpensioen elke deelnemer verondersteld een partner te hebben (onbepaald partnerpensioen met partnerfrequentie van 100%). Voor pensioengerechtigden wordt alleen een voorziening voor partnerpensioen berekend, indien en zolang zij gehuwd zijn of een partner hebben (bepaald partnersysteem).

Leeftijdsverschil

Het leeftijdsverschil tussen man en vrouw is op drie jaar gesteld (man ouder dan vrouw).

Zieke deelnemers

Voor deelnemers die op de balansdatum ziek zijn, is rekening gehouden met de verwachte toekomstige schadelast.

Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

Deze voorziening is op dezelfde grondslagen gebaseerd als de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds.

Resultaatbepaling

Algemeen

De baten en lasten worden toegerekend aan het jaar waarop ze betrekking hebben.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten wordt in dit verband verstaan: rente, dividend en soortgelijke opbrengsten.

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder indirecte beleggingsopbrengsten worden de volgende resultaten opgenomen: gerealiseerde en niet-gerealiseerde koersverschillen van aandelen, aandelen vastgoedmaatschappijen, obligaties, leningen op schuldbekentenis, valutaverschillen inzake deposito's en bankrekeningen in buitenlandse valuta en valutatermijntransacties.

Kosten vermogensbeheer

Onder de kosten vermogensbeheer worden de administratiekosten opgenomen die verband houden met het beheer van de beleggingen.

Premiebijdragen van (werkgevers en werknemers)

Premies worden ten gunste van het resultaat gebracht in de periode waarin de daarmee samenhangende pensioenrechten worden opgebouwd. Premiekortingen, extra premies en bijdrage aan de kosten worden verwerkt in de periode waarin aan de voorwaarden volgens de uitvoeringsovereenkomst wordt voldaan.

Saldo van overdrachten van rechten

De post saldo overdrachten van rechten bevat het saldo van bedragen uit hoofde van overgenomen dan wel overgedragen pensioenverplichtingen.

Pensioenuitkeringen

De pensioenuitkeringen betreffen de aan deelnemers uitgekeerde bedragen inclusief afkopen. De pensioenuitkeringen zijn berekend conform het pensioenreglement en toegerekend aan het verslagjaar waarop zij betrekking hebben.

Mutatie technische voorziening pensioenverplichting voor risico pensioenfonds en deelnemer

Deze mutaties zijn toegelicht bij de betreffende post in de toelichting op de staat van baten en lasten.

Herverzekeringen

De post herverzekeringen betreft het saldo van premies betaald aan de herverzekeraar en uitkeringen ontvangen uit hoofde van het herverzekeringscontract aan het fonds. De premies en uitkeringen worden opgenomen voor de aan het verslagjaar toe te rekenen bedragen.

Onttrekkingen beleggingen voor risico deelnemers

Deze mutaties zijn toegelicht bij de betreffende post in de toelichting op de staat van baten en lasten. Het betreft de onttrekking uit de beleggingen voor risico deelnemer in verband met toekenning van rechten.

Pensioenuitvoerings- en administratiekosten

De pensioenuitvoeringskosten zijn toegerekend aan de periode waarop ze betrekking hebben.

Overige baten en lasten

De overige baten en lasten worden opgenomen voor de aan het verslagjaar toe te rekenen bedragen.

Kostenresultaat

Het kostenresultaat betreft het verschil tussen kostenopslagen in de premie, de vrijgevallen excassokosten en de daadwerkelijke kosten van Pensioenfonds Forbo.

Beleggingsresultaat

Het beleggingsresultaat is het verschil tussen de som van de directe en indirecte beleggingsopbrengsten en de aangroei van de voorziening pensioenverplichtingen.

Toelichting op de balans per 31 december

(in duizenden euro)

Activa

[1] Beleggingen voor risico pensioenfonds

Categorie	Stand ultimo 2015	Aankopen/ Verstrek- kingen	Verkopen aflossingen	Indirecte beleggings- opbrengsten	Stand ultimo 2016
Zakelijke waarden					
Beleggingsfondsen in aandelen	106.735	4.055	0	10.822	121.612
Vastrentende waarden					
Vastrentende beleggingsfondsen	92.614	13.995	-72	6.194	112.731
Deposito's	900	224.579	-223.980	0	1.499
Leningen op schuldbekentenis	34.753	1.584	-7.806	1.447	29.978
Obligaties	104.815	29.019	-29.091	7.231	111.974
	233.082	269.177	-260.949	14.872	256.182
Derivaten					
Valutatermijntransacties	166	0	-394	-422	-650
Renteswaps	5.353	0	0	6.596	11.949
	5.519	0	-394	6.174	11.299
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds	345.336	273.232	-261.343	31.868	389.093
Beleggingen (passiva zijde)					
Valutatermijntransacties	252				651
Renteswaps	1.943				1.413
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds passiva zijde	2.195				2.064
Reclassificatie leningen op schuldbekentenis naar vorderingen en overlopende activa	-7.416				0
Totaal beleggingen voor risico pensioenfonds activa zijde	340.115	273.232	-261.343	31.868	391.157

Methodiek bepaling marktwaarde

De beleggingen zijn gewaardeerd op reële waarde. Niet voor alle beleggingsinstrumenten zijn frequente marktnoteringen beschikbaar. Dat levert een hoger risico op ten aanzien van de benadering van de waardering van een belegging. In onderstaande tabel is het totale belegd vermogen uitgesplitst naar vier niveaus van waardering. Dit betreft het belegd vermogen, inclusief de vorderingen en verplichtingen uit hoofde van beleggingen en de liquide middelen.

Level 1 - Genoteerde marktprijzen:

Directe marktwaardering, beursnotering in een actieve markt.

Level 2 - Onafhankelijke taxaties:

Beschikbare taxaties van derden.

Level 3 - Netto contante waarde:

Afgeleide marktwaardering, geen directe beursnotering van andere uit de markt waarneembare data dan wel een prijs gebaseerd op een transactie in een niet-actieve markt met niet-significante prijsaanpassing (gebaseerd op aannames en schattingen).

Level 4 - Andere methode / intrinsieke waarde:

Modellen en technieken, marktwaardebepaling niet gebaseerd op markt dat maar gebaseerd op aannames en schattingen die de prijs significant beïnvloeden.

De investeringen in Mn Fondsen welke onderliggende beleggingen hebben in aandelen en vastrentende waarden zijn in de level verdeling opgenomen andere methode/ intrinsieke waarde.

Voor de waardering van de derivaten wordt gebruik gemaakt van marktconforme en toetsbare waarderingsmodellen die worden gevuld met marktconforme parameters.

De toekomstige kasstromen van de rentederivaten worden contant gemaakt tegen de EONIA curve. De verwachte kasstromen van de valutaderivaten worden contant gemaakt tegen de relevante yieldcurve van de betrokken valuta.

In onderstaande tabel is aangegeven op welke manier de marktwaarden zijn afgeleid.

Categorie	Genoteerde markt-prijzen	Onafhankelijke taxaties	Netto contante waarden	Andere methoden	Stand ultimo 2016
Zakelijke waarden	0	0	0	121.613	121.613
Vastrentende waarden	113.473	0	29.978	112.730	256.181
Derivaten	0	0	11.299	0	11.299
Subtotaal belegd vermogen	113.473	0	41.277	234.343	389.093

Onderstaande tabel geeft de levelindeling van vorig verslagjaar weer.

Categorie	Genoteerde markt-prijzen	Onafhankelijke taxaties	Netto contante waarde	Andere methode	Stand ultimo 2015
Zakelijke waarden	0	0	0	106.735	106.735
Vastrentende waarden	105.646	0	34.829	92.607	233.082
Derivaten	0	0	5.519	0	5.519
Totaal belegd vermogen	105.646	0	40.348	199.342	345.336

Securities Lending

Binnen een aantal Mn Services Beleggingsfondsen waarin Pensioenfonds Forbo belegt, worden stukken (aandelen en obligaties) uitgeleend. Voor het uitlenen van deze stukken ontvangen de betreffende beleggingsfondsen collateral als onderpand. De opbrengsten van het uitlenen van de stukken worden binnen het betreffende beleggingsfonds herbelegd. Deze opbrengsten hebben een positief effect op de participatiewaarde van het beleggingsfonds.

Het onderpand heeft gemiddeld een waarde van 104,8% van de uitgeleende stukken. Het aandeel van Pensioenfonds Forbo in de waarde van het ontvangen onderpand was op jaareinde € 12.651.

[2] Beleggingen voor risico deelnemers

De beleggingen voor risico deelnemers worden gewaardeerd tegen genoteerde marktprijzen.

Categorie	Stand	Stortingen	Onttrekkingen	Rendement	Stand
	ultimo				ultimo
	2015				2016
Pensioenspaarregeling	7.487	0	-114	448	7.821

[3] Herverzekeringsdeel technische voorzieningen

	2016	2015
Stand per 1 januari	167	190
Mutatie herverzekeringsdeel technische voorzieningen	-33	-23
Stand per 31 december	134	167

Een klein deel van de totale pensioenverplichtingen van het fonds is herverzekerd bij ElipsLife. Dit betreft ingegane partnerpensioenen.

Tegenover dit deel van de pensioenverplichting staat een gelijkwaardige geactiveerde vordering op de herverzekeraar.

[4] Vorderingen en overlopende activa

Vorderingen op aangesloten ondernemingen	2.403	2.749
Vorderingen op verzekeringsmaatschappijen	192	0
Vorderingen u.h.v. uitkeringen	0	2
Leningen op schuldbekentenis	0	7.416
Beleggingsdebiteuren	552	205
Lopende interest en nog te ontvangen dividend		
– Vastrentende waarden	0	140
– Derivaten	134	0
– ASN Bank	4	0
Subtotaal lopende interest en nog te ontvangen dividend	138	140
Totaal vorderingen en overlopende activa	3.285	10.512

De vorderingen hebben een looptijd korter dan 1 jaar.

	2016		2015
[5] Liquide middelen			
ING Bank N.V.	578		1.839
ASN Bank	2.799		0
Depotbanken	6.654		5.130
	10.031		6.969
De liquide middelen staan ter vrije beschikking van het fonds Het fonds heeft in 2016 een (spaar)rekening geopend bij de ASN Bank.			
[6] Stichtingskapitaal en reserves			
Stichtingskapitaal	0		0
Algemene reserve			
Stand per 1 januari	4.339		27.000
Saldobestemming boekjaar	6.686		-22.661
Stand per 31 december	11.025		4.339
Totaal eigen vermogen	11.025		4.339
<i>Het minimaal vereist eigen vermogen bedraagt</i>	15.669	104,1%	14.112
<i>Het vereist eigen vermogen bedraagt</i>	73.321	119,1%	70.051
<i>De dekkingsgraad is</i>		102,9%	101,3%
<i>De beleidsdekkingsgraad is</i>		98,5%	104,2%
Bestemmingsreserve			
Premiedepot			
Stand per 1 januari	4.853		4.000
Saldobestemming boekjaar	0		853
Stand per 31 december	4.853		4.853
De dekkingsgraad is als volgt berekend: aanwezig vermogen gedeeld door de technische voorzieningen voor risico fonds plus de voorziening voor risico deelnemers. Hierbij bestaat het aanwezig vermogen uit de algemene reserves plus de voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds plus spaarkapitalen. De technische voorzieningen bestaan uit de totale technische voorzieningen voor risico fonds plus het herverzekeringsdeel plus spaarkapitalen. De berekening is als volgt: $(11.025 + 375.292 + 134 + 7.821) / (375.292 + 134 + 7.821) \times 100\% = 102,9\%$ De beleidsdekkingsgraad is het gemiddelde van de 12 voorafgaande maandeindedekkinggraden.			

	2016	2015
Technische voorzieningen		
[7] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
Stand per 1 januari	337.914	312.547
Correctie beginstand	0	-99
Benodigde interest	-202	564
Opbouw	8.853	7.572
Overlevingskansen	229	-322
Vrijval excassokosten	-158	-141
Uitkeringen	-6.833	-6.998
Waardeoverdrachten	7	1.140
Afkoop	-24	-32
Mutatie voorziening toekomstige ziektegevallen	301	60
Wijziging marktrente	34.961	-4.226
Wijziging UFR-methodiek	0	9.709
Wijziging excasso-opslag	0	986
Prognosetafel en ervaringssterfte	112	0
Conversie verhoging pensioenleeftijd	-20	473
Wegvallen 3-maandsmiddeling in rentetermijnstructuur	0	16.110
Mutatie ANW Hiaat	-62	-78
Reserve toeslagen actieve deelnemers	5	-11
Overige correcties	209	660
Stand per 31 december	375.292	337.914
[8] Overige voorzieningen		
<i>Herverzekeringsdeel technische voorzieningen</i>		
Stand per 1 januari	167	190
Mutatie	-33	-23
Stand per 31 december	134	167
Totaal technische voorziening voor risico pensioenfonds	375.426	338.081
De technische voorziening voor risico pensioenfonds is van langlopende aard.		
De voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds is als volgt opgebouwd		
– Actieve deelnemers	220.695	190.954
– Gewezen deelnemers	48.381	43.970
– Pensioengerechtigden	106.350	103.157
	375.426	338.081

	2016	2015
[9] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stand per 1 januari	7.487	7.382
Aankopen	0	355
Verkopen	-114	-533
Rendement	448	283
Totaal voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers	7.821	7.487
De voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers is langlopend van aard.		
[10] Kortlopende schulden en overlopende passiva		
Credit support annex verplichtingen	10.240	7.290
Derivaten negatieve posities	2.064	2.195
Derivaten overige verplichtingen	341	655
Interest vastrentende waarden	81	0
Beleggingscrediteuren	2	0
Verzekeringsmaatschappijen	275	0
Belastingen en sociale premies	134	135
Schulden inzake pensioenuitvoerings- en administratiekosten	94	175
Niet opgevraagde pensioenen	39	27
Vooruitontvangen inkoopsummen	33	13
	13.303	10.490
De kortlopende schulden hebben een looptijd korter dan 1 jaar.		

Niet in de balans opgenomen verplichtingen

Met vermogensbeheerder Mn en pensioenbeheerder AZL zijn meerjarige contracten afgesloten. Het contract met Mn is binnen 3 maanden opzegbaar door het fonds. Het contract met AZL is binnen 6 maanden opzegbaar door het fonds. De contractwaarde van het contract met AZL over deze 6 maanden bedraagt € 125.

Verbonden Partijen

Er is sprake van een relatie tussen de verbonden partijen tussen het fonds en de sponsor, de aangesloten ondernemingen en hun bestuurders. Er zijn geen leningen verstrekt aan, noch is er sprake van vorderingen op, (voormalige) bestuurders. De bestuurders nemen deel aan de pensioenregeling van het fonds op basis van voorwaarden in het pensioenreglement.

Gebeurtenissen na balansdatum

Er is geen sprake van belangrijke gebeurtenissen na balansdatum.

Toelichting op de staat van baten en lasten

(in duizenden euro)

Bezoldiging bestuursleden

In de 'Overige kosten' (zie [21]) is in 2016 een bedrag ad € 0 (2015: € 0) aan vergoedingen aan de leden van het algemeen en dagelijks bestuur en van het verantwoordingsorgaan en € 14 (2015: € 13) aan de leden van de visitatiecommissie opgenomen.

Personeel

Gedurende het boekjaar 2016 had Pensioenfonds Forbo geen personeelsleden in dienst.

Baten en lasten	2016	2015
[11] Beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen		
Directe beleggingsopbrengsten		
Zakelijke waarden	691	578
Vastrentende waarden	7.372	6.597
Derivaten	1.923	996
Overige opbrengsten	1.235	1.179
Totaal directe beleggingsopbrengsten	11.221	9.350
Indirecte beleggingsopbrengsten		
Zakelijke waarden	10.822	5.084
Vastrentende waarden	14.872	-5.073
Derivaten	6.174	-6.925
Totaal indirecte beleggingsopbrengsten	31.868	-6.914
Kosten van vermogensbeheer		
Beheerkosten	-1.151	-1.073
Overig	-16	-29
Subtotaal vermogensbeheerkosten	-1.167 ¹⁾	-1.102
Advieskosten vermogensbeheer	-84	-15
Totaal kosten vermogensbeheer	-1.251	-1.117

1) Zie volgende pagina.

De directe kosten vermogensbeheer omvatten de zichtbare ('directe') kosten die het fonds op factuurbasis betaalt. De kosten zijn, indien mogelijk, toegerekend aan de verschillende beleggingscategorieën (zie tabel hieronder).

De transactiekosten zijn gesaldeerd met de beleggingsopbrengsten. De transactiekosten kunnen niet betrouwbaar worden vastgesteld, omdat deze verrekend zijn in de aan- en verkoopprijzen. Voor de advieskosten vermogensbeheer ontvangt het fonds eveneens facturen.

Totaal beleggingsopbrengsten voor risico pensioenfondsen

	2016	2015
	41.838	1.319

Beleggingscategorie

	Beheer- vergoeding in jaar- rekening	Transactie- kosten in jaar- rekening	Overige kosten in jaar- rekening	Totaal
Aandelen	227	0	0	227
Vastrentende waarden	629	0	0	629
Fiduciar kosten	295	0	0	295
Kosten bewaarloon	0	0	16	16
Totaal	1.151	0	16	1.167

[12] Totaal beleggingsopbrengsten voor risico deelnemers

[13] Premiebijdragen van werkgevers en werknemers

De feitelijke premie over boekjaar 2016 bedraagt € 9,3 miljoen (2015: € 9,0 miljoen), wat bestaat uit € 3,1 miljoen werknemerspremie en € 6,2 miljoen werkgeverspremie. De kostendekkende premie bedraagt € 12,4 miljoen (2015: € 9,9 miljoen).

Pensioenpremie werkgevers en werknemers
Inkoopsommen

	2016	2015
	448	283
	9.265	9.041
	80	134
	9.345	9.175

	2016	2015
Kostendeekkende premie	12.378	9.867
Gedempte kostendeekkende premie	8.834	8.188
Feitelijke premie	9.265	9.041
De kostendeekkende premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	9.930	8.334
Opslag in stand houden vereist vermogen	2.016	1.058
Opslag voor uitvoeringskosten	432	475
	12.378	9.867
De gedempte premie is als volgt samengesteld:		
Actuarieel benodigd	5.018	6.844
Opslag in stand houden vereist vermogen	1.019	869
Opslag voor uitvoeringskosten	432	475
Opslag voor toekomstige toeslagverlening	2.365	0
	8.834	8.188
Bij de bepaling van de aan het boekjaar toe te rekenen premie is rekening gehouden met verleende premiekortingen en/of toeslagen. In beide boekjaren is geen korting verstrekt.		
[14] Premiebijdragen voor risico deelnemers	0	1
[15] Saldo van overdrachten van rechten		
Overgenomen pensioenverplichtingen	181	1.052
Overgedragen pensioenverplichtingen	-146	-255
	35	797

	2016	2015
[16] Pensioenuitkeringen		
Pensioenen		
Ouderdomspensioen	-4.687	-4.739
Partnerpensioen	-1.602	-1.621
Wezenpensioen	-45	-48
Subtotaal	-6.334	-6.408
Andere uitkeringen		
Afkoopsommen	-12	-40
Prepensioen	-61	-124
Overige uitkeringen	-573	-584
Subtotaal	-646	-748
Totaal pensioenuitkeringen	-6.980	-7.156
[17] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds		
Correctie beginstand	0	99
Benodigde interest	202	-564
Opbouw	-8.853	-7.572
Overlevingskansen	-229	322
Vrijval excassokosten	158	141
Uitkeringen	6.833	6.998
Waardeoverdrachten	-7	-1.140
Afkoop	24	32
Mutatie voorziening toekomstige ziektegevallen	-301	-60
Wijziging marktrente	-34.961	4.226
Wijziging UFR-methodiek	0	-9.709
Wijziging excasso-opslag	0	-986
Wijziging prognosetafel en ervaringssterfte	-112	0
Conversie verhoging pensioenleeftijd	20	-473
Wegvallen 3-maandsmiddeling in rentetermijnstructuur	0	-16.110
Mutatie ANW Hiaat	62	78
Reserve toeslagen actieve deelnemers	-5	11
Overige correcties	-209	-660
	-37.378	-25.367

	2016	2015
[18] Onttrekkingen beleggingen voor risico deelnemers		
In verband met toekenning rechten	-114	-178
[19] Mutatie voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers		
Stortingen	0	0
Onttrekkingen t.b.v. inkoop rechten	114	147
Onttrekkingen t.b.v. waardeoverdracht	0	14
Vrijval door overlijden	0	17
Rendement	-448	-283
	-334	-105
[20] Herverzekering		
Premies herverzekering	-381	-123
Uitkeringen uit herverzekering	774	48
Resultaatdeling	0	31
	393	-44
[21] Pensioenuitvoerings- en administratiekosten		
Administratie	-330 ¹⁾	-275
Accountant (controle jaarrekening)	-38	-26
Accountant (andere diensten)	-23	0
Actuaris	-89	-207
Bestuur	-2	-3
Overige kosten	-108	-107
Totaal Pensioenuitvoerings- en administratiekosten	-590	-618
[22] Overige baten en lasten	23	86
Saldo van baten en lasten	6.686	-21.808

1) Waarvan 42 incidenteel (implementatiekosten nFTK).

	2016	2015
Actuariële analyse van het saldo van baten en lasten		
Correctie beginstand	0	99
Beleggingen / marktrente	42.040	755
Wijzigingen rentetermijnstructuur	-34.961	-21.593
Premies	-1.094	247
Waardeoverdrachten	28	-343
Kosten	0	-2
Uitkeringen	-25	-21
Overlevingskansen	1.490	591
Overgang nieuwe grondslagen	112	-986
Andere oorzaken	-904	-555
	6.686	-21.808

Resultaatbestemming

Resultaatverdeling

Het bestuur heeft besloten het resultaat over het boekjaar 2016 als volgt te verdelen:

	2016
	x € 1.000
Algemene reserve	6.686
Bestemmingsreserve	0
	6.686

Risicoparagraaf

(in duizenden euro)

In de risicoparagraaf binnen het bestuursverslag is het beleid rond risicobeheersing uiteengezet. Hierna worden een aantal specifieke risico's nader toegelicht en gekwantificeerd. Conform de berekeningen van het vereist eigen vermogen in het Actuarieel Rapport is de risicoparagraaf gebaseerd op basis van het doorkijkbeginsel (look through-principe) en wordt er rekening gehouden met recente ontwikkelingen zoals het gebruik van de meest recente UFR en de aangepaste definitie van de (beleids)dekkingsgraad en vereiste dekkingsgraad. Laatstgenoemde impliceert dat bij de berekening van de (beleids)dekkingsgraad en vereiste dekkingsgraad vanaf het jaarwerk van 2015 rekening gehouden dient te worden met het totale vermogen en de totale technische voorziening. In de risicoparagraaf worden de afzonderlijke risico's van het vereist eigen vermogen gerelateerd aan de voorziening voor risico fonds. De impact van de aangepaste berekeningsmethodiek wordt afzonderlijk getoond. Onder het nieuwe FTK zijn de voorschriften voor de berekening van het vereist eigen vermogen aangescherpt en wordt getoetst op basis van het vereist eigen vermogen gebaseerd op de strategische verdeling. De impact van de afzonderlijke risico's wordt tevens getoond voor het feitelijk vereist eigen vermogen omdat de vereiste dekkingsgraad op basis van de feitelijke verdeling in het nieuwe FTK onder andere een belangrijke rol speelt bij de korte termijn risicohouding van het fonds.

Aansluiting beleggingen t.b.v. de Risicoparagraaf:

Categorie	Stand ultimo 2016	Liquide middelen	Overlopende-posten	Stand risico paragraaf obv look through 2016
Zakelijke waarden	121.612	0	0	121.612
Vastrentende waarden	256.182	0	-81	256.101
Overige beleggingen	11.299	6.654	-9.897	8.056
Totaal	389.093	6.654	-9.978	385.769

Solvabiliteitsrisico

Het belangrijkste risico dat het fonds loopt is het risico dat het niet over genoeg solvabiliteit beschikt. Indien het fonds niet solvabel is bestaat het risico dat het fonds de premie moet verhogen of dat een beperkte of geen toeslagverlening kan plaatsvinden voor (delen van) het deelnemersbestand. In het uiterste geval dient het fonds verworven pensioenaanspraken en pensioenrechten te verminderen. Hoe solvabel het pensioenfonds is wordt getoetst aan de hand van de beleidsdekkingsgraad. De beleidsdekkingsgraad wordt berekend als de 12-maands voortschrijdend gemiddelde dekkingsgraad. Hoeveel eigen vermogen het fonds aan dient te houden gegeven de financiële risico's die het loopt (na afdekking) op de balans komt tot uitdrukking in de door DNB voorgeschreven solvabiliteitstoets. Onder het huidige FTK geldt hierbij dat de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling afgezet wordt tegen de beleidsdekkingsgraad om te bepalen of het pensioenfonds in een tekort situatie verkeert.

De verschillende standaard risicofactoren hierin worden benoemd onder de noemer S1 tot en met S6 en de S10. Eind 2016 wordt geen rekening meer gehouden met eventuele additionele risico's. Hieromtrent heeft afstemming plaats gevonden met bestuur, waarmerkend actuaris en DNB. Hierna zijn de uitkomsten weergegeven voor de verschillende risicocategorieën op basis van de strategische beleggingsmix ultimo 2016 van 119,1% en ultimo 2015 van 120,3%.

	2016		2015	
	€	%	€	%
Renterisico (S1)	12.406	3,2	13.754	4,0
Aandelen- en vastgoed risico (S2)	41.302	10,8	37.484	10,9
Valutarisico (S3)	15.558	4,1	13.614	3,9
Grondstoffenrisico (S4)	0	0,0	0	0,0
Kredietrisico (S5)	32.429	8,4	32.111	9,3
Verzekeringstechnisch risico (S6)	12.235	3,2	11.215	3,3
Concentratierisico (S8)	0	0,0	0	0,0
Actief beheer risico (S10)	1.270	0,3	1.135	0,3
Diversificatie-effect	-41.879	-10,9	-39.262	-11,4
Vereist eigen vermogen	73.321	19,1	70.051	20,3
Aanwezige dekkingsgraad (exclusief bestemmingsreserves)		102,9		101,3
Beleidsdekkingsgraad		98,5		104,2
Minimaal vereiste dekkingsgraad		104,1		104,1
Strategisch vereiste dekkingsgraad		119,1		120,3
Feitelijk vereiste dekkingsgraad		120,2		120,9
Reële dekkingsgraad		80,5		84,5

De beleidsdekkingsgraad van Pensioenfonds Forbo is per 31 december 2016 lager dan de vereiste dekkingsgraad op basis van de strategische verdeling volgens het standaardmodel, waardoor het pensioenfonds in een dekkingstekort verkeert. In boekjaar 2016 bedraagt de beleidsdekkingsgraad 98,5%. Afgezet tegen de beleidsdekkingsgraad van 2015 van 104,2%, is de beleidsdekkingsgraad afgenomen met 5,7%-punt.

Renterisico (S1)

Pensioenfonds Forbo kent een langere looptijd voor pensioenverplichtingen dan de looptijd van de beleggingen. Het renterisico wordt veroorzaakt, doordat de rentegevoeligheid van de verplichtingen afwijkt van de rentegevoeligheid van de beleggingen. Onderstaande duratiecijfers geven meer inzicht.

De daling van de rentestanden die worden gehanteerd bij de berekeningen van de Voorziening pensioenverplichtingen (eind 2016: 1,4% ten opzichte van eind 2015: 1,8%) leidt tot een stijging van de Voorziening pensioenverplichtingen (in 2016: € 34.961).

De beleggingen, gewaardeerd tegen marktwaarde, zijn in meer of mindere mate gerelateerd aan ontwikkelingen van de rentestanden. Door de periodieke afstemming van beide ontwikkelingen wordt de dekkingsgraad nauwgezet gemonitord. Deze rentegevoeligheid is één van de actoren bij de bepaling van de (strategische) assetallocatie en de duratie van de portefeuilles. Door swaps wordt de duratie van de portefeuille van vastrentende waarden verlengd.

Duratie van de vastrentende waarden (inclusief derivaten) 11,6 (2015: 17,1)

Duratie van de pensioenverplichtingen 20,7 (2015: 20,4)

De buffer voor het renterisico moet een daling van de rentetermijnstructuur, de rente waarmee de verplichtingen contant worden gemaakt, kunnen opvangen. Deze daling komt overeen met een stijging van de TV met € 27.254. Daartegenover mag echter rekening gehouden worden met een daling van de actuele rente van de obligaties. Deze daling leidt tot een stijging van de obligaties met €14.848. De stijging van de TV overtreft de stijging van de obligaties met € 12.406. De benodigde buffer voor het renterisico bedraagt diensgevolge € 12.406 (3,2%).

Aandelen- en vastgoed risico (S2)

Het pensioenfonds loopt het risico dat haar beleggingen in aandelen, (en indien aanwezig) vastgoed en hedgefunds en private equity in waarde dalen. In het beleggingsbeleid wordt met dergelijke risico's rekening gehouden door ondermeer een toepassing van voldoende spreiding in de beleggingsportefeuille naar categorieën, markten en dergelijke. De volatiliteit van de marktwwaarden (prijsrisico's) van beleggingen wordt periodiek geëvalueerd en kan leiden tot bijstellingen in het vermogensbeheer. In onderstaande tabel wordt de verdeling naar de verschillende zakelijke waarden categorieën getoond.

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Verdeling aandelen en vastgoed per categorie:</i>				
Aandelenfonds Europa	41.594	34,2	37.476	35,2
Aandelenfonds Noord-Amerika	39.203	32,2	33.096	31,0
Aandelenfonds Verre Oosten	9.334	7,7	8.695	8,1
Aandelenfonds Emerging Markets	31.481	25,9	27.468	25,7
	121.612	100,0	106.735	100,0

Voor de bepaling van de buffer voor het zakelijke waarden risico wordt verondersteld dat een procentuele daling moet kunnen worden opgevangen op de verschillende beleggingen.

Hierbij wordt onderscheid gemaakt in:

Aandelen ontwikkelde markten inclusief indirect vastgoed	30%	van	105.926	=	31.778
Aandelen opkomende markten	40%	van	29.299	=	11.720
Niet beursgenoteerde aandelen	40%	van	0	=	0
Niet beursgenoteerd vastgoed	15%	van	0	=	0

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch aandelen- en vastgoedrisico rekening gehouden met de door DNB voorgeschreven schokken die variëren overeenkomstig de risicograad van het type belegging. De buffer voor het aandelen en vastgoedrisico wordt hiervan afgeleid en bedraagt € 41.302 (10,8%).

Valutarisico (S3)

Het valutarisico wordt veroorzaakt, doordat de verplichtingen van Pensioenfonds Forbo in euro's luiden terwijl een gedeelte van de beleggingen van het pensioenfonds in andere valuta luiden. Pensioenfonds Forbo loopt het risico dat haar buitenlandse beleggingen dalen in waarde als gevolg van valutakoersontwikkelingen. Pensioenfonds Forbo kiest er daarom voor om (een gedeelte) van haar buitenlandse valuta's af te dekken. Zonder afdekking van valutarisico loopt het pensioenfonds risico bij een daling van vreemde

valuta ten opzichte van de euro. Door meer dan 100% van het risico af te dekken loopt het fonds risico bij een stijging van vreemde valuta ten opzichte van de euro. Afdekking van het valutarisico vindt plaats via derivatencontracten. De belangrijkste valutarisico's die Pensioenfonds Forbo loopt zijn risico's m.b.t. de Amerikaanse dollar, Britse pond en de Japanse yen.

	31 december 2016		31 december 2016	
	Voor	Valuta-	Na	Reële
	derivaten	derivaten	derivaten	waarde
	€	€	€	€
Euro	227.382	53.853	281.235	0
Amerikaanse dollar	80.752	-36.054	44.698	-592
Britse pound sterling	16.262	-12.273	3.989	-49
Japanse yen	6.032	-5.526	506	-9
Overige	55.342	0	55.342	0
	385.770	0	385.770	-650

	31 december 2015		31 december 2015	
	Voor	Valuta-	Na	Reële
	derivaten	derivaten	derivaten	waarde
	€	€	€	€
Euro	203.822	56.736	260.558	0
Amerikaanse dollar	67.275	-39.599	27.676	157
Britse pound sterling	16.085	-11.919	4.166	30
Japanse yen	5.811	-5.218	593	-21
Overige	49.873	0	49.873	0
	342.866	0	342.866	166

Hoogte buffer

Bij de berekening van het vereist eigen vermogen wordt voor het feitelijk en strategisch valuta risico rekening gehouden met een door DNB voorgeschreven schok van 20% voor valuta in ontwikkelde landen en van 35% voor valuta in opkomende markten die berekend wordt op de niet-euro beleggingen na afdekking. De vereiste buffer voor valutarisico bedraagt in totaal € 15.558 (4,1%).

Grondstoffenrisico (S4)

De omvang van de buffer voor het grondstoffenrisico moet dusdanig zijn dat een waardedaling van 35% kan worden opgevangen voor dat deel van de portefeuille dat in grondstoffen is belegd. Aangezien het fonds geen beleggingen heeft in grondstoffen, hoeft het fonds hiervoor geen buffer aan te houden.

Kredietrisico (S5)

Voornamelijk wordt belegd via fondsen die aan de hand van mandaten gemanaged worden. Een van de aspecten daarbij is het beheersen van kredietrisico's. Bij het kredietrisico dient het effect van de kredietwaardigheid van de partijen, waarin belegd wordt, tot uitdrukking te komen. Het kredietrisico komt tot uitdrukking in de zogenaamde creditspread. Deze creditspread is het verschil tussen de uitkering die afhangt van de kredietwaardigheid van de tegenpartij en een uitkering die met volledige zekerheid (risicovrij) tot uitkering zal komen. Het kredietrisico verbonden aan derivatentransacties wordt beheerst door het afsluiten van standaardovereenkomsten met tegenpartijen, het beoordelen van de kredietwaardigheid van tegenpartijen, het spreiden van het transactievolume over verschillende tegenpartijen, het eisen van voldoende onderpand en een adequate monitoring met betrekking tot de gestelde eisen inzake het onderpand.

Het kredietrisico binnen de vastrentende waarden portefeuille kan naast de creditspread eveneens gemeten worden aan de hand van de ratingverdeling van de rentegevoelige beleggingsportefeuille. Deze ratingverdeling wordt afgegeven door een kredietbeoordelaar. Een Europese AAA rating impliceert dat de vastrentende waarden belegging geen kredietrisico loopt. Daarentegen worden beleggingen die geclassificeerd staan onder 'lager dan BBB' als zeer risicovol beschouwd. Cash wordt als kredietrisicovrij beschouwd. Beleggingen die geen rating ontvangen worden als risicovol beschouwd.

De samenstelling van de vastrentende waarden (inclusief lopende interest) kan als volgt worden samengevat.

	2016				2015			
	Duration			Credit-spread	Duration			Credit-spread
	€	%	jaren	%	€	%	jaren	%
Langlopende Europese obligaties	108.892	42,5	13,7	-0,2	101.968	43,7	13,8	0,0
Europese bedrijfsobligaties	34.779	13,6	5,5	0,6	24.403	10,5	5,4	0,9
Vastrentend-hoogrentend EU obligaties	9.007	3,5	3,5	3,2	8.379	3,6	4,2	4,6
Emerging Markets obligaties	36.653	14,3	5,9	3,8	30.483	13,1	5,7	4,4
Vastrentend-hoogrentend US obligaties	16.977	6,6	3,4	3,4	14.853	6,4	4,1	5,2
Bankleningen	15.314	6,0	4,4	4,7	14.488	6,2	4,6	4,6
Kortlopende staatsobligaties	3.137	1,2	<1	-	2.925	1,3	-	-
Onderhandse leningen	29.843	11,7	6,4	2,5	34.823	14,9	7,6	2,3
Deposito's	1.499	0,6	-	-	900	0,3	-	-
	256.101	100,0			233.222	100,0		

De durations en credit spreads van langlopende Europese obligaties en bedrijfsobligaties zijn specifiek bepaald voor deze beleggingsfondsen. Voor alle overige vastrentende waarden (overige beleggingsfondsen en discretionaire portefeuilles) zijn deze gegevens op basis van benchmarks vastgesteld.

De creditspread is een maatstaf voor kredietrisico en geeft de opslag aan die de markt vraagt boven de risicovrije rente. Des te hoger deze opslag, des te hoger de markt het kredietrisico op een partij beoordeelt en des te hoger de vergoeding (de spread) is die de markt wilt ontvangen voor het nemen van dit kredietrisico. De credit spread is bepaald ten opzichte van de relevante swapcurves in de desbetreffende valuta van de obligatie.

De durations en credit spreads van Langlopend Europese staatsobligaties en bedrijfsobligaties zijn specifiek bepaald voor deze beleggingsfondsen. Voor alle overige vastrentende waarden (overige beleggingsfondsen en discretionaire portefeuilles) zijn deze gegevens op basis van de portefeuille vastgesteld.

De Langlopende Europese staatsobligaties zijn uitgegeven door Europese landen en luiden in euro's.

De Emerging Markets obligaties zijn uitgegeven door landen in opkomende regio's zoals Latijns Amerika, Azië, Pacific en Afrika.

De Vastrentend-hoogrentende portefeuille bestaat uit hoogrentende obligaties uitgegeven door het bedrijfsleven.

De hoogrentende obligaties hebben over het algemeen een lagere rating dan 'Investment grade'.

De bankleningen zijn, in tegenstelling tot bedrijfsobligaties, leningen aan bedrijven met duidelijke convenanten en/of onderpand. Vanwege het onderpand zijn bankleningen vergeleken met een 'gewone' obligatie van hetzelfde bedrijf minder risicovol aangezien bankleningen hoger in de kapitaalstructuur staan. Dit geeft bankleningen een betere uitgangspositie in het geval van faillissement of herstructurering ten opzichte van andere schuldeisers en met name aandeelhouders.

Deposito's en kortlopende staatsobligaties worden aangehouden om tijdelijke overtollige liquide middelen kortstondig uit te zetten. Het kredietrisico wordt primair beperkt door te beleggen in bedrijven of staten met een hoge kredietwaardigheid.

De verdeling van de vastrentende waarden naar creditrating is als volgt:

	2016	2015
	%	%
AAA	28	27
AA	13	15
A	12	12
BBB	14	10
< BBB	19	20
Geen rating	14	16
Totaal vastrentende waarden	100	100

De looptijd van de vastrentende waarden is als volgt:

	2016		2015	
	€	%	€	%
0 tot 3 jaar	21.896	8,5	16.701	9,1
3 tot 5 jaar	30.213	11,8	22.967	9,6
5 tot 10 jaar	70.253	27,4	59.447	25,0
10 tot 20 jaar	80.431	31,5	85.764	36,0
Langer dan 20 jaar	53.308	20,8	48.343	20,3
	256.101	100,0	233.222	100,0

	2016		2015	
	€	%	€	%
De samenstelling van de onderhandse leningen (inclusief lopende interest) kan als volgt worden samengevat:				
Bankleningen	9.310	31,2	17.421	50,1
Hypotheekbanken en bouwfondsen	12.912	43,3	11.014	31,6
Woningcorporaties	217	0,7	250	0,7
Overige	7.404	24,8	6.138	17,6
	29.843	100,0	34.823	100,0

Hoogte buffer

Binnen de berekening van het standaardmodel wordt een kredietrisico becijferd conform de ratingverdeling van de vastrentende waardenportefeuille. Naar mate de rating slechter wordt neemt de te hanteren buffer toe. Afgaande op de hierboven genoemde ratingverdeling resulteert dit in een buffer van € 32.429 (8,4%).

Verzekeringstechnisch risico (S6)

Binnen het verzekeringstechnisch risico worden in principe alleen risico's meegenomen die verband houden met sterfte. Het omvat de risico's als gevolg van afwijkingen ten opzichte van de verwachte sterfte en afwijkingen van de verwachte sterftetrend (langlevenrisico). Tot het verzekeringstechnische risico worden gerekend: procesrisico, risico-opslag voor afwijkingen ten opzichte van de sterftetrend en negatieve stochastische afwijkingen van de verwachtingswaarde. Deze drie risico's bedragen een percentage van de op actuele waarde berekende technische voorziening. Het procesrisico neemt af naarmate het deelnemersbestand toeneemt, omdat het sterfteproces dan beter kan worden geschat. De beide andere risicofactoren houden respectievelijk rekening met de onzekerheid in de sterftetrend en met de negatieve stochastische afwijkingen.

In verband met het langlevensrisico wordt aanvullend boven het hanteren van de prudente grondslagen, de Voorziening toekomstige sterfteontwikkeling gevormd.

De vereiste buffer voor verzekeringstechnisch risico wordt bepaald door de TV te vermenigvuldigen met de som van het procesrisico. Het procesrisico, de TSO (onzekerheid in de sterftetrend) en de NSA (stochastische onzekerheid) zijn afhankelijk van:

- de gemiddelde leeftijd;
- het aantal deelnemers;
- de vorm van dekking inzake NP en;
- de in tabellen door DNB voorgeschreven parameters.

Het procesrisico is afhankelijk van het aantal deelnemers en bedraagt voor Pensioenfonds Forbo 0,3%.

De onzekerheid in de sterftetrend wordt weergegeven door de TSO. Deze is afhankelijk van de risicogroep en de gemiddelde leeftijd van 59 jaar. De TSO bedraagt 2,9%. De NSA staat voor de negatieve stochastische afwijking. De NSA is afhankelijk van de risicogroep, de gemiddelde leeftijd en het aantal deelnemers. De NSA bedraagt 0,4%.

Hoogte buffer

Toepassing van het bovenstaande leidt tot een buffer van € 12.235 (3,2%).

Concentratierisico (S8) en prijsrisico

Concentratierisico's kunnen optreden bij een concentratie van de portefeuille in regio's, economische sectoren of tegenpartijen.

De spreiding van de portefeuille is in de toelichting op de balans nader toegelicht. Ook 'grote posten' zijn aan te duiden als een vorm van concentratierisico. Om te bepalen welke posten hieronder vallen moeten per beleggingscategorie alle instrumenten met dezelfde debiteur worden gesommeerd.

In het standaardmodel is de gevoeligheid van het eigen vermogen voor concentratierisico (S8) gelijkgesteld aan 0%.

Het prijsrisico (marktrisico) is het risico dat de waarde van de zakelijke waarden verandert als gevolg van veranderingen in de desbetreffende marktprijzen. Het prijsrisico wordt gemitigeerd door spreiding naar regio en sector.

	2016		2015	
	€	%	€	%
Zakelijke waarden en overige beleggingen				
<i>Verdeling zakelijke waarden en overige beleggingen per regio:</i>				
Aandelen Europa	41.594	34,2	37.476	35,2
Aandelen Noord-Amerika	39.203	32,2	33.096	31,0
Aandelen Verre Oosten	9.334	7,7	8.695	8,1
Aandelen Emerging Markets	31.481	25,9	27.468	25,7
	121.612	100,0	106.735	100,0

	2016		2015	
	€	%	€	%
<i>Verdeling zakelijke waarden per sector:</i>				
Financiële instellingen	26.109	21,4	21.210	19,8
Handels- en industriële ondernemingen	12.330	10,1	10.354	9,7
Overheid	28	0,0	27	0,0
Energie	8.965	7,4	6.087	5,7
Technologie	11.957	9,8	8.295	7,8
Consumentengoederen	34.909	28,7	33.531	31,4
Communicatie	11.988	9,9	9.791	9,2
Materialen	7.535	6,2	4.786	4,5
Overige	7.791	6,5	12.654	11,9
	121.612	100,0	106.735	100,0

	2016		2015	
	€	%	€	%
Concentratierisico vastrentende waarden				
Grote posten: vastrentende waarden van eenzelfde uitgevende instelling groter dan 2% van de totale beleggingen in vastrentende waarden:				
Duitse staat	45.723	11,9	42.521	12,4
Nederlandse staat	25.104	6,5	24.070	7,0
Oostenrijkse staat	9.609	2,5	8.191	2,4
Belgische staat	18.671	4,8	19.637	5,7
Ierse staat	12.021	3,1	10.338	3,0
Achmea Hypotheek bank	11.918	3,1	18.430	5,4
Fortis Bank Nederland	7.724	2,0	7.402	2,2

Hoogte buffer

In het standaardmodel is geen rekening gehouden met een buffer voor concentratierisico. Het risico dient sec kwalitatief toegelicht te worden. In boekjaar 2015 werd wel een additionele buffer voor concentratierisico becijferd. Het betroffen landenconcentraties binnen de vastrentende waarden portefeuille die meer dan 2% van de totale marktwaarde van de beleggingsportefeuille in beslag namen en een slechtere rating dan AAA hadden. Conform afstemming wordt hiervoor in boekjaar 2016 geen additionele buffer meer becijferd.

Securities lending

Binnen een aantal Mn Services Beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds belegt, worden stukken (aandelen en obligaties) uitgeleend. Voor het uitlenen van deze stukken ontvangen de betreffende beleggingsfondsen collateral als onderpand. De opbrengsten van het uitlenen van de stukken worden binnen het beleggingsfonds herbelegd. Deze opbrengsten hebben een positief

effect op de participatiewaarde van het beleggingsfonds. De waarde van securities lending bedraagt in 2016: € 12,6 miljoen (2015: € 16,2 miljoen).

Uitbestedingsrisico

Voor de nadere toelichting van de beheersing van het uitbestedingsrisico verwijzen wij naar de risicoparagraaf in het bestuursverslag.

Liquiditeitsrisico

Liquiditeitsrisico is het risico dat de beleggingen niet tijdig en/of niet tegen een aanvaardbare prijs kunnen worden omgezet in liquide middelen, waardoor het fonds op korte termijn niet aan zijn verplichtingen kan voldoen.

Het aandeel illiquide beleggingen van de totale beleggingen is in onderstaande tabel weergegeven:

	Totaal	Illiquide	2016	2015	2014	2013	2012
	€	€	Illiquide	Illiquide	Illiquide	Illiquide	Illiquide
			in %	in %	in %	in %	in %
Vastrentende waarden (inclusief lopende interest)	256.101	29.843	12,0	15,0	15,0	15,0	14,0
Zakelijke waarden	121.612	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Overig	8.086	0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	385.799	29.843	8,0	10,0	11,0	11,0	11,0

Operationeel risico

Het operationeel risico van het fonds omvat tevens het uitbestedingsrisico. Voor een nadere toelichting verwijzen wij naar de risicoparagraaf in het bestuursverslag.

Actief beheer risico (S10)

Er worden binnen het standaardmodel geen voorschriften gegeven voor de vaststelling van het vereist vermogen voor actief beheer risico. Pensioenfondsen moeten in het standaardmodel zelf de omvang van het actief beheer risico adequaat vaststellen. DNB biedt de pensioenfondsen echter wel een methode als handreiking voor het maken van deze inschatting.

Het vereist eigen vermogen voor actief beheer risico wordt bepaald als het maximale verlies door actief beheer dat met een waarschijnlijkheid van 2,5% zal optreden. Het risicoscenario van actief beheer risico is vooralsnog alleen op het aandelenrisico (beursgenoteerde aandelen) van toepassing.

Hoogte buffer

De vereiste buffer voor actief beheer risico bedraagt dan € 1.270 (0,3%).

Beleggingen in premie bijdragende ondernemingen

Het fonds heeft geen beleggingen in de aan het fonds gelieerde en premie bijdragende ondernemingen.

Totaal

Het bepalen van de vereiste solvabiliteit gebeurt door het samenvoegen van voornoemde buffereisen in de zogenoemde wortelformule. De benodigde buffer per risicocategorie is vastgesteld op basis van het afzonderlijke risico. De benodigde buffer voor

alle risicocategorieën tezamen (op totaalniveau) is lager dan de som van de benodigde buffers per afzonderlijk risico. Dit komt omdat er bij de vaststelling van het vereist vermogen verondersteld wordt (conform het standaardmodel) dat de risico's onafhankelijk zijn van elkaar met uitzondering van een correlatie tussen de risico's op het gebied van rente (S1) en zakelijke waarden (S2). Het verschil tussen de benodigde buffer op totaalniveau en de som van de benodigde buffers voor elk van de afzonderlijke risico's is gepresenteerd onder de term diversificatie.

Hieruit resulteert het VEV voor de evenwichtssituatie: € 73.321. In procenten dekkinggraad betekent dit een vereiste dekkinggraad van 119,1%.

Vastgesteld d.d 18 mei 2017 te Assendelft

Het bestuur

H. Mak
Voorzitter

Mw. D. Uitvlugt-Manné
Secretaris

G.J.F. Mol
Vicevoorzitter/penningmeester

M.A. Bults
Lid

G.B.J. Soppe
Lid

G.T.J. Evers
Lid

A.D. Keetlaer
Lid

G.J.C. Pieterse
Aspirant-lid

Overige gegevens

Statutair bepalingen omtrent de resultaatbestemming

In de statuten is geen bepaling opgenomen over de resultaatbestemming.

Actuariële verklaring

Opdracht

Door Stichting Pensioenfonds Forbo te Zaanstad is aan Sprenkels & Verschuren B.V. de opdracht verleend tot het afgeven van een actuariële verklaring als bedoeld in de Pensioenwet over het boekjaar 2016.

Onafhankelijkheid

Als waarmerkend actuaris ben ik onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Forbo, zoals vereist conform artikel 148 van de Pensioenwet. Ik verricht geen andere werkzaamheden voor het pensioenfonds. Dit geldt tevens voor andere actuarissen en deskundigen die werkzaam zijn bij Sprenkels & Verschuren B.V.

Gegevens

De gegevens waarop mijn onderzoek is gebaseerd, zijn verstrekt door en tot stand gekomen onder de verantwoordelijkheid van het bestuur van het pensioenfonds. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie heb ik mij gebaseerd op de financiële gegevens die ten grondslag liggen aan de jaarrekening.

Afstemming accountant

Op basis van de door mij en de accountant gehanteerde Handreiking heeft afstemming plaatsgevonden over de werkzaamheden en de verwachtingen bij de controle van het boekjaar. Voor de toetsing van de technische voorzieningen en voor de beoordeling van de vermogenspositie als geheel heb ik de materialiteit bepaald op € 1.749.000. Met de accountant ben ik overeengekomen om geconstateerde afwijkingen boven € 87.000 te rapporteren. Deze afspraken zijn vastgelegd en de uitkomsten van mijn bevindingen zijn met de accountant besproken.

Ik heb voorts gebruik gemaakt van de door de accountant in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens. De accountant van het pensioenfonds heeft mij geïnformeerd over zijn bevindingen ten aanzien van de betrouwbaarheid (materiële juistheid en volledigheid) van de basisgegevens en de overige uitgangspunten die voor mijn oordeel van belang zijn.

Werkzaamheden

Ter uitvoering van de opdracht heb ik, conform mijn wettelijke verantwoordelijkheid zoals beschreven in artikel 147 van de Pensioenwet, onderzocht of is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet.

De door het pensioenfonds verstrekte basisgegevens zijn zodanig dat ik die gegevens als uitgangspunt van de door mij beoordeelde berekeningen heb aanvaard.

Als onderdeel van de werkzaamheden voor de opdracht heb ik onder meer onderzocht of:

- de technische voorzieningen, het minimaal vereist eigen vermogen en het vereist eigen vermogen toereikend zijn vastgesteld;
- de kostendekkende premie voldoet aan de gestelde wettelijke vereisten;
- het beleggingsbeleid in overeenstemming is met de prudent- person regel.

Voorts heb ik mij een oordeel gevormd over de vermogenspositie van het pensioenfonds. Daarbij heb ik mij gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen en is mede het financieel beleid van het pensioenfonds in aanmerking genomen.

Mijn onderzoek heb ik zodanig uitgevoerd, dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de resultaten geen onjuistheden van materieel belang bevatten.

De beschreven werkzaamheden en de uitvoering daarvan zijn in overeenstemming met de binnen het Koninklijk Actuarieel Genootschap geldende normen en gebruiken, en vormen naar mijn mening een deugdelijke grondslag voor mijn oordeel.

Oordeel

De technische voorzieningen zijn, overeenkomstig de beschreven berekeningsregels en uitgangspunten, als geheel bezien, toereikend vastgesteld.

Het eigen vermogen van het pensioenfonds is op de balansdatum lager dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

Met inachtneming van het voorafgaande heb ik mij ervan overtuigd dat is voldaan aan de artikelen 126 tot en met 140 van de Pensioenwet, met uitzondering van de artikelen 131 en 132, omdat het eigen vermogen lager is dan het wettelijk minimaal vereist eigen vermogen.

De beleidsdekkingsgraad van het pensioenfonds op balansdatum is lager dan de dekkingsgraad bij het minimaal vereist eigen vermogen.

Mijn oordeel over de vermogenspositie van Stichting Pensioenfonds Forbo is gebaseerd op de tot en met balansdatum aangegane verplichtingen en de op dat moment aanwezige middelen. De vermogenspositie is naar mijn mening slecht, omdat het aanwezig eigen vermogen lager is dan het minimaal vereist eigen vermogen.

Amsterdam, 18 mei 2017

Drs. F. Verschuren AAG
verbonden aan Sprenkels & Verschuren B.V.

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant

Aan: het bestuur van Stichting Pensioenfonds Forbo

Verklaring over de in het verslag over het boekjaar opgenomen jaarrekening 2016

Ons oordeel

Wij hebben de jaarrekening 2016 van Stichting Pensioenfonds Forbo te Zaanstad gecontroleerd.

Naar ons oordeel geeft de in dit verslag over het boekjaar opgenomen jaarrekening een getrouw beeld van de grootte en de samenstelling van het vermogen van Stichting Pensioenfonds Forbo op 31 december 2016 en van het resultaat over 2016, in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 van het in Nederland geldende Burgerlijk Wetboek (BW).

De jaarrekening bestaat uit:

- de balans per 31 december 2016;
- de staat van baten en lasten over 2016;
- de toelichting met een overzicht van de gehanteerde grondslagen voor financiële verslaggeving en andere toelichtingen.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening.

Wij zijn onafhankelijk van Stichting Pensioenfonds Forbo (hierna: de stichting) zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

Materialiteit

Materialiteit	€ 2.950.000
Toegepaste benchmark	0,75% van het pensioenvermogen, zijnde het totaal van de technische voorzieningen, voorziening pensioenverplichtingen voor risico deelnemers en de algemene reserve.
Nadere toelichting	Wij hebben voor deze grondslag gekozen omdat dit het vermogen betreft dat de basis vormt voor de berekening van de (beleids)dekkingsgraad. Voor het bepalen van het percentage hebben wij gelet op de financiële positie van de stichting en de mate waarin de beleidsdekkingsgraad zich rondom een kritische grens bevindt. Aangezien de stichting in een herstelsituatie zit maar de beleidsdekkingsgraad per jaareinde niet dichtbij een kritieke grens ligt, hebben wij een percentage van 0,75% gehanteerd.

Wij houden ook rekening met afwijkingen en/of mogelijke afwijkingen die naar onze mening voor de gebruikers van de jaarrekening om kwalitatieve redenen materieel zijn.

Wij zijn met het bestuur overeengekomen dat wij aan het bestuur tijdens onze controle geconstateerde afwijkingen boven de € 148.000 rapporteren alsmede kleinere afwijkingen die naar onze mening om kwalitatieve redenen relevant zijn.

De kernpunten van onze controle

In de kernpunten van onze controle beschrijven wij zaken die naar ons professionele oordeel het meest belangrijk waren tijdens onze controle van de jaarrekening. De kernpunten van onze controle hebben wij met het bestuur gecommuniceerd, maar vormen geen volledige weergave van alles wat is besproken.

Wij hebben onze controlewerkzaamheden met betrekking tot deze kernpunten bepaald in het kader van de jaarrekeningcontrole als geheel. Onze bevindingen ten aanzien van de individuele kernpunten moeten in dat kader worden gezien en niet als afzonderlijke oordelen over deze kernpunten.

Risico	Onze controleaanpak
Ontwikkeling van de (beleids)dekkingsgraad	
<p>De solvabiliteit van een pensioenfonds wordt gemeten aan de hand van de dekkingsgraad. De dekkingsgraad brengt de verhouding tussen de (netto) activa en pensioenverplichtingen tot uitdrukking en is daarmee een graadmeter voor de financiële positie van een pensioenfonds. De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de twaalf maanden voorafgaand aan het moment van vaststelling.</p> <p>De stichting is wettelijk verplicht om de beleidsdekkingsgraad te hanteren als basis voor bepaalde beleidsbeslissingen, bijvoorbeeld inzake indexatie en kortingen. Daarnaast is de beleidsdekkingsgraad onder meer van belang om te bepalen of de stichting voldoende buffers heeft.</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de (beleids)dekkingsgraad niet juist wordt vastgesteld.</p>	<p>Door controle van de balans onderzoeken wij de samenstellende delen van de dekkingsgraad.</p> <p>De balans en daarmee de dekkingsgraad per 31 december 2016 hebben wij mede met gebruikmaking van de werkzaamheden van de certificerende actaris gecontroleerd. Wij hebben de ontwikkelingen in de financiële positie van de stichting beoordeeld op basis van het actuariael rapport van de certificerende actaris en onze controle van de jaarcijfers.</p> <p>Vanwege de gevoeligheid van schattingselementen hebben wij specifiek aandacht besteed aan de waardering van de (illiquide) beleggingen en de waardering van de technische voorzieningen. De werkzaamheden die wij in dit kader hebben uitgevoerd zijn in de kernpunten hierna beschreven.</p> <p>Wij controleren geen andere maandelijkse dekkingsgraden dan de dekkingsgraad ultimo boekjaar. Ten aanzien van andere maandelijkse dekkingsgraden hebben wij de navolgende toetsingswerkzaamheden verricht, die minder zekerheid geven dan een controle van twaalf maand-dekkingsgraden.</p> <ul style="list-style-type: none">– Wij hebben de opzet van het totstandkomingsproces van de berekening van de maandelijkse dekkingsgraad onderzocht alsmede de juiste maandoerekening van zogenaamde key items vastgesteld. Voor boekjaar 2016 hebben wij de overgang naar de meest recente AG prognosetafel en de wijziging van de ervaringssterfte als key items geïdentificeerd.– Daarnaast heeft de certificerende actaris een plausibiliteitstoets uitgevoerd op de ontwikkeling van de voorziening pensioenverplichtingen zoals gehanteerd in de dekkingsgraad gedurende het jaar in relatie tot de ontwikkelingen in de belangrijkste factoren, zoals de rentecurve. Wij hebben kennisgenomen van de uitkomst van deze werkzaamheden van de certificerende actaris.

Risico	Onze controleaanpak
Waardering en toelichting van niet-(beurs)genoteerde beleggingen	
<p>De beleggingen zijn een significante post op de balans van de stichting. Alle beleggingen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. Voor een groot deel van de beleggingen is deze marktwaarde te verifiëren aan transacties die tot stand zijn gekomen op de financiële markten (marktprijzen), maar er zijn ook beleggingen die worden gewaardeerd op basis van netto-contante-waardeberekeningen of een andere geschikte methode, waaronder de intrinsieke waarde per participatie voor posities in niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen.</p> <p>De waarderingsonzekerheid neemt inherent toe bij (onafhankelijke) taxaties en netto-contante-waardeberekeningen en hangt samen met de beschikbaarheid en toepasbaarheid van marktgegevens. Bij de stichting betreft dit de posities in leningen op schuldbekentenis.</p> <p>De posities in niet-(beurs)genoteerde fondsen kennen eveneens inherente waarderingsonzekerheid doordat de waarde wordt ontleend aan de meest recente rapportages van de fondsmanagers.</p> <p>De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de beleggingen beschreven in de paragraaf 'Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling' en een nadere toelichting opgenomen in toelichting '[1] Beleggingen voor risico pensioenfonds'. Uit deze toelichting blijkt dat per 31 december 2016 € 233,9 miljoen is belegd in niet-(beurs)genoteerde fondsen (60% van de totale beleggingen) en € 29,9 miljoen in leningen op schuldbekentenis (8% van de totale beleggingen).</p> <p>Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de niet-(beurs)genoteerde beleggingen niet juist gewaardeerd zijn. In onze risico-inschatting houden wij rekening met het feit dat de onderliggende beleggingen in de niet-(beurs)genoteerde fondsen veelal genoteerde marktprijzen als basis van de waardering kennen hetgeen de schattingsonzekerheid verlaagt.</p>	<p>Bij de controle van de beleggingen hebben wij gebruik gemaakt van de werkzaamheden van een andere accountant. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel, hebben wij met de andere accountant de aard en omvang bepaald van de uit te voeren werkzaamheden voor de beleggingen, rekening houdend met omvang en risicoprofiel van de beleggingen, en deze vastgelegd in instructies. Daarnaast hebben wij een kwaliteitsreview uitgevoerd met betrekking tot de uitgevoerde werkzaamheden en de uitkomsten daarvan. Door deze werkzaamheden, gecombineerd met de hierna beschreven werkzaamheden, hebben wij voldoende en geschikte controle-informatie met betrekking tot de beleggingen verkregen om een oordeel te geven over de jaarrekening.</p> <p>Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de beleggingen per 31 december 2016.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Voor niet-beursgenoteerde beleggingsfondsen zijn de waarderingsgegevens gecontroleerd met gecontroleerde jaarrekeningen 2016 van deze fondsen. Waar deze (nog) niet beschikbaar zijn omvat onze controle aansluiting met de meest recente (niet-gecontroleerde) rapportages van de fondsmanagers, waar van toepassing gecorrigeerd voor kasstromen tot aan balansdatum, alsmede onderzoek van de uitkomsten van back-testing procedures (met gecontroleerde jaarrekeningen) en de monitoring procedures van de uitvoeringsorganisatie. – Voor de waardering van de leningen op schuldbekentenis is een controle uitgevoerd op de netto-contante-waardeberekening en de geschiktheid onderzocht van de gehanteerde rentecurve, inclusief opslagen voor de risicokenmerken van de leningen. <p>Tevens hebben wij de toelichtingen met betrekking tot de beleggingen onderzocht.</p>

Waardering van en toelichting ten aanzien van de technische voorzieningen

De technische voorzieningen waaronder de voorziening pensioenverplichtingen betreffen een significante post in de balans van de stichting. De technische voorzieningen dienen krachtens de Pensioenwet te worden gewaardeerd op marktwaarde. De waardering is gevoelig voor de gehanteerde (actuariële) veronderstellingen en schattingselementen. Hier ligt een aantal belangrijke conventies aan ten grondslag namelijk dat voor de waardering uitgegaan wordt van de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur alsmede de meest recente informatie (tafels) omtrent de levensverwachting, zoals gepubliceerd door het Actuarieel Genootschap (AG). In aanvulling op de tafels wordt gecorrigeerd voor de ingeschatte ervaringssterfte bij de stichting, zijnde de fondsspecifieke ervaringssterfte. Deze veronderstellingen hebben tezamen met de hoogte van de kostenopslag, waaraan eveneens schattingen ten grondslag liggen, bijzondere aandacht gehad in onze controle.

De stichting heeft de waarderingsgrondslagen voor de voorziening pensioenverplichtingen beschreven in de paragraaf 'Grondslagen voor waardering en resultaatbepaling' en een nadere toelichting opgenomen in toelichting '[7] Voorziening pensioenverplichtingen voor risico pensioenfonds'. Hieruit blijkt dat schattingswijzigingen hebben plaatsgevonden door toepassing van de meest recente prognosetafels (verhoging voorziening € 1,0 miljoen) en aanpassing van de ervaringssterfte op basis van nader onderzoek (verlaging voorziening € 0,9 miljoen).

Het in het kader van onze jaarrekeningcontrole in aanmerking genomen risico is dat de technische voorzieningen niet toereikend gewaardeerd zijn.

Bij de controle van de technische voorzieningen hebben wij gebruikgemaakt van de werkzaamheden van de certificerend actuaris van de stichting. De certificerend actuaris onderzoekt onder meer de toereikendheid van de technische voorzieningen en de naleving van een aantal specifieke wettelijke bepalingen. De certificerend actuaris heeft daarbij gebruikgemaakt van de door ons in het kader van de jaarrekeningcontrole onderzochte basisgegevens, waaronder de pensioenaanspraken van deelnemers. Gegeven onze eindverantwoordelijkheid voor het oordeel over de jaarrekening als geheel hebben wij met de certificerend actuaris onze planning, werkzaamheden, verwachtingen en uitkomsten afgestemd voor de controle van boekjaar 2016. Hierbij hebben wij specifiek aandacht gevraagd voor de toets van de ervaringssterfte op basis van de toegepaste prognosetafels en de effecten van de wijzigingen hierin, de toereikendheid van de kostenopslag alsmede de effecten van de wijzigingen in de door DNB gepubliceerde rentetermijnstructuur.

Wij hebben de gehanteerde waarderingsgrondslagen beoordeeld en controlewerkzaamheden uitgevoerd op de waardering van de voorziening pensioenverplichtingen per 31 december 2016.

- Daartoe hebben wij ons een beeld gevormd van de redelijkheid van de aannames en schattingen van het bestuur met betrekking tot de gekozen actuariële grondslagen alsmede de uitkomsten van het actuariële grondslagenonderzoek en de gehanteerde waarderingsgrondslagen besproken met de certificerend actuaris.
- Hierbij hebben wij met inachtneming van het oordeel van de certificerend actuaris, gelet op de besluitvorming van het bestuur, de recentheid van beschikbaar grondslagenonderzoek, de toetsing op de onderbouwing van de daarin opgenomen veronderstellingen, de uitkomsten van beschikbare tussentijdse evaluaties, de uitkomsten van de actuariële analyse over meerdere jaren en de aanwezigheid van een consistente gedragslijn.

Verklaring over de in het verslag over het boekjaar opgenomen andere informatie

Naast de jaarrekening en onze controleverklaring daarbij, omvat het verslag over het boekjaar andere informatie, die bestaat uit:

- het bestuursverslag, bestaande uit het voorwoord, het verslag van het bestuur en vooruitblik 2017;
- de overige gegevens;
- andere informatie, bestaande uit bestuur en organisatie, meerjarenoverzicht, verslag van de visitatiecommissie, verslag van het verantwoordingsorgaan, verslag van de compliance officer en de bijlagen.

Op grond van onderstaande werkzaamheden zijn wij van mening dat de andere informatie:

- met de jaarrekening verenigbaar is en geen materiële afwijkingen bevat;
- alle informatie bevat die op grond van Titel 9 Boek 2 BW is vereist.

Wij hebben de andere informatie gelezen en hebben op basis van onze kennis en ons begrip, verkregen vanuit de jaarrekeningcontrole of anderszins, overwogen of de andere informatie materiële afwijkingen bevat. Met onze werkzaamheden hebben wij voldaan aan de vereisten in Titel 9 Boek 2 BW en de Nederlandse Standaard 720. Deze werkzaamheden hebben niet dezelfde diepgang als onze controlewerkzaamheden bij de jaarrekening.

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opstellen van de andere informatie, waaronder het bestuursverslag en de overige gegevens in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW.

Beschrijving van verantwoordelijkheden voor de jaarrekening***Verantwoordelijkheden van het bestuur voor de jaarrekening***

Het bestuur is verantwoordelijk voor het opmaken en het getrouw weergeven van de jaarrekening in overeenstemming met Titel 9 Boek 2 BW. In dit kader is het bestuur verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die het bestuur noodzakelijk acht om het opmaken van de jaarrekening mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Bij het opmaken van de jaarrekening moet het bestuur afwegen of de stichting in staat is om haar werkzaamheden in continuïteit voort te zetten. Op grond van genoemd verslaggevingsstelsel moet het bestuur de jaarrekening opmaken op basis van de continuïteitsveronderstelling, tenzij het bestuur het voornemen heeft om de stichting te liquideren of de activiteiten te beëindigen of als beëindiging het enige realistische alternatief is. Het bestuur moet gebeurtenissen en omstandigheden waardoor gerede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten, toelichten in de jaarrekening.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de jaarrekening

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel.

Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken.

Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de economische beslissingen die gebruikers op basis van deze jaarrekening nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel-kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de jaarrekening afwijkingen van materieel belang bevat als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van de stichting;
- het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en het evalueren van de redelijkheid van schattingen door het bestuur en de toelichtingen die daarover in de jaarrekening staan;
- het vaststellen dat de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling aanvaardbaar is. Tevens het op basis van de verkregen controle-informatie vaststellen of er gebeurtenissen en omstandigheden zijn waardoor gereede twijfel zou kunnen bestaan of de stichting haar activiteiten in continuïteit kan voortzetten. Als wij concluderen dat er een onzekerheid van materieel belang bestaat, zijn wij verplicht om aandacht in onze controleverklaring te vestigen op de relevante gerelateerde toelichtingen in de jaarrekening. Als de toelichtingen inadequaat zijn, moeten wij onze verklaring aanpassen. Onze conclusies zijn gebaseerd op de controle-informatie die verkregen is tot de datum van onze controleverklaring. Toekomstige gebeurtenissen of omstandigheden kunnen er echter toe leiden dat de stichting haar continuïteit niet langer kan handhaven;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de jaarrekening en de daarin opgenomen toelichtingen;
- het evalueren of de jaarrekening een getrouw beeld geeft van de onderliggende transacties en gebeurtenissen.

Wij communiceren met het bestuur onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Wij bevestigen aan het bestuur dat wij de relevante ethische voorschriften over onafhankelijkheid hebben nageleefd. Wij communiceren ook met het bestuur over alle relaties en andere zaken die redelijkerwijs onze onafhankelijkheid kunnen beïnvloeden en over de daarmee verband houdende maatregelen om onze onafhankelijkheid te waarborgen.

Wij bepalen de kernpunten van onze controle van de jaarrekening op basis van alle zaken die wij met het bestuur hebben besproken. Wij beschrijven deze kernpunten in onze controleverklaring, tenzij dit is verboden door wet- of regelgeving of in buitengewoon zeldzame omstandigheden wanneer het niet vermelden in het belang van het maatschappelijk verkeer is.

Den Haag, 18 mei 2017

Ernst & Young Accountants LLP

w.g. S.B. Spiessens RA

Bijlagen

Overzicht belegd vermogen

(in duizenden euro)

	2016		2015	
	€	%	€	%
Zakelijke waarden:				
Aandelen beleggingsfondsen	121.612	30,7	106.735	30,5
	121.612	30,7	106.735	30,5
Vastrentende waarden:				
Vastrentende beleggingsfondsen	112.731	28,5	92.614	26,4
Deposito's	1.499	0,4	900	0,3
Leningen op schuldbekentenis	29.978	7,6	34.753	9,9
Obligaties	111.974	28,3	104.815	29,9
	256.182	64,7	233.082	66,5
Derivaten en overige beleggingen:				
Valutatermijncontracten	-650	-0,1	166	0,0
Swaps	11.949	3,0	5.353	1,5
	11.299	2,9	5.519	1,5
Liquide middelen:				
Depotbanken	6.654	1,7	5.130	1,5
	6.654	1,7	5.130	1,5
Totaal belegd vermogen excl. vorderingen en schulden inzake beleggingen	395.747	100,0	350.466	100,0

	2016		2015	
	€	%	€	%
Lopende interest vastrentende waarden	-81		140	
Lopende interest derivaten	134		0	
Lopende interest overige beleggingen	4		0	
Beleggingsdebiteuren	552		205	
Totaal vorderingen inzake beleggingen	609		345	
Credit support annex verplichtingen	-10.240		-7.290	
Verplichtingen derivaten	-341		-655	
Beleggingscrediteuren	-2		0	
Totaal schulden inzake beleggingen	-10.583		-7.945	
Totaal belegd vermogen incl. vorderingen en schulden inzake beleggingen	385.773		342.866	

Begrippenlijst

ABTN

Afkorting voor actuariële en bedrijfstechnische nota. In de ABTN wordt door het bestuur van een pensioenfonds uiteengezet welke actuariële en bedrijfstechnische opzet ten grondslag ligt aan een fonds. Ook wel bedrijfsplan genoemd. Hierin komen drie hoofdonderwerpen aan de orde: de wijze van vaststelling van de verplichtingen jegens de deelnemers, de beleggingsportefeuille en het intern risicobeheersingssysteem.

Actuaris

Een actuaris kan antwoord geven op de vraag wat de toekomst aan pensioenuitkeringen gaat kosten. De actuaris is bij uitstek degene die financiële risico's op de agenda plaatst en adequate oplossingen bedenkt.

Actuele waarde

De actuele waarde is voor beleggingen waarvoor dagelijks openbare prijzen worden vastgesteld, zoals aandelen en obligaties, de beurswaarde. Voor andere vastrentende waarden, zoals onderhandse leningen en hypotheekleningen, wordt de actuele waarde benaderd als de contante waarde van de toekomstige nettokasstromen. Als actuele waarde van de beleggingen in vastgoedfondsen wordt de intrinsieke waarde gehanteerd. Voor direct onroerend goed wordt de taxatiewaarde als actuele waarde gehanteerd.

ALM

Afkorting voor Asset Liability Management. Een ALM-studie betreft de analyse van het risicobeheer van de balans tussen activa en de passiva van een pensioenfonds. Deze studie dient te resulteren in de formulering van een strategisch beleggingsbeleid.

Beleggingsmix

Verdeling van de beleggingen over zakelijke en vastrentende waarden.

Beleidsdekkingsgraad

De beleidsdekkingsgraad is de gemiddelde dekkingsgraad van de afgelopen 12 maandeinde-dekkingsgraden.

Benchmark

Vooraf vastgestelde, objectieve maatstaf voor de prestatie van (de beheerder van) een beleggingsportefeuille of pensioenfonds. Een beursindex bijvoorbeeld.

Contante waarde

De contante waarde op een bepaald moment van (een serie) betalingen in de toekomst, is het bedrag dat op dat moment aanwezig zou moeten zijn om, rekening houdend met rente-aangroei (rekenrente) en eventuele andere actuariële grondslagen, deze toekomstige betalingen te kunnen verrichten.

Dekkingsgraad

Een maat voor de solvabiliteit van een pensioenfonds. De dekkingsgraad wordt bepaald door de mate waarin het beschikbaar vermogen (BV) de voorziening opgebouwde rechten (VOR) overtreft, uitgedrukt in een percentage.

Een dekkingsgraad van 100% geeft aan dat het beschikbaar vermogen juist toereikend is om de voorziening opgebouwde rechten te dekken, terwijl een percentage lager dan 100 aangeeft dat er sprake is van onderdekking. Fondsen gaan in hun financiële opzet veelal van een minimumdekkingsgraad uit die ruim boven 100% ligt.

De Nederlandsche Bank (DNB)

Bij wet ingesteld toezichthoudend orgaan, dat onder andere het naleven van de Pensioenwet bewaakt.

Derivaten

Financiële contracten waarvan de waarde afhankelijk is van een of meer onderliggende activa, referentieprijzen of indices. Voorbeelden van derivaten zijn opties, termijncontracten en rente- en valutaswaps.

Directe beleggingsopbrengsten

Onder de directe beleggingsopbrengsten worden verstaan: huur-, dividend- en renteopbrengsten van de beleggingen.

Duration

De gewogen gemiddelde looptijd van de kasstromen van een obligatie, waarbij weging geschiedt op basis van de contante waarde van iedere kasstroom. Duration is een graadmeter voor de rentegevoeligheid van een obligatie. In de regel: hoe langer de looptijd van een obligatie, hoe gevoeliger de koers van die obligatie voor renteveranderingen.

Franchise

In veel pensioenregelingen is een bepaald drempelbedrag opgenomen waarover geen pensioenopbouw plaatsvindt omdat de AOW geacht wordt hierover pensioen te verlenen. Dit bedrag is veelal afgeleid van de uitkeringen krachtens de AOW en wordt dan 'franchise' genoemd.

Herverzekering

Het door een pensioenfonds geheel of gedeeltelijk onderbrengen van een pensioenregeling in een levensverzekeringsovereenkomst en/of het door een pensioenfonds onderbrengen van extra hoge risico's bij een levensverzekeraar, zoals overlijden- en invaliditeitsrisico's van deelnemers.

Indirecte beleggingsopbrengsten

Onder de indirecte beleggingsopbrengsten vallen de gerealiseerde verkoopresultaten inclusief valutaresultaten en de niet-gerealiseerde herwaarderingsresultaten.

Kansstelsels

Dit zijn veronderstellingen met betrekking tot sterftekansen, invalideringskansen, ontslag, gehuwdheid en individuele loonontwikkeling.

Koopsom

Een koopsom is een eenmalige betaling die aan de uitvoerder van de pensioenregeling is verschuldigd en waarvoor een bepaalde pensioenaanspraak wordt ingekocht. In beginsel is een koopsom dus een eenmalige betaling, en een premie een periodieke betaling. Zowel premies als koopsommen dienen hetzelfde doel, namelijk de financiering van de pensioenen.

Nominale waarde

De op het stuk (aandeel of obligatie) aangegeven waarde. Bij een koers van 100 (= 100%) is de prijs van het waardepapier gelijk aan de nominale waarde.

Overlevingstafels

Geven aan wat de levens- en sterftekansen zijn van mannen en vrouwen in Nederland, afhankelijk van de bereikte leeftijd. Ze worden gebruikt bij de berekening van de voorziening pensioenverplichtingen door de actuaris.

Pensioengrondslag

Het bedrag waarover pensioen wordt toegekend. Vaak is dit het voor pensioen meetellende jaarsalaris minus de franchise.

Performance

Het rendement dat is behaald met de beleggingen.

Rekenrente

De rekenrente is het fictieve percentage dat het belegde pensioenvermogen wordt geacht op te brengen in de toekomst en waarvan bij de berekening van de contante waarde wordt uitgegaan.

Rendement

Het positieve of negatieve resultaat dat een verzekeringsmaatschappij of een pensioenfonds behaalt met de belegging van daartoe beschikbare middelen.

Rentetermijnstructuur

De rentetermijnstructuur is een grafiek die het verband weergeeft tussen de looptijd van een vastrentende belegging enerzijds en de daarop te ontvangen marktrente anderzijds.

Solvabiliteit

Het vermogen om (nu en op termijn) aan de financiële verplichtingen te kunnen voldoen.

Toeslag

Een toeslag is een verhoging van een pensioen of een aanspraak op pensioen, welke is gebaseerd op een in het pensioenreglement omschreven regeling, dan wel op incidentele basis wordt verleend.

Totaal rendement

Het totaal rendement van een belegging is samengesteld uit de koerswinst of het koersverlies (indirecte beleggingsopbrengsten) over de beschouwde periode, terwijl de directe beleggingsopbrengsten (dividend, rente, aflossingen, huur en dergelijke uitkeringen) meteen worden herbelegd en tijdsgewogen in het totaal rendement worden meegenomen. Het totaal rendement wordt uitgedrukt in een percentage ten opzichte van het gemiddeld belegd vermogen.

Vastrentende waarden

Hypotheek, leningen op schuldbekentis en obligaties.

Verzekeringstechnische analyse

Ook wel actuariële analyse genoemd. In deze analyse wordt door de actuaire de invloed verklaard van opgetreden verschillen tussen de gehanteerde actuariële grondslagen en werkelijke ontwikkelingen.

Verzekeringstechnische risico's

Bij het verzekeren van pensioenaanspraken loopt een fonds een langlevensrisico voor het ouderdomspensioen als verzekerden langer leven dan volgens de gebruikte overlevingstafel wordt verwacht. Voor het nabestaandenpensioen loopt het fonds een kortlevensrisico als de verzekerden korter leven dan volgens de overlevingstafel wordt verwacht. Ook kan het invaliditeitsrisico worden gerekend tot de verzekeringstechnische risico's van fondsen.

Zakelijke waarden

Aandelen, converteerbare obligaties en onroerend goed(fondsen).